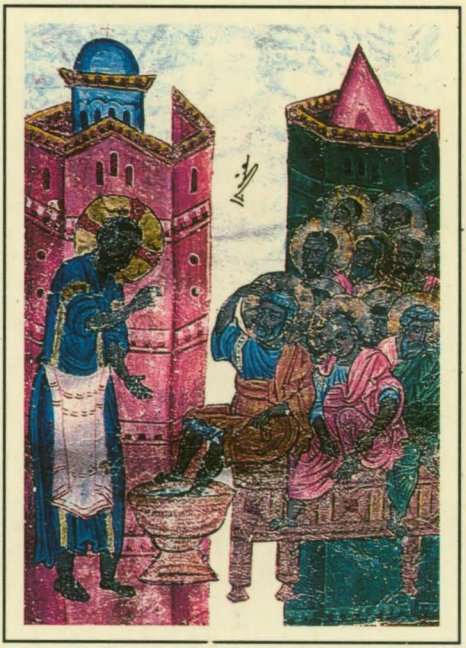
YAKUP BİLGE

SÜRYANİLER

Anadolu'nun Solan Rengi

yeryüzü
YAYINLARI

Yeryüzü Yayınları: 1
İnceleme: 1
Anadolu'nun Solan Rengi, Süryaniler
Yakup Bilge
© Yeryüzü Yayınları
İstanbul, 1996
Birinci Baskı: 1991
İkinci Baskı: Nisan 1996

ISBN 975-7095-00-1
Yeryüzü Yayınları
Arapçeşmesi Sokak Tuğcular Han Kat 2 Eminönü/İstanbul
Tel: (0-216) 348 87 63
Kapak Düzenleme: Adım Grafik
Dizgi: Hülya Hasel-Nefes
Düzelti: Candan Turhan
Baskı : Anadolu Matbaası

Kapak Fotoğrafı: 12. Yüzyıl Süryanice el yazması İncil'den detay. İsa, alçak gönüllülüğün bir simgesi olarak, havarilerinin ayaklarını yıkıyor. Mardin Kırklar Kilise'sinden (Arbğî Sohde).

YAKUP BİLGE

SÜRYANİLER

ANADOLU'NUN SOLAN RENGİ

YERYÜZÜ YAYINLARI

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ 7
GİRİŞ 9
I. SÜRYANİ HALKININ KÖKENİ 17
A. SÜRYANİ (SUROYO) SÖZCÜĞÜNÜN KÖKENİ 17
B. SÜRYANİ HALKININ KÖKENİ 24
1. Süryaniler Aramidir 26
2. Süryaniler Asurludur 29
3. Yukarı Mezopotamya'nın Tarihi 31
a. Eski Tarih 32
b. Hristiyanlık Mezopotamya'ya Yayılıyor 38
c. Müslüman Araplar ve Süryaniler 40
d. Araplardan Sonra Mezopotamya: Moğol ve Osmanlılar 44

C. SÜRYANİ UYGARLIĞI 48
1. Yazı 48
2. Edebiyat 50
3. Görsel Sanatlar 54

II. SÜRYANİ KİLİSESİ 56
A. KURULUŞ VE GELİŞİM 57
1. Antakya Kürsüsü'nün (Kilisesi) Kuruluşu 57
2. Antakya Süryani Kilisesi'nin Misyon Faaliyeti 59
B. ANTAKYA SÜRYANİ KİLİSESİ'NİN TEOLOJİK İHTİLAFLARA KARIŞMASI 62
C. SÜRYANİ KİLİSESİ'NİN ULUSAL VE ÖZERK NİTELİK KAZANMASI 69
D. SÜRYANİ KİLİSESİ'NDE AYRILIKLAR 73
1. Kalkedoncu Olmayan Kiliseler (Doğunun Ortodoks Kiliseleri) 74
a. Süryani Ortodoks Kilisesi ve Tek Tabiat Dini Eğitim Okulu
b. Süryani Nesturi Kilisesi (Doğu ve Asur'un Kilisesi) ve Çift Tabiat (diyo-fizit) Dini Eğitim Okulu
c. Maruni Kilisesi Ve Mono Teletistçilik Dini Eğitim Okulu

2. Kalkedoncu Kiliseler (Roma'ya Bağlı Kiliseler) 75
a. Keldani Katolik Kilisesi (Babil Patrikliği)
b. Süryani Katolik Kilisesi
c. Süryani Melkit Kilisesi

III. TÜRKİYELİ SÜRYANİLER 80
A. SOSYO-EKONOMİK YAPI 84
1. Toplumsal Yapılar 86
2. Ekonomi 90

B. GÖÇ OLGUSU VE NEDENLERİ ÜZERİNE 96
SONSÖZ 102

RÖPORTAJLAR 104
1- Süryani Ortodoks Patriği Mor İğnatios Zakka Awas I. 105
2- Turabdin Metropoliti Timoteus Samuel Aktaş 108
3- İsveç Asur Federasyonu 112
4- İsveç Süryani Federasyonu 116

DİPNOTLAR 117
KAYNAKÇA 125

ÖNSÖZ

Bu kitabın çekirdeği 1988 yılında İstanbul Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde oluşturuldu. "Süryanilerin Kökeni ve Türkiyeli Süryaniler" olarak belirlediğim tez, ilk kez 1991 yılında yayımlandı. Elinizde tuttuğunuz kitap bu çalışmanın ikinci baskısı. Geçen süre içinde İngiliz Devlet Arşivi'nde yer alan kimi belgelere de göz atma fırsatı buldum. Asurlular üzerine hazırlanmış rapor ve yazışmalar, Ortadoğu'da yaşayan halklar üzerine ne tür oyunlar oynandığını göstermesi bakımından önemli. Bu belgeler belki de bir başka çalışmanın konusu olacak.

Süryanilerin Türkiye kamuoyunun gündemine girmesi 1980'lerden sonraki toplu göçle başladı. O yıllarda gazetelerde yayınlanan ve çoğu kez iç sayfalarda yer alan küçük haberler, "uçaklar dolusu" Süryaninin Türkiye'den Avrupa'ya gittiğini yazıyordu. Neden gittiklerini kimse sormuyordu ama kamuoyu "Süryani" ismini sık sık duyar olmuştu. Türkiyeli aydın da Süryani adıyla o yıllarda tanıştı.

Pek bir şey yapılamadı ve binlerce Süryani gözyaşları içinde anavatanlarını terkedip çoğunca Avrupa'nın kuzeyine göç etmeyi sürdürdü. 25 yıl önce 50 bin olan topluluk nüfusu bugün 15 bin civarında. 1989 yılında Güneydoğu'da 7 bin Süryani vardı. Bugün bu rakam 2500-3000'i geçmez. Anadolu'nun 'Süryani rengi' solmaya devam ediyor.

Kitap üç bölümden oluşuyor. Birinci bölüm Süryanilerin kökeni üzerine yapılmış, yapılan tartışmalar ile ilgili. Farklı görüşler topluca değerlendirildi. Yaratılan uygarlığın Akad, Asur, Keldani, Arami gibi Mezopatamya'da yaşayan kültürlerin sentezi olduğu vurgulandı, Helenistik ögeler ve Hristiyanlığın önemi kaydedildi.

İkinci bölümde Süryani Kilisesi ele alındı, geleneksel toplumun günümüze ulaşmasındaki önemi üzerinde duruldu. Süryanilerin siyasi tarihi -eğer siyasi tarih, iktidar ilişkisi olarak tanımlanacaksa- biraz da kilisenin tarihidir. Nihayet Türkiyeli Süryani portresinin çizildiği üçüncü bölüm ise sosyal ekonomik yapılara ilişkin bir dizi gözlemden oluştu. Göçün nedenleri sorgulandı, kaygılar, korkular, umutsuzluklar aktarıldı.

Kitabın yanlışları eksikleri kuşkusuz bana ait. Yine de teşekkür etmem gereken çok insan var. Kendisini Şam'da ziyaret ettiğim Patrik Mor İğnatios Zakka Awas I'in gösterdiği yakınlık güzel bir anı olarak kalacak. Turabdin'e yaptığım sayısız gezide konukseverliğini esirgemeyen Midyat Metropoliti Timoteus Samuel Aktaş'ı ve Mar Gabriel Manastırı'nın sevecen sakinlerini unutmam mümkün değil. Kendileriyle söyleşme olanağı bulduğum İsveç'teki Asur ve Süryani fedeerasyonu başkanlarına, çalışmam boyunca beni destekleyen Prof. Dr. Toktamış Ateş'e, Candan Turhan'a ve adını anmadığım sayısız dosta teşekkür etmeliyim.

Nisan 1996 İstanbul
Yakup Bilge

GİRİŞ

Süryaniler tarihleri boyunca büyük göç dalgalarıyla karşılaştılar ama, toplumu en çok sarsanı belki de 1960'lı yıllarda başlayan ve sonu Avrupa ve ABD'de biteni oldu. Daha önceleri göçler "yerel" boyutta kalırken, son güç dalgası Süryaniler'i binlerce yıl yaşadıkları topraklardan kopardı. Son göç, onların "diaspora" kavramı ve psikolojisiyle tanışmalarına neden oldu.

Süryaniler bu göçle birlikte yaşadıkları ülkelerdeki sosyo-ekonomik yapılardan çok farklı yapılarla karşılaştılar. Ortadoğu'daki ülkelerinde feodal üretim tarzının hakim olduğu -kapitalist üretim tarzı ile ilişkileri de filizlenmişti- ilişkiler çerçevesinde yaşayan Süryaniler, tümüyle kapitalist ilişkilerin hakim olduğu Batı ülkelerine göç etti. Bu yeni durum karşısında Süryaniler sosyal ve siyasal alanlarda tam anlamıyla altüst oldu. Toplum yeni ekonomik temel üzerine, yeniden yapılanma ihtiyacı hissetti.

Göç Süryaniler için derin bir değişim ve karışıklık yarattı. Göç, insanları dönüş olmayan "eski" topraklarından (evlerinden) kopardı. Ancak Süryaniler göç ettikleri Avrupa ve ABD ülkeleri için de "yeni evim"[1] diyemedi. Çok farklı bir ortamda yaşamaya başayan Süryaniler, yeni arayışlara yöneldi. Eski toplumsal örgütlenme -feodalizm ile kapitalizmin eklemlenmesinden oluşan- topluluğun yeni taleplerini karşılayamadı. Topluluk, oluşan yeni du-

rımu karşılayacak yeni toplumsal örgütlenme modelleri aradı. Bu yeni modelleri meşrulaştıracak bir de ideoloji yaratma gayreti içine girdi.

Bu yeni oluşumu etkileyen bir diğer öğe de 1990'larla başlayan "mikro milliyetçilik" akımı oldu. Özellikle eski Sovyetler Birliği'nin çökmesi ile ortaya çıkan yeni milliyetçilik akımı küçük halkların tekrar ön plana çıkmasına neden oldu. Bu durum hem diasporada yaşayan hem de Ortadoğu'da kalan Süryaniler'i etkiledi. Kendi kimliklerini ön plana çıkarma isteği belirdi; kimlikleri vurgulayacak yeni simgeler arandı. Bu süreç hâlâ da bitmiş değil. Diasporadaki Süryaniler sorunlarının günden güne arttığını düşünüyor ve buna yönelik sosyal ve siyasal yapılanma arayışlarını devam ettiriyor. Süryani aydınları bu yeni yapılanmaya uygun ideolojiyi yaratmak için tarihlerini yeniden yorumluyor. Eski gelenekler yeniden keşfedildi ve bu gelenekler temelinde yeni gelenekler yaratıldı.[2] Tarihin yeniden yorumlanma sürecinde farklı oluşumlar ortaya çıktı. Süryani aydınları oluşturdukları oluşumlara yenilerini kattı. Toplum giderek bölündü. Bölünme yeni birleşmelere zemin hazırladı. Bölünme ve birleşmeler hâlâ devam ediyor.

Oluşan bu karışıklık Süryaniler'i, çizgileri net olmasa da iki büyük gruba -ya da partiye- ayırdı. Bir taraftan Süryani aydınlarının oluşturdukları ve adına "Asurcu" dedikleri grup -parti-, diğer taraftan bunlara karşıt gelişen, daha muhafazakar kanadı oluşturan ve kendilerini "Aramici" olarak niteleyen grup. Ayrıca bu iki uca da karşı çıkan "Süryaniciler" -merkez partisi- de var. Bu iki grup -Asurcu ve Aramici- ile diğer gruplar, toplumun farklı isteklerini söylemlerinde formüle etmeye çalışıyor.

Asurcular tüm Mezopotamya kültürüne sahip çıkarak geçmişlerini Mezopotamya'da imparatorluklar kurmuş Asur ve Babil'e dayandırıyor. "Asur" sözcüğü, ulusal kimliğin en önemli öğesi

olarak görülüyor. "Beth Nahrin" olarak adlandırdıkları Mezopotamya ve konuştukları Süryanice de ulusal vurgularının vazgeçilmez unsurları olarak nitelendiriliyor. Grup, eski Asur kültürünü Asur yemekleri, Asur isimleri, Asur ulusal renkleri ve İsa'dan Önce başlayan Asur takvimi ile yeniden keşfetmeye çalışıyor.[3]

Asurcular, bu temel unsarları ön plana alan sosyal -aynı zamanda da siyasal- örgütlenmelere gitti. Kilise otoritesiyle yanyana sivil siyasanın da toplumsal iktidara ortak olması gerektiği vurgulandı. Tüm bunları meşrulaştıracak bir ideoloji ile tarih tezi de yarattı kendisine.

Asurcular'ın oluşturduğu tarih tezinin temeli şudur: Süryaniler, başta Asurlular olmak üzere, Yukarı Mezopotamya'daki tüm halkların kaynaşmasıyla oluştu. Bu kaynaşma ile sağlanan temel etmenler, bu halkların ortak kültürel geçmişleri ve ortak gelecek umutlarıydı. Çünkü tüm Yukarı Mezopotamya halkları, eski Sümer-Akad kültür temelinde gelişen ve Babil ile Asurlular'ın geliştirip yaydıkları kültürel mirasa sahiptiler. Bu mirasa İsa'dan Önceki son yüzyıllarda Yunan kültürünün etkisi de eklendi. Hıristiyanlıkla birlikte eski Mezopotamya kültürüne "akraba" bir kültür yaratmayı başaran Yukarı Mezopotamyalılar, daha sıkı bağlarla bağlandı birbirine. Bu teze göre, İsa'dan Sonra Hıristiyanlığı kabul eden Yukarı Mezopotamyalılar, İsa'dan Önceki başta Asurlular olmak üzere eski Mezopotamya milletleriydi. Bundan dolayı, özellikle Hıristiyanlıktan sonra kullanılan "Süryani" adlandırması, gerçekte "Asurlu" halkını niteler.

Bu tarih tezine uygun olarak formüle edilen siyasal talepler ise Süryaniler'in hem anavatanlarında hem de diasporada siyasal ve kültürel bazı haklara sahip olması gerektiği yönündedir. Bunlara göre Süryaniler'in kültürel ve politik gelişimlerini engelleyen tüm kısıtlamalar kaldırılmalıdır.

Asurcular'a karşı gelişen Aramiciler, öncelikle Asurcular'ın

getirdiği yeni simgeleri reddetti. Bunların simge ve tarih tezine karşı da yenilerini yarattı. Onlar da simgelerini eski Mezopotamya'da, Aramiler'de bulmaya çalıştı. Geliştirdikleri tarih tezini onlar da İsa'dan Önceye taşıdı. Onlara göre Süryaniler'in kökeni eski Mezopotamya'da yaşayan Aramilere dayanır. Bunlara göre Aramiler'in bir kısmı Hıristiyanlığın ortaya çıkmasıyla birlikte bu dini benimsedi ve kendilerini diğer Aramilerden ayırmak için "Süryani" adını kullanmaya başladı. Bu teze göre Süryaniler Aramiler'in devamı oldukları için "Arami" ile "Süryani" sözcükleri eşanlamlıdır; aynı halkı kapsar. Bunlara göre Süryaniler gelenek ve göreneklerini korumalı, kilise çevresinde örgütlenmelidir.

Böylece birinci tez sahipleri -Süryaniler'e Asurlu diyenler- öncelikle "siyasal bir toplum olma iddiasını taşıyorlar" ve Süryaniler'in "Ortadoğu'da demokratik hak ve özgürlükleri"ni elde etmeleri yönünde siyasal örgütlenme ve tavır takınıyorlar. İkinci tez sahipleri ise -Süryaniler'in kökenini Aramiler'e dayandıranlar- Hıristiyanlık inancı temelinde birlik ve beraberliklerini koruma fikrini benimsemekte.

Bu iki farklı yapılanma -Asur ve Arami- kendi içinde de homojen değil. Farklı farklı istekleri formüle eden gruplar çıkabiliyor içlerinden. Ancak yine de iki grup bazı temel çizgilerle birbirinden ayrılıyor. Süryani halkından birisi, Süryaniler'in hak ve özgürlüklerini kullanabilmeleri için siyasal bir tavır takındığı zaman, bu tavrı takınmayanlar tarafından "Asurlu" olarak nitelendiriliyor. Asurlular da kendileri dışında kalanları "muhafazakar"(gerici) olmakla suçluyor. Aramiciler, Asurlular'ı kilise otoritesini zayıflatmakla suçlarken, Asurlular da Aramiciler'i kiliseyi istismar etmekle itham ediyor.

İlk dönemde hem Asur, hem de Arami (ve Süryani) hareketleri birbirini tümüyle reddediyordu. Ancak son yıllarda bu ayırım -tümden ortadan kalkmasa da- önemini giderek yitiriyor. Taraflar

artık birbirini tümden reddetmiyor. Kararlar diyaloğa açık duruma geldi. Her zaman olmasa da gruplar ortak paydalarda beraberce faaliyet göstermekten kaçınmıyorlar.

Aslında "Asur", "Süryani" ve "Arami" ile anlatılmak istenen halk hep aynıdır. Eski Mezopotamya kültürünün kalıntılarını taşıyan, Hıristiyan olan ve Ortadoğu'da Süryani (Asuri) olarak tanınan halktır söz konusu olan. Ancak "Asur" ve "Süryani" kavramları, eskiden beri kullanılan ve benimsenen iki tanım olarak karşımıza çıkmakta. Arami kavramı ise çok daha yeni.

Üç nitelemenin de aynı halkı kucaklamasına rağmen, dünya tarihçileri daha sıklıkla "Asur" ve "Süryani" sözcüklerini kullanıyor. Bu nedenle bu çalışmada da bu kavramlar tercih edildi.

"Asur" ve "Süryani" kavramları aynı ulusu -ya da halkı- niteler. Süryani kelimesi özellikle Hıristiyanlıktan sonra yaygınlık kazanmıştır ve Hıristiyan olan Yukarı Mezopotamya halkını belirtir. "Asurlu" kelimesi ise İsa'dan Önceki Yukarı Mezopotamya halkı için kullanılıyor. Başka bir değişle "Asurlu" kelimesi, "Süryani" kelimesiyle anlatılmak istenen halkın Hıristiyanlıktan önceki zamanını belirtir. "Asurlu" adlandırması Hıristiyanlıktan önceki dönemle, sonrasındaki dönemi birbirine bağlar bir nitelik kazanıyor.

Belki de Süryani halkının genel ve etnik kökeni belirtilmek istendiğinde "Asurlu", bu halkın özellikle Hıristiyanlıktan sonraki dönemi ile kilise tarihi anlatılmak isteniyorsa "Süryani" denmesi daha anlamlı olabilir. Bu iki kavram aynı halkı kapsadığına göre yukarıdaki anlamlar dikkate alınmadan da birbirinin yerine kullanılmalarında aslında sakınca yoktur.

Süryaniler'in İsa'dan Önceki tarihleri, eski Mezopotamya'daki milletlerin, başta Asurluların tarihidir. Hıristiyanlık tüm Yukarı Mezopotamya halklarının tek bir potada erimelerini sağladı. Büyük bir kaynaşma yaşayan bu halklar giderek dinsel ağırlıklı bir kültür yarattı. Ancak Hıristiyanlığın giderek yaygınlaşması, farklı

dinsel yorumları da beraberinde getirdi. Bu farklı yorumlar zamanla Doğu Süryani ve Batı Süryani kiliselerinin ortaya çıkmasına neden oldu. Farklı dinsel yorumlar, Bizans ve Sasaniler'in politik oyunları, Asurlular'ı (Süryani) ve onların kiliselerini parçaladı.

Bir taraftan Doğu Süryanileri (Nesturi Kilisesi), diğer taraftan Batı Süryanileri (Süryani Ortodoks Kilisesi) yaratılan yapay çelişkiler ortamında birbiriyle mücadeleye başladı. Bu da genel olarak Süryani halkını güçten düşürüyordu. Çünkü Süryaniler bir yandan Bizans ve Sasaniler ile mücadele ederken, öte yandan da birbirleriyle mücadeleye girdiler. Bu durum Süryaniler'in dışardan gelen istilalara karşı topraklarını koruyamamalarına neden olacaktı.

Araplar bu ortamda 7'nci yüzyılda Mezopotamya'ya girerek kısa zamanda bölgenin tümünü ele geçirmeyi başardılar. Süryaniler, Müslüman Araplar içinde yaşamaya başladı. Bu durum Süryani Kilisesi'ne bağlı tabanı da yok etmeye başlayacaktı. Birçok Süryani, Hıristiyan olmalarından kaynaklanan vergileri ödemekten kurtulmak için din değiştirdi. Ortadoğu'da, dinin her şey olduğu ortamda din değiştiren Süryaniler kültürlerinden de koptu.

Osmanlılar Ortadoğu'ya girdiğinde Süryaniler, eski nüfusları ile karşılaştırılmayacak derecede küçük bir topluluk haline gelmişti. Osmanlılar bölge için "göreli" bir barış getirmişlerdi. Vergisini ödeyen herkes "Sultan"ın koruması altındaydı.

Ancak II. Abdülhamit'in (1876-1909) politik oyunları sonucu, Süryaniler'le Kürtler çatışmıya başladı. Yine de Süryaniler için en can alıcı dönem, I. Dünya Savaşı oldu. Kürt-Süryani çatışmalarına Osmanlı kuvvetleri de katılmıştı. Doğu Süryanileri -Hakkari ve Van bölgesinde yaşayan Süryaniler- Osmanlı'ya savaş açmıştı. Bunun üzerine Osmanlı kuvvetleri ile Kürtler (Hamidiye Alayları) Doğu Süryanileri'nin üzerine yürüdü. Süryaniler hem çatışmalar sırasında, hem de bölgeden sürülürken açlık ve hastalık yüzünden onbinlerce kayıp verdiler ve Türkiye'nin doğu bölgesinden tüm-

den ayrılmak zorunda kaldılar. Batı Süryanileri -Mardin, Urfa, Adana bölgelerinde yaşayanlar- ise bu savaşa taraf olmadıkları halde saldırıya uğradı ve bölgeden sürüldü. Batı Süryanileri'nin Midyat bölgesinde güçlü bir savunma hattı kurmaları ve bazı Kürt ağaların bir bölüm Süryani'yi himayeleri altına alması, tümden yok olmalarını önledi.

Batı Süryaniler kuzeydeki yerleşim birimlerinden güneye göç etmiş ve ancak Tur Abdin'de (Midyat-Mardin-bölgesi) tutunabilmişlerdi. Türkiye toprakları üzerinde cumhuriyetin kurulmasından sonra 1928'de, daha önce topraklarını terk etmek zorunda kalanlara uygulanan af kapsamına Süryaniler alınmadı ve böylece Doğu ve Güneydoğu bölgelerinden ayrılan Süryaniler topraklarına dönemediler. TurAbdin bölgesinde kalanlar da son yıllarda topraklarını bırakıp Batı ülkelerine göç etmekteler.

Süryaniler'in bu bölgeden göçleri 1950'li yıllara kadar geri gider. Özellikle 1960'lı yıllarda bölgede oluşan nüfus artışını doyurmayan bölge ekonomisi nedeniyle, kırsal alanda üretim dışı kalan Süryaniler göç etmeye başlamıştı. Kentlerde yaşayan Süryaniler'in göçü ise hem kendilerine uygulanan baskıdan kurtulmak, hem de kentlerde biriken sermayelerini bölge dışına çıkarma ihtiyacından kaynaklanıyordu.

Süryaniler'in son dönemdeki toplu göçlerinin nedeni ise çok daha karmaşık. Ekonomik nedenler yanında -bu, çok az Süryani'yi etkileyen bir nedendir ve göçe tek başına hiç bir etkisi yoktur- göçün psikolojik nedenleri de vardır. Bölgede devlet güçleri ile PKK arasında yaşanan çatışma, Süryaniler'i giderek sıkıştırıyor. Sadece 1990-1995 yılları arasında bölgede 27 Süryani öldürüldü. Bunların bir bölümünün PKK tarafından öldürüldüğünün ortaya çıkmasına karşılık, büyük bölümünün katili bulunmadı ve faili meçhul olarak kaldı. Yine bu dönemde 20'ye yakın Süryani köyü göç nedeniyle boşaldı. Üç Süryani köyü ise **(Hassana, Marbobo ve Derkup)**

"güvenlik nedeniyle" boşaltıldı.

Türkiye'nin dış politikasının içe yansıması sonucunda bölgedeki Müslümanların Süryanilere karşı davranışları, Anayasa ile uluslararası sözleşmelerden kaynaklanan hak ve özgürlüklerin kullanılmaması gibi etkenler de, Süryaniler'in göç psikolojisini oluşturan başlıca etmenler olarak belirmekte.

Süryaniler böyle bir ortamda siyasal, sosyal ve kültürel gelişimlerinin engellendiğini düşünmekte. Süryaniler'in bölgeden göçleri bu engelleri aşmanın bir yolu olarak yorumlanabilir.

I. SÜRYANİ HALKININ KÖKENİ

Süryani halkının kökleri, eski Mezopotamya'nın en eski tarihsel dönemine kadar inip orada kaybolmaktadır. Ama aslında "Süryani" sözcüğü daha sonraki dönemlerde -Özellikle İsa'dan sonraki ilk yüzyıllarda- kullanılmaya başlandı. Bundan dolayı, önce "Süryani" sözcüğünün nereden kaynaklandığını görmekte yarar var.

A. SÜRYANİ ("SUROYO") SÖZCÜĞÜNÜN KÖKENİ

Süryani sözcüğünün kökeni hakkında birçok görüş olmasına karşın, Süryani tarihçileri arasında en çok tartışılan ve üzerinde durulan iki yaygın görüş vardır.

Aslında tüm bu görüşlerin ortak bir özelliği var: Tüm bu görüşler Süryani adının, ya bu bölgedeki -Mezopotamya- bir şehirden ya da bu coğrafi bölgede veya bu bölgede hüküm sürmüş bir kralın adından kaynaklandığını ileri sürerler. Fakat yaygın geçerliliği olmayan görüşler bu konuda nesnel kanıtlar sunamamaktadırlar -yaygın olarak kabul edilen diğer iki görüşten birisinin durumu da budur aslında. Buna karşın yaygın geçerliliği olan iki görüş yanında, Süryani tarihçileri, bir gelenek olarak diğer görüşleri de belirtirler.[1] Burada da aynı yol izlenerek, önce yaygın kullanımı olmayan görüşler kısaca belirtilecek. Sonra da Süryani tarihçileri

arasında tartışılan ve genel kabul gören iki görüşe geçilecek.

1. Patrik Yakup III (1957-1980) Süryani isminin Pers kralı Keyhüsrev'in (İ.Ö.559-529) (Kyrus; Süryanicede Syrus ve Sirus) isim deyiminden kaynaklandığını belirtir. Keyhüsrev (Sirus) Babil'i aldıktan sonra burada bulunan İbraniler'i (Yahudiler'i) tutsaklıktan kurtardı ve Filistin'e dönmelerine izin verdi.[4] Böylece İbraniler Keyhüsrev'i (Sirus) bir kurtarıcı olarak görüyor ve ondan övgü ile söz ediyorlardı.[5]

Daha sonra İsa yeni dini -Hıristiyanlığı- yayarken ona inanan İbraniler, kendisini bir kurtarıcı olarak gördüler. Böylece yeni inancı benimseyen İbraniler, İsa ile Keyhüsrev'i birbirine benzetiyorlardı.[6] Çünkü biri onları tutsaklıktan kurtarmıştı, diğeri ise günahlarından. Ve bundan dolayı da İsa'ya inanan halka Sorin (Süryani) denmeye başlandı. İlk inananların konuştuğu Aramca diline de Syrusça (Süryanice) denildi.[7]

Bazı tarihçiler bu görüşün tarihsel dayanaklardan yoksun olduğunu belirtirler. Çünkü Babil kralı Nabukadnezar, İbrani ileri gelenlerini sürgüne yollamıştı.[8] Keyhüsrev de Babil'i alıp İbraniler'e özgürlüklerini verdiği zaman "küçük bir sürgünler grubu" Filistin'e dönmüş[9], diğerleri ise Babil'de kalmayı yeğlemişlerdi. Bundan ötürü Keyhüsrev İbrani ileri gelenleri arasında büyük bir ün sağlamış olsa da, yoksul halk kesiminin onu kurtarıcı olarak görmelerini sağlayacak bir neden yoktu. Oysa İsa'ya ilk inananlar, daha çok yoksul halktı. Bu yoksul halk kesiminin Keyhüsrev ile İsa'yı birbirine benzetmek ve eş tutmak için elle tutulur bir nedenleri yoktu.

2. Süryani adının, bugünkü Lübnan'ın güney sahilinde bulunan Sur (Try; Süryanicede Sur) kentinden kaynaklandığı iddia edilir. İsa'nın tüm havarileri Sur kenti ve çevresinden oldukları için, halk bunlara "Suriin" diyordu. Daha sonra bu kelime "Surin"e dönüştü. İsa'dan sonra bu havariler yeni inancı yaymaya başladıklarında,

bunlara inanan halk da Surin (Süryani) olarak çağrıldı.[10]

Yine Süryani isminin Sur şehrinden kaynaklandığını belirten diğer bir görüşe göre ise, Yunanlılar Sur (Try) bölgesinde ticarete başladıklarında buranın sakinlerine, Sur kentinden dolayı "Süryani" demişler. Daha sonra bu isim tüm bölge ve bölgede yaşayan halk için kullanılmaya başlanmış.[11]

3. Bazı dilbilimciler ise "Suri" (Suriye) telaffuzunun Babilce olduğunu belirtirler. "Babilliler Fırat'ın kuzey kesiminde 'Suri' adını verdikleri bir şehir kurmuşlardı. Daha sonra bunun Akdeniz ile Fırat arasında kalan bölge ve halk için kullanıldığı görülür."[12]

4. Bu konuda bir başka görüş ise, Süryani adının Suriye'den kaynaklandığıdır. Buna göre Yukarı Mezopotamya halkı, "Suriyeli müjdecilerden Hıristiyanlığı kabul ettiğinde putperestlikte kalan" kandaşlarından ayrılmak için "Süryani adı altında mezhep kurmuşlardır".[13] Bundan dolayı tarihci Aziz Günel, "Suriyeli" ile "Süryani" adlarının aynı halkı gösterdiğini savunur. Ona göre "Suriye adını Selefkoslar kullanmaya başlamış, Aramilerin yaşadığı ülkeye Suriye ve buradaki halka da Suriyeli (Süryani) demişler"dir. Fakat Günel daha sonra bu görüşünü değiştirmiş ve "Suriye" isminin Asur'dan (Asurya) geldiğini belirtmiştir.[14]

Süryani adının bir mezhebi gösterdiği görüşü de genel olarak kabul göremektedir. Çünkü Hıristiyanlığın ilk yüzyıllarında dinde henüz bir bölünme olmamıştı. Bundan dolayı "Süryani" adının bir mezhebi temsil etmesi düşünülemez. Daha sonraki yüzyıllarda ise Süryaniler'in değişik mezheplere mensup olduklarını görüyoruz. Süryani Ortodoks olduğu gibi Süryani Katolik, Süryani Protestan vb. de vardır.[15] Ama şunu söylemek yanlış olmaz: Hıristiyanlığın ilk yüzyıllarında Süryani adı hem Ortadoğu'daki Hıristiyan halkı, hem de eski Mezopotamya halklarını gösteren bir adlandırmaydı.[16]

Yukarıda sıralanan görüşler, Süryani tarihçileri tarafından ha-

tırlatılan ama kabul görmeyen tezlerdir. Bundan sonra açıklanacak iki görüş ise, Süryani tarihçilerinin üzerinde en çok tartıştıkları ve kabul ettikleri görüşlerdir.

Bunlardan birincisi "Süryani" adının Arami kralı Suros'tan kaynaklandığını, diğeri ise bu adın Asur'dan kaynaklandığını savunur. Aslında bu farklı tezlerin önemi, getirdikleri farklı açıklamalardan çok, pratikte bu görüşleri kabul edenlerin ulaştıkları farklı sonuçlar ve bu farklı sonuçların Süryani halkına olan etkisinden kaynaklanır.

Süryani adının Arami kralı Suros'tan kaynaklandığını savunanlar, bu adın önceleri Hıristiyanlığı kabul eden Aramilerce kullanıldığını ve daha sonra da Hıristiyanlığı kabul eden Asur ve diğer Mezopotamya halkları tarafından benimsendiğini belirtirler. Böylece bu görüş sahipleri, Süryani halkının Arami çoğunluğundan oluştuğu sonucuna varırlar.

İkinci görüş sahipleri ise -Süryani adının Asur'dan kaynaklandığını savunanlar- bu kelimenin önceliksiz olarak, özelllikle Hıristiyanlıktan sonra kullanıldığını belirtirler.

Bu görüş sahipleri de Süryani halkının kökeninin, tüm eski Mezopotamya halklarının kaynaşmasına dayandığını belirtmek isterler.

Birinci tezin savunucuları Süryaniler'in kökenini daha çok ırksal bir temele dayandırmak isterken, ikinci tezin sahipleri -bunların içinde de farklı görüşte olanlar bulunmakla birlikte- bunu daha çok ortak kültürel geçmişe dayandırır.

1. "Süryani" ve "Suriye" isimlerinin Arami kralı Suros'tan kaynaklandığını kabul eden tarihçiler, bu kralın Antakya ve civarının kurucusu olduğunu belirtirler.[17] Buna göre Kral Suros adına izafeten, egemenliği altındaki ülke "Surisiyin" olarak adlandırılmış. Daha sonra "Surisiyin" adındaki son "s" harfi atılmış ve "Suriyin" şeklini almış.[18] Bölgede yaşayan halkın da bu adla anılma-

ya başlandığı kabul edilir. XII. Yüzyılda yaşayan Amid (Diyarbakır) Metropoliti Bar Salibi de aynı görüştedir:

"Antakya ve civarında yerleşim birimlerini inşa eden Kral Suros'un ismine izafeten Süryani olarak adlandırılmışızdır.. Suriye ismi de onun adından türemiştir."[19]

Bu görüş sahipleri bu adın Hıristiyanlıkla birlikte önem ve yaygınlık kazandığını belirtirler. Çünkü Yukarı Mezopotamya bölgesindeki Aramilerin bir bölümü Hıristiyanlığı kabul etmiş ve putperest soydaşlarından ayrılmak için kendilerine "Surin" (Süryani, Suriyeli) demeye başlamışlardır.

Daha sonra Hıristiyanlığı kabul eden Asur ve diğer Mezopotamya halklarının da kendilerini bu adla özdeşleştirdiklerini ve Arami çoğunluğuna katıldıklarını; bu halkların konuştuğu Aramca'nın çeşitli lehçelerine de Süryanice denildiğini belirten bu görüş sahipleri, bundan dolayı Arami ile Süryani adlarının aynı şeyi ifade ettiğini ileri sürerler. Bunlara göre Arami adı, sadece daha eski bir zamanı ifade eder. [20]

2. Diğer bir bölüm Süryani tarihçisinin üzerinde durduğu tez ise "Süryani" ve "Suriye" adlarının "Asur" ve "Asurya" adlarından kaynaklandığı görüşüne dayanmaktadır.

Asurlular kendilerine Akkatçada "Athur" derlerdi. Aramca dilinde ise bunlar "Aşur" olarak çağrılırdı.[21] Yunanlılar da "Aşur" adını "Asur" olarak kullanmışlardır.[22] Çünkü Yunanca'da "ş" sesini verecek harf yoktu.

Halkı niteleyen adı elde etmek için de Yunanlılar, bu adın -Asur- sonuna Y (I) ve N (V) (-yan) ekini getirdi. Böylece Yunanlılar Yukarı Mezopotamya halkını "Asuryan" ve ülkeyi "Asurya" olarak adlandırdılar.[23]

Yunanlılar'ın "Asuryan" olarak adlandırdıkları halk ya da

halklar, Yukarı Mezopotamya ve yakın çevresinde yaşayanlardı, çünkü bu bölgede yaşayan insanlar ortak bir kültürel geçmişi paylaşıyor, aynı dili konuşuyor ve aynı tanrılara tapıyordu. Bu halklar öylesine kaynaşmışlardı ki, kendilerinden olmayan birinin onları birbirinden ayırdetmesi oldukça güçtü.[24]

Yunanlılar'ın kullandığı ve gitgide yaygınlık kazanan "Asuryan" ve "Asurya" kelimeleri Aramca konuşan halkın diline girdiği zaman, bu kelimeler bu defa Aramca dil kurallarına göre bazı değişmelere uğradılar. Nasıl Yunanca'da halkı niteleyen adı elde etmek için kelimenin sonuna -yan eki konuluyorsa, Aramca'da bunu elde etmek için kelimenin sonuna Y ve A (YO) eki ekleniyordu.[25] İşte Asuryan kelimesi Aramca diline yerleşince, adın sonundaki -YAN eki kalktı ve yerine Aramca dil kurallarına uygun olan -YO eki geldi. Böylece "Asuryan", "Asuroyo" şeklinde telaffuz edildi. Tarihsel süreçte "Asuroyo" adının başındaki "A" harfi düşmüş ve kelime "Suroyo"[26] şeklini almıştır. Aramca dilinin tarihsel gelişimi de bu durumu doğrular niteliktedir.[27]

Eski Süryanice'de A harfi ile başlayan birçok sözcüğün başından bu harfin düştüğü ve artık kullanılmadığı görülür. Bazı durumlarda da bazı sözcüklerin başına A harfinin eklendiği olur. Örneğin bugünkü Süryanice'de artık Ayunoye yerine Yavnoye (Yunanlı), Amısroye yerine Mısroye (Mısırlı), Aturkoye yerine Turkoye (Türk) vb. kullanılmaktadır. Yani bu isimlerin başındaki A harfi düşmüştür. Fakat bu A'nın Tur Abdin (Midyat ve çevresi) halkının konuşma dilinde[28], herhalde eski dilin bir kalıntısı olarak, halen kullanıldığı görülmektedir.

Yukarıda "Süryani" kelimesinin kökenini açıklayan tezleri ve en çok kabul gören iki tezi kısaca açıklamış olduk. Süryani adının Asur'dan kaynaklandığı görüşü, diğerlerine oranla daha temelli görünmektedir. İlkçağ tarihçileri ve tarihsel olaylar da bu görüşü destekler niteliktedir.

Yunanlılar Yukarı Mezopotamya'ya "Asurya" ve bu bölgedeki halka da "Asuryalı" derlerdi.[29] Kuşkusuz bu adlandırmada, Yukarı Mezopotamya'da yaşayan halkların kaynaşmış olmasının yanısıra, Asurlular'ın hem siyasal hem de kültürel yönden hakim öğe olmasının büyük etkisi vardır. Yunanlılar tüm bölgede yaşayan halktan bazen Asuryalı, bazen de Süryani (Suriyeli) olarak söz ettiler. Yunanlılar için Asuryalı, Suriyeli (Süryani) ve Kaldeli (Babil) olarak adlandırılan halk temel olarak Yukarı Mezopotamya halkıydı. Asurya ve Suriye ise bu halkın yaşadığı ülkelerdi. Herodotos ünlü tarihinde, Yunanlılar'la savaşan Pers ordusunu betimlerken Mezopotamya kökenlileri şu cümlelerle anlatır:

"Asurlular sefere tunç lamelerden örülmüş başlık giyiyorlardı... Bunlara Yunanlılar Suriyeli, Barbarlar Asurlu derler. (Arada Khaldelılar diye anıldıkları da olmuştur)"[30]

Yunanlılar daha sonraları, bölgenin coğrafi durumuna dayanarak Asur ve Suriye (Süryani) isimlerini birbirinden ayırmaya başladı. Artık Dicle (Tigris) kıyısında yaşayanlara Asurlu, nehrin batısında kalanlara ise "Asurlular" sözcüğünün değişime uğramış şekli olarak "Süryaniler" deniliyordu.[31]

Yunanlılar, aynı halkı nitelemek için bazen "Asurlu" ve bazen de "Süryani" adlandırmalarını kullanırken, daha sonra aynı halkın ayrı bölgelerde oturmasından ötürü bir bölümünü "Asurlu", öteki bölümünü de "Süryani" olarak adlandırdılar. İşte Suriye ve Suriyeli adlandırmaları da bu farklılıktan dolayı ortaya çıkmıştır.

Tarihsel süreçte olduğu gibi bugün de aynı halkı niteleyen çeşitli tabirler kullanılmaktadır. Örneğin batılı yazarlar Süryani halkını belirtmek için daha çok Asurlu (Assyrian) ve Suriyeli tabirlerini kullanırlarken, kilise tarihçileri Süryani (Syrian) tabirini kullanmayı uygun görürler. Aynı şekilde Süryaniler'in konuştuğu dile

de bazen Süryanice (Syriac); bazen Suriye dili ve bazen de Aramca denilmektedir. Tüm bu değişik adlandırmalar eşanlamlıdır; aynı halkı ve aynı dili anlatmak için kullanılır.

B. SÜRYANİ HALKININ KÖKENİ

Süryani halkının kökeni ile ilgili yoğun tartışma, özellikle Süryaniler'in Ortadoğu'dan Avrupa ve Amerika'ya göçünden sonra başladı. Batı Avrupa ülkelerine göç eden Süryaniler kendilerini çok farklı ekonomik, sosyal ve siyasal bir yapılanma içinde buldular. Bu farklı yapılanma içinde, Süryani halkı da yeni bir altüst olma durumunu yaşamaya başladı. Toplumun eski kurumları ve geleneksel ideolojisi, bu yeni durumda artık halkın isteklerini karşılayamaz duruma gelmişti.

İşte bu süreçte Süryani aydınları, oluşan yeni duruma cevap verebilecek yeni kurum ve ideoloji oluşturma çabasına girdiler. Bu çaba onları Süryani halkının eski tarihine yeniden ve farklı bir şekilde bakmaya da yöneltti. Bu süreçte Süryaniler'in kökeni konusu, fazlasıyla öne çıktı. Bu sorun başta aydınlar olmak üzere tüm Süryani toplumunca tartışılmaya başlandı. Kuşkusuz tartışmaların birçok karmaşık tarihsel nedenleri vardı; ama tartışmayı çok sıcak tutan neden, bu yeni yapılanma içinde toplumun yeni bir ideoloji arayışına girmesiydi.

Bu yeni ideolojik söylemi oluşturma çabaları, aydınları Süryani tarihine daha derin olarak eğilmeye yöneltti. Bir yandan Süryaniler'in siyasi tarihine bakarlarken, öbür yandan Süryaniler'in kökenini İsa'dan önceki dönemlere kadar indirme eğilimine girdiler. Daha önceki çalışmalar, İsa'dan sonraki döneme ve kilise tarihine yönelikti.

Yeni ideolojik söylemi oluşturma çabasına giren Süryani aydın ve kurumları, Süryani halkının kökeninin Asurlular'a -Asurlu ve

bunlarla kaynaşmış diğer eski Mezopotamya halkları- dayandırdı. Yeni oluşuma karşı olanlar ise Süryaniler'in kökenini Aramiler'e dayandırma yoluna girdiler.[32] Bunların dışında kalan bir grup tarihçi ise Süryaniler'in kökenini, tüm eski Mezopotamya halklarına dayandırma eğilimindedir; bundan dolayı da yukarıda belirtilen ilk görüşe daha yakındır.

Bu iki farklı dayandırma, beraberinde iki farklı yapılanmayı da getirmiştir. Ve bu farklı yapılanmaların pratik sonuçları da değişik taraflara yönelmiştir.

Süryaniler'in Asurlular'a dayandığı -bu görüşte olanlara göre, Süryaniler'e Asurlu demek de yanlış olmayacak- görüşünü kabul edenler "öncelikle siyasal bir toplumsal varlık iddiasını taşımakta"[33] ve en azından "Ortadoğu'da demokratik hak ve özgürlüklerini getiren otonomi oluşturmaya dönük durmakta"dırlar.[34] Buna karşılık, Süryaniler'in Arami kökenli olduğunu iddia edenlerin bu konuda net bir formülasyonları yoktur. Onlar, daha çok "inanca dayalı bir toplumsal yapı oluşturma" ve bu inanç çerçevesinde toplumu birleştirmeyi amaçlamaktadırlar.[35]

Süryani toplumundaki yeni ideolojik arayışlar içine giren tarafla bunlara karşı çıkan taraf arasındaki tartışmalar, Süryaniler'in kökeni konusunda yoğunlaştı. Bu durum, Süryani halkının kökensel sorununu aşırı derecede öne çıkardı. Bundan ötürü de Süryani tarihçileri ve aydınları kendilerini ister istemez bu sorunun içinde bulmaktadır.

Bu arada, bu iki farklı görüşün en uç noktaları -Süryaniler'i sadece Asur ve Arami kökenine dayandıranlar- birbirinden giderek uzaklaşırlarken; diğer görüş sahipleri göreli olarak birbirlerine yaklaşmaktadırlar. Esasen her iki tez incelendiğinde en uç noktalar hariç, diğerleri birbirini tümden reddetmemektedir.

1. Süryaniler Aramidir

Süryaniler'in Arami kökenli olduklarını savunan tarihçilerin en büyük dayanak noktası, bu halkın konuştuğu dildir. Basit bir mantıkla "Süryani halkının Aramca konuştuğunu", bundan dolayı kökeninin de Aramiler'e dayandığı sonucuna varmaktadırlar. Böyle bir mantığın ne denli yanlış olduğu özellikle söz konusu olan eski Mezopotamya tarihi ve Aramca dilinin tarihsel gelişimi irdelenince görülür.

Aramca, İsa'dan önceki son yüzyıllarda tüm Samice konuşan halkların dili haline gelmişti. Özellikle Babil devletinin yıkılmasından sonra, Akamenya İmparatorluğu'nun Aramca'yı resmi dil olarak kullanması, bu durumu hızlandırmıştır. Çünkü Mezopotamya halkları, Med-Pers dili yerine Aramca'yı tercih etmişlerdi. Mezopotamya halkları Aramca'ya önceden aşina olduklarından onu öğrenmek çok daha kolaydı.

Süryaniler'in, Aramiler'in "torunları" olduğunu kanıtlama çabasına giren Midhat Sertoğlu maddi kanıtlardan hareket ederek Süryani tarihçilerinin boşluklarını doldurma iddiasındadır.[36] Aslında Sertoğlu'nun, *Süryani Türklerinin Siyasi ve İçtimai Tarihi* adlı kitabında Süryaniler'in Aramiler'in torunlarından başka birşey olmadıklarını savunduğu düşüncenin dayanağı şudur:

> "İşte Aramiler putlara ve uydurma batıl ilahlara taparlarken bu müjdeyi [Hıristiyanlığı] haber alırlar. Bunu kendilerine ulaştıran [müjdeciler] Süryani, yani Suriyeli oldukları için Hıristiyanlığı kabul ederler... kendilerini putperest Aramilerden ayırmak için, Süryani adını benimserler.
>
> "Hıristiyanlığa geçmemiş olan Aramilerin öbür kültürler arasında kaybolup gitmelerine karşılık, Hıristiyanlıktan son-

ra Süryani diye anılan Aramiler, bu ad altında milli varlıklarını sürdürmeye muvaffak olmuşlardır.'"[37]

Bunun dışında Süryaniler'le Aramiler arasındaki bağlantıyı kanıtlayacak hiç bir nesnel kanıt vermemektedir Sertoğlu. Aslında onun temel bir görüşü vardır ve onu kanıtlama çabasındadır. Temel görüşünü şöyle açıklar Sertoğlu:

"Süryani(ler)... bu kitabımızda ilmi şekilde izah ve ispat etmiş olduğumuz gibi... ırk ve menşe olarak Türktürler, bizim kanımızdandırlar."[38].

İşte Sertoğlu böyle bir sonuca ulaşmak için oldukça dolambaçlı yollardan geçer: Önce Aramiler'in Sami değil, Turani ırkından olduklarını, Süryaniler'in de "ırk ve menşe olarak" Aramiler'den olduklarını savunur ve bunu bilimsel olarak kanıtladığını iddia eder. "Aramiler'in Sami ırka mensup olmadıklarını" şundan anlıyor Sertoğlu:

"Arami tipi, Sami tiplerinin en saf ve karakteristik nümunesi olan Arap tipinden tamamen farklıdır. Samiler, kafa yapısı itibariyle Dolikosefal -uzun kafalıdır. Halbuki Aramiler'in... su katılmamış Brakisefal- yuvarlak kafalı olduğu kesin şekilde ortada"dır.[39]

Kuşkusuz antropolojik araştırmalar, insanlığın evrimini açıklamada bize önemli bilgiler sağlamaktadır. Ama kafataslarına bakarak ulusları birbirinden ayırmak yanlış ve tehlikelidir. Çünkü "su katılmamış" saf bir halk, hele eski Mezopotamya'da yoktur. Sertoğlu bununla da kalmaz, aşamalı evrim düşüncesini de yadsır ve gelişmeyi bir ulusa bağlar:

"Yaratıcılık ve icat kabiliyeti çok zayıf olan Samiler'le, en büyük vasıfları yaratıcılık ve icat kabiliyeti olan Aramiler'i aynı kökten gelmiş saymak bu cihetten de mümkün değildir".[40]

İşte bu yüzden Samiler, "başka milletlerle temas edip kaynaşmadıkça her bakımdan yerinde sayan ilkel yaşantılarını devam ettirmeye eğilimlidirler." Oysa Aramiler, "hareketli, yeni şeylere meraklı, geliştirici, ilerici ve ilerleyici, medeni kabiliyeti cidden yüksek bir millettir ki, bu hali soydaşları olan bütün Turani kavimlerde görmek mümkün" der Sertoğlu. [41]

Oysa bilim adamları, insan ırklarının ancak dış ve ikincil (derinin rengi, gözlerinin biçimi, saçlar vb.) özellikle birbirinden ayrıldıklarını, hiçbir ırkın ötekinden üstün olmadığını ortaya koydular.[42] Bunun sonucu olarak, zihinsel ve fiziksel yetenekler bir ulusa bağlanamaz ve bu kriterler ulusların (halkların) ayırıcı özellikleri olarak sunulamaz. Bu yapıldığı ölçüde yazar yanlış sonuçlara varacak, aynı zamanda "üstün ırk" kuramlarına da temel hazırlamış olacaktır.

Sertoğlu, Aramiler'in Sami olmadıklarını kanıtlamak için üçüncü olarak ise, Sinear tabletlerinde onlara verilen ve "dağlılar" anlamına gelen "Aramiler" adının, bu halkın Arabistan çöllerinden gelmediklerinin "açık bir damgası" olduğunu belirtir. Ona göre bu adlandırma, Aramiler'in Suriye çölünden değil, Kuzey Mezopotamya'dan indiklerini gösterir.[43]

Aramiler'in bıraktığı tabletlerin "Sami dilinde olmasının" ise "onların aynı ırka mensup olduklarını" kanıtlamadığını belirtir Sertoğlu.[44] Bir ulusun tarihsel süreçte kullandığı dilin, o halkın kökeninin bulunmasında birincil derecede önemli olmadığı doğrudur. Bu durum o zamanın koşulları içinde Mezopotamya bölgesi için daha da doğrudur kuşkusuz. Eski Mezopotamya halklarının -

çoğu Sami olan- sürekli karıştığı bir ortamda, bu halkların birbirinden etkilenecekleri açıktır.

Ama dilbilimciler Aramca ile Kenanca dillerinin yakın akraba ve Sami dil ailesinin kuzey grubunu meydana getirdiklerini göstermişlerdir. Ayrıca Sertoğlu'nun Kan'an="alçak", Aram="Yüksek ülke" şeklindeki karşıtlaması da temelsizdir.[45]

Sertoğlu *Süryani Türklerinin Siyasi ve İçtimai Tarihi* adlı kitabında, Süryaniler'in Arami kökenli olduklarını kanıtlamaktan çok -çünkü bunu kanıtlayacak hiçbir nesnel veri sunmamıştır- Aramiler'in "ırki menşei" ile ilgilenmiş ve açıklanan üç kritere -kafa yapıları, yaratıcılık ile icat kabiliyetleri ve Arami adının anlamı- dayanarak Aramiler'in Sami değil, Turani kökenli olduklarının kanıtlama çabasına girişmiştir.

Aramiler'in Sami kökenli olduklarını savunan yazarları, bunu kanıtlayacak hiçbir veri sunmadıkları için eleştiren Sertoğlu[46], Aramiler'in Turani ırkına mensup oldukları ve Süryaniler'in Arami kökenli oldukları konusunda kendisi de aynı yanlışı yapmaktadır. Bundan ötürü Süryaniler'in "ırki menşei"ni bulmak için giriştiği çabanın temel noktasını -Süryaniler'in Arami kökenli olduklarını- kanıtlayamamaktadır. Bu temel üzerine üretilen tüm teorinin, en azından Süryaniler'in kökeni açısından, hiçbir önemi yoktur.

2. Süryaniler Asurludur

Süryaniler'in kökenini sadece Aramilere dayandırma çabaları, hiçbir bilimsel temele dayanmamaktadır. Bölgenin tarihi de bu tezi doğrular yönde değildir.

Buna karşılık Süryaniler'in kökenini, eski Mezopotamya halklarına -öncelikli olarak Asurlular'a- dayandırma çabaları bölgenin tarihine ve bölgedeki maddi kanıtlara daha uygundur. Bu tezi savunanlara göre, tüm eski Mezopotamya halkları -Akkadlar, Asur-

lular, Babilliler, Kenanlılar, Fenikeliler, Aramiler vb.- aynı kökenden ve Sami'dir. Bundan ötürü de bu halklar birbirleriyle kolayca kaynaşabilmişlerdir.

Dillerinin de birbirine yakın olmasından ötürü kolayca birbirlerinin dilini benimser veya kaynaşmak suretiyle yeni bir dil oluştururlardı. İşte eski Mezopotamya halklarının son devleti olan II. Babil İmparatorluğu da yıkılınca, tüm eski Mezopotamya halkları arasında büyük bir kaynaşma yaşandı. Çünkü yabancı bir güç vatanlarını istila etmiş ve onları tutsak etmeye çalışmıştı. Yabancı egemenliği altındaki bu halklar, aynı dili konuşuyor -Aramca'nın lehçeleri-, benzer örf ve adetleri yaşıyorlardı. Bu etkenler, bu halkların kaynaşmasını hızlandırıyordu. Böylece belirli bölgelerde, daha çok da egemen gücün ulaşamayacağı dağlık yerlerde toplanıyor ve oralarda yaşamlarını birlikte sürdürüyorlardı.

Hıristiyanlıkla birlikte bu halklar daha da kaynaştılar çünkü aynı dil ve benzer örf ve adetler yanında artık aynı dine de sahiptiler. Böylece tüm eski halkların, başta Asurlu olmak üzere Akkatlılar, Babilliler ve Aramiler'in temeli üzerine yeni bir halk doğdu: Süryaniler. Bu yeni halkın kültürel temelleri ve dili de tüm bu eski Mezopotamya halklarının kültürel temel ve dillerinin kaynaşmasına dayanır. Bundan dolayı A. Gabriel Sawmy eski Mezopotamya halklarına "Önsüryaniler" (Protosüryan) adını vermektedir.[47]

Bazı tarihçiler ise bu iki temel görüşün yanısıra, son görüşe çok yakın olan bir başka görüş ileri sürmektedir. Buna göre Süryaniler önceliksiz olarak tüm eski Mezopotamya halklarının kaynaşmasına dayanır.

Aslında bu tarihçilerin görüşleri net bir formülasyon bulmuş değildir. Bazıları ortak dil dolayısıyla tüm eski Mezopotamya halklarının Süryani milletleri olarak kabul edileceğini belirtirler.[48] Aziz Günel ise *Türk Süryaniler Tarihi* adlı kitabının bir yerinde Süryaniler'in eski Babilliler'in (Keldaniler) devamı olduklarını

belirtirken[49], başka bir yerinde ise bunları tüm eski Mezopatamya halklarına -Süryani Aramileri, Süryani Fenikelileri vb.- dayandırır.[50]

Süryani tarihçisi Hanna Dolapönü de, Süryaniler'in kökeninin bir ırka dayandırılamayacağını savunur. Ona göre Süryaniler "Arami, Asurlu, Keldani, Fenikeli, Kenani ve Hintlilerden" oluşmuştur.[51] Dolapönü'ye göre Süryaniler tüm bu halkların kaynaşmasından oluşmalarına rağmen "Süryani kiliselerinin kucakladığı halkın genel adı Asurlu"dur.[52] Çünkü özellikle "Süryani" sözcüğü, Hıristiyanlıktan sonra yaygınlık kazanmıştır. Oysa "Asurlu" sözcüğü Hıristiyanlıktan önce de vardı ve tüm Yukarı Mezopotamya'da yaşayan halkları kucaklıyordu. Süryaniler de Yukarı Mezopotamya halklarının devamı olduklarına göre, bu halkı -Süryaniler'i- "Asurlu" olarak adlandırmak yanlış olmayacaktır.

Aynı zamanda bu adlandırma İsa'dan önceki halkla İsa'dan sonraki halk arasındaki kopukluğu da gidermiş olacak. Çünkü Süryani sözcüğü daha çok Hıristiyanlıktan sonraki bir dönem ve halkla ilgilidir.

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Mor İğnatiyos İlyas III'ün (1917-1932) temsilcisi sıfatıyla, daha sonra kendisi de patrik olan Mor Severius Afram Barsvam, yazdığı mektuplarda, Süryani ve Nesturi olarak bilinen halkın Asur kökenli olduğunu yazar. Barsavm, 1920'de yazdığı bu mektuplarda Mezopotamya'da Fırat ve Dicle nehirleri civarında yaşayan halkın Asur ulusundan olduğunu belirtir.[53]

3. Yukarı Mezopotamya'nın Tarihi

Süryaniler'in yaşamış olduğu bölgenin tarihi, "Süryaniler'in tüm eski Mezopotamya halklarının karışma ve kaynaşmasından oluştukları" görüşünü desteklemektedir. Bu bölgedeki maddi ka-

lıntılar ve tarihsel olaylar, bu halkın kökeninin Asurlular'a kadar uzandığını göstermektedir.

a. Eski Tarih: Yukarı Mezopotamya'nın yazılı tarih evresi Akkadlar'la başlar. İsa'dan Önce üçüncü binlerde Sümer'in kuzeyinde bulunan Akkad'da ve Fırat'ın orta kesiminde, çok sayıda bağımsız site devletleri kurulmuştu. Buradaki halk Sümerler'e benzemeyen tribulandan (kabile) oluşuyordu. "Bu tribular bir Sami dili (Akkadça) konuşuyorlardı ve Mezopotamya'nın batısında bulunan ovalarda yaşayan Tribulerle akrabaydılar. Akkad'ın Samiler'i batıdan gelmişlerdi."[54]

Akkad bölgesi, Dicle ile Fırat arasında merkezi bir bölgeydi. Bölgenin bu merkezi durumundan yararlanan Akkad kralları, kısa zamanda büyük fetihler yaptılar. "Dünyanın dört bölgesinin kralı"[55] unvanını alan Akkad kralı Naramsin (İsa'dan Önce XXIII. yüzyıl) kuzeyde Doğu Anadolu dağlarına kadar geldi.[56]

İşte Asur halkının çekirdeğini oluşturan halk, Akkad bölgesinden kuzeye (Orta Fırat) yayılan Samiler'di. İsa'dan Önce üçüncü binlerde Orta Fırat dolaylarında yerleşmeye başlayan Akkadlar, burada birçok yerleşim birimi kurdular. Bunlardan birisi de boyun ve tanrısını adını alan Asur kentidir.[57] Daha sonra bu boy, Asur adını tüm bölgeye verecek kadar güçlendi.

Asur'un yazısı, dini ve edebiyatı ise Babil'inkinin benzeridir kuşkusuz. Zaten tüm Sami halkları, birbirinden çok farklı olmayan uygarlıklar kurmuşlardır. Çünkü bu halklar, birbirlerinin mirasına kolaylıkla sahip çıkıyorlardı. İşte Asurlular da Akkad ve Babil kültür temeli üzerine kendi kültürlerini geliştirmiş ve bu kültürü çok daha geniş bir bölgeye yaymayı başarmışlardır.

Kısa zamanda tüm Yukarı Mezopotamya'da Asurluların yarattıkları kültür egemen olmaya başladı. Bu egemenliğe tanıklık eden binlerce maddi kanıt bıraktı Asurlular. Asur, Ninova, Koloh vb.

kentler ve buralardaki yığınla tablet, tartışmasız bu durumu kanıtlamaktadır. Yukarı Mezopotamya'nın güney kesiminde Asurlular'ın hakimiyeti tartışılmaz bir şekilde kabul edilirken, Süryani tarihi açısından tartışmaya daha açık olan bölge Yukarı Mezopotamya'nın kuzey bölgesidir. Ama eldeki veriler buranın da Yukarı Mezopotamya'nın güneyinde olduğu gibi, Asurlu halkın ve onun yarattığı kültürün etkisiyle geliştiğini göstermektedir.

Arkeoloji biliminin halen bu bölgede yapması gereken çok çalışma var; ama eldeki veriler, buradaki birçok yerleşimin tarihinin Asurlular'a kadar uzandığını gösteriyor. Yine bu bölge için kullanılan ilk coğrafi terim ve kent adlarının Asurca ve ilk tarihi kayıtlarında Asur dilinde -Çivi Yazısı- olması, kuşkusuz rastlantı değildir. Bölge için kullanılan coğrafi terimlerin ve kent adlarının Asurca olması, bölgenin çok eski zamanlardan beri -belki de Asur'un siyasal egemenliği bu bölgeye gelmeden önce- Orta Asur'dan olduğu gibi, Asurlular'la ilişkili ve onlardan etkilendiğini gösterir.

Örneğin bugünkü Harran adı, Asurca'daki "Haranu"dan gelmektedir. Asurca'da "Haranu" kelimesinin anlamı "yol"dur.[58] Kuşkusuz bu adlandırma, eski çağda buradan geçen ticari ve askeri yollardan kaynaklanmıştır. Yine Tur Abdin (Midyat ve civarı) bölgesi hakkındaki ilk tarihi bilgiler ve coğrafi terimler Asur'un XV. yüzyıldaki genişlemesinden sonraya dayanmaktadır.

Asur krallarından I. Adat-Ninarı ve oğlu I. Salmanasar'dan (İsa'dan Önce XIII. yüzyıllar) kalma kitabelerde "Kaşiari Dağları" diye sözü edilen bölgenin Mardin-Midyat (Tur Abdin) çevresi olduğu bilinmektedir.[59] Bu bölgeyle ilgili diğer bir coğrafi terim olan "İzala" da o dönemden kalmadır. Çivi yazılı tabletlerde ve daha sonra Roma ve Bizans kaynaklarında, Mardin civarı ve muhtemelen Mardin Dağı "Izala"[60] olarak adlandırılıyordu. "Izala" deyimine, Süryanice metinlerde "Izela" şeklinde rastlanır.[61]

Bugünkü Cizre ilçesinin 20 km. kuzey-batısındaki örenler, "bir zamanlar Asurin (Asur) hükümdarları için başkentlik yapmış" büyük bir kentte aittir.[62] Nusaybin'in 15 km. kuzey-doğusunda bulunan Merdis (Asurca; Süryanice Marin) örneklerindeki kaya ve mağara ağızlarındaki Çivi Yazısı (Asurca) ve Strangeli (Doğu Süryanice) yazılar ile çeşitli kabartma resimlerin yanyana bulunması[63], bölge halkının kökenlerini gösterir niteliktedir. Yine bu bölgede Hassana (Kösreli) köyünün de, İsa'dan önceki döneme dayanan bir yerleşim bölgesi olarak "tarihselliği Asurlulara kadar uzanmaktadır"[64]. Bölgedeki Nisibis (Nusaybin), Merdo (Mardin), Urhoy (Urfa), Omif (Amid, Diyarbakır) vb. kentlerini kuranlar da yine "Asurlular"dır.[65]

Asurlular'ın bu kadar geniş bir coğrafi bölgeye yayılmalarının nedeni, Asur şehrinin daha İsa'dan önceki üçüncü binlerde bu bölgelerle ticaret ilişkilerine başlamış olması olsa gerektir. Asur şehrinin, Aşağı Mezopotamya, Asurya, Anadolu ile bakır ve gümüşün çıkartıldığı Doğu Anadolu'nun merkezi yerinde bulunması, kentin hızla gelişmesine yol açtı. Kapadokya ve Doğu Anadolu ile yapılan ticaret, hem Asurlular'ın buradaki şehirlerde birçok koloni kurmalarına, hem de Asurlu halkın kuzeyde yeni yerleşim birimleri kurmalarına yol açtı. Bu durum Asur krallarının bu bölge ile daha yakından ilgilenmelerine ve buralara seferler yapmalarına zemin hazırlamıştı. Çünkü ticaretin serbestçe yapılması, ticaret yollarının güvenliğine bağlıydı. Bu güvenliği sağlamak da devlete, yani Asur krallarına düşüyordu. Ticaret için bölgeye yapılan fetihler ise Asurlu halkın gitgide kuzeye ve tüm Yukarı Mezopotamya'ya yayılmasını sağlıyordu.

Asurlular'ın kuzey ve kuzeybatıya olan büyük genişlemesi ise İsa'dan Önce XV. yüzyıldan sonraki dönem -"Orta Asur Dönemi"- ile İsa'dan Önce VIII. ve VII. yüzyıllarda olmuştur.

İsa'dan Önce XIII. yüzyılda Asur kralları 1. Salmanasar ve oğ-

lu I. Tikulti-Nunurta büyük bir ordu ile kuzey ve batıya seferler düzenlerler. Kuzey'de Van Gölü'ne kadar olan yerler Asur topraklarına katılır; Fırat geçilir ve batıda sınırlar Kargamış'a kadar genişletilir.[66]

Asurlular'ın Yukarı Mezopotamya'ya ve komşu bölgelere yayılmalardaki bir etken de, o dönemdeki savaşların niteliği idi. Bu savaşlar fetihçi halkın dışında kalan öteki halkların yıkımına neden oluyordu. Fatihler fethettikleri yerlerin halkını kılıçtan geçirir, ganimetleri başkente taşır ve fethedilen topraklara Asurlu koloniler gönderirlerdi. O dönemde köle emeği yaygın olmadığı için, köleler daha çok ev işlerinde kullanılırdı. Böylece sınırlı olan köle ihtiyacı karşılandıktan sonra, diğer savaş tutsakları kılıçtan geçirilirdi.

Gerçi daha sonra bu durum değişecek ve Asur ile diğer şehirlerde önemli sayıda köle çalıştırılacaktı; ama yine de, fethedilen bölgedeki halkın kaderi Yukarı Mezopotamya ve Babilonya dışında, bu bölgelerin alınma koşullarına bağlıydı. Yukarı Mezopotamya'da halk Asurlu'ydu, Babilonya'da ise etkin bir rahipler sınıfı vardı. Dolayısıyla Asur kralları bu sunufla ittifak içindeydiler. İşte, bu bölgeler dışındaki yerlerin yazgıları daha farklıydı. Örneğin eski İsrael krallığında ve Suriye'nin bazı bölgelerinde halk kılıçtan geçiriliyor veya sürgüne gönderiliyordu ve bunların yerlerine Asurlu koloniler yollanıyordu; yönetim ise krallık valilerine veriliyordu.[67]

Asur'un bu yayılmacı politikası sonucu -özellikle İsa'dan Önce VIII. ve VII. yüzyıllarda- Yukarı Mezopotamya ve buraya yakın olan bölgeler yoğun bir şekilde hem kültürel, hem de siyasal alanda Asurlular'ın etkisinde kaldı. Asurlular Yukarı Mezopotamya'nın orta ve kuzey bölgelerinde yoğun şekilde olmak üzere, Fırat'ın batı bölgesi ile Suriye'nin bir bölümüne, Kuzey'de ise Van Gölü'ne kadar olan bölgelere yerleşmişlerdi.

Fakat İsa'dan önceki dönemde iki önemli olay, Yukarı Mezopotamya'daki halkların bölgeye daha da dağılmasına ve buradaki halkların birbirleriyle kaynaşmalarına yol açtı. Birincisi Aramiler'in Mezopotamya'ya sızmaları; ikincisi ise Asur İmparatorluğu ve sonrasında Babil devletinin yıkılması sonucunda oluşan yeni durum idi.

Suriye çölünde göçebe veya yarı göçebe bir hayat süren Aramiler İsa'dan Önce XII. yüzyılın başında Mezopotamya'ya sızmaya başladılar. Bu sızma, çeşitli Arami kabilelerinin Fırat ile Dicle nehirleri arasına girmeye başlamalarıyla başladı. Bu kabileler Asurya bölgesinde bulunan kentlere baskınlar yapıyor, kent ve köyleri yakıp yıkıyor, halkı köleleştiriyor ve Asur şehirlerinden ganimetler topluyorlardı. Bu korkunç durum karşısında vadilerde, ovalarda oturan halk dağlara kaçıyor ve kentlerin nüfusu azalıyordu.[68] Asurlu halk Kuzey ve Kuzey-Doğu (Urmiye bölgesi) bölgelerine kaçıyordu.

Fakat Aramiler'in bu saldırıları İsa'dan Önce X. yüzyılda azaldı ve giderek yok oldu. Çünkü Fırat ve Dicle nehirleri arasına - Mezopotamya- yerleşen Aramiler aşama aşama yerleşik hayata geçtiler ve Asuryalı halkla kaynaştılar. Aramiler'in akınları da bundan dolayı sona erdi.[69] Bu sırada Asur da kendini toparlamış ve karşı saldırıya geçmişti. Çok sayıda Arami köleleştirilerek Asur şehirlerinde görkemli yapıların inşaasında kullanıldı. Ve daha İsa'dan Önce VIII. yüzyılda Asur'un saldırısı sonucunda, tüm Arami devletçikleri ortadan kalktı.

Böylece Aramiler, Asur'un siyasal otoritesi altında birleşmiş oldular. Bu durum Aramiler'e Mezopotamya'da hareket serbestisi sağladı ve Asurlular'la kaynaşmalarını daha da hızlandırdı.

Aramiler'in yerleştikleri bölge, onlara tüm Mezopotamya'nın kara ticaretine hakim olma fırsatı verdi. Aramı tüccarları, Asur askerlerinin fethettiği bölgelere kolayca girip ticaret yapıyorlardı.

Bu durum Aramiler'in ticaretini daha da geliştirdi ve kısa zamanda onları, doğunun en etkin kara tüccarları haline getirdi. Fırat ve Dicle nehirleri arasında yerleşik hayata geçen ve Asurlular'la kaynaşan Aramiler'in ticari etkinliği, Aramca dilinin basitliği ile birleşince, Aramca tüm Yakın Doğu'da Asurca ile birlikte kullanılmaya başlandı.

Yukarı Mezopotamya halklarının, İsa'dan önceki dönemde birbirleriyle kaynaşmalarını sağlayan ve bunların tümüyle birleşmelerine neden olan ikinci etken ise, Asur ve Babil İmparatorluklarının yıkılmasıyla ortaya çıkan yeni durumdu.

Asur ve Babil İmparatorlukları yıkıldığı zaman, Yakın Doğu'da yaşayan tüm Sami halkının kaynaşmasını sağlayan temeller de hazırdı artık. Temeli Sümerler'den kaynaklanan ve Akkad ve Babilliler'in geliştirdikleri kültürel mirası Asurlular da almış ve bu kültürü çok geniş bir bölgeye yaymışlardı. Bu ortak kültürel geçmişten ötürü Sami halkları birbirinden çok farklı olmayan uygarlıklar kurdukları gibi, kolaylıkla da kaynaşmışlardı.

Sami halklarının üçüncü büyük göçünü oluşturan Aramiler de Mezopotamya'ya girip yayıldıklarında hem kolayca diğer Sami halklarıyla kaynaştı, hem de getirdikleri dil, ticaretin de etkisiyle tüm Mezopotamya halkalarınca kullanılmaya başlandı. Bu dil, sonraki dönemlerde tüm Sami halklarının dili haline geldi. Çünkü Babil devletinin yıkılmasından sonra Akamenya İmparatorluğu'nun Aramca'yı resmi dil olarak kullanmaya başlaması, Aramca'nın Med-Pers dilinden daha yaygın bir duruma gelmesini sağladı. Aramca hem "daha önceden bu alandaydı" hem de "kardeş bir Sami dili olduğu için Akkadça konuşan insanların onu öğrenmeleri, tamamen yabancı bir Hint-Avrupa diyaleliğini öğrenmelerinden çok daha kolaydı."[70]

Böylece Aramca "Hıristiyanlık çağının birinci yüzyılında, Mezopotamya'nın Samice konuşan halkları arasında doğuda Akkad-

ca'nın, batıda Kenanice'nin yerini aldı."[71] Bazı Süryani tarihçilerinin, sırf Süryaniler'in Aramca konuşmalarından ötürü kökenlerini Aramiler'e dayandırmalarının yanlışlığı da buradadır.

Asur ve Babil devletleri yıkıldığı zaman, Yukarı Mezopotamya'da yaşayan halkların *ortak kültürel geçmişlerine,* onları birleştirecek yeni ve önemli bir faktör daha eklendi: *Bu halkların ortak gelecek umudu.*

Yabancı egemenliği altında yaşayan bu halklar -Asur, Arami ve diğer Mezopotamya halkları- aynı bölgede oturuyor ve aynı dili konuşuyordu. Yabancı saldırı ve istilalara beraberce karşı çıkıyor ve egemenlere karşı beraberce ayaklanıyorlardı. Bu dönemdeki kaynaşmadan ötürü de, artık tek bir adla çağrılıyordu bu halklar: Asuryalı veya Suriyeli (Süryani); arada Kaldeliler diye anıldıkları da oluyordu.[72]

Yakın Doğu'da İsa'dan önceki son yüzyıllara gelindiğinde, Yukarı Mezopotamya'daki Asurlu, Arami ve Kaldeliler birbirleriyle kaynaşmış, *ortak geçmişe dayanan birlikteliğe sahip ortak gelecek umutları da olan* bir millet haline geldiler. Bu yüzyıllarda Mezopotamya halkları yoğun bir birleşme ve kaynaşma sürecinden geçiyordu. Gerçi bu halklar çok geniş bir coğrafi alanda yaşıyorlardı ama, aralarındaki ilişki sıcaktı. Dil ve kültür birliğine sahiptiler ve yabancı egemenliği altında aynı ezikliği duyuyorlardı. Böylece ortak düşmana karşı ayrı bölgelerde de olsa, aynı amaçla karşı koyuyorlardı. Fakat az sonra ortaya çıkacak, yeni bir din, -Hıristiyanlık- büyük değişimlere neden olacaktı Yakın Doğu'da.

b. Hıristiyanlık Mezopotamya'ya Yayılıyor: Hıristiyanlık Yakın Doğu bölgesinde yayıldığı zaman, Asurlu, Arami ve Kaildelilerin kaynaşmasından oluşan halk bu yeni dini hemen benimsedi. Çünkü o karışıklık ve eziklik içinde, Hıristiyanlığı kendileri için bir kurtuluş olarak gördüler. Bu dini benimsemelerinin bir

başka önemli nedeni ise, bu halkın sahip olduğu eski dini inanışlarının Hıristiyanlığı kabul etmeyi zorlaştırıcı bir özelliğinin olmamasıydı; hatta bunu kolaylaştırıcı bir etkiye sahipti.[73]

Yeni dinin başlangıçta iki işlevi ortaya çıktı: Bir yandan bu yeni dini kabul eden Yukarı Mezopotamya halkı çok yoğun bir kaynaşma sürecine girdi; öte yandan Hıristiyanlığı kabul etmeyen halk bu kaynaşmanın dışında kaldı.

Hıristiyanlığın bu yoğun kaynaştırıcı etkisi, kendisini kültürel alanda gösterdi. Uzun süreden beri Hellenistik kültürle gölgelenen yerli kültür canlanmaya başladı. Böylece, aristokrasinin Hellenistik mirası ile halkın daha geniş, ulusallığını daha az yitirmiş kesimlerinin Hıristiyanhğı arasındaki birleşme yerli kültürü yeni ve büyük bir atılım içine soktu.[74]

Kültürel canlanma ulusal duyguların da uyanmasını sağladı. Yukarı Mezopotamya halkının Hıristiyanlığı kabul etmeyen kesimi, başlangıçta yeni dini kabul edenlerden yavaş yavaş uzaklaşmasına rağmen, kültürel canlanma ve arkasından gelen ulusal hareketlenme Süryani Kilisesi'ni bu bölgede giriştiği misyon haraketiyle birleşince, kısa zamanda Hıristiyanlığı kabul etmemiş kesim de bu yeni dini benimsedi.

Süryani (Suriye) Kilisesi merkezi Urhoy (Urfa) şehri olmak üzere, Yakın Doğu'dan başlayarak Hıristiyanlığın yayılması için büyük bir misyona girişti. Bu misyon sonucunda, kısa zamanda aynı dili konuşan putperest Asuryalı halkın çoğu Hıristiyanlaştı. Yakın Doğu'daki bu yoğun misyona rağmen Hıristiyanlık, daha çok aynı dili konuşan Asuryalı (Suriyeli; Süryani) halk arasında yaygınlık kazanmıştı. Çünkü Hıristiyanlığı kabul eden Asuryalı halkla putperest olarak kalan diğer Asuryalı halk aynı dile ve kültürel mirasa sahiptiler. Bu yüzden onları Hıristiyanlığa kazandırmak, öteki halklara nazaran daha kolaydı. Örneğin, Perslerin düzenli ve disiplinli dinleri, Hıristiyanlığın bu halk arasında yayılmasını engelliyordu.

Yeni din Araplar arasında da yaygın bir din durumuna dönüşmedi. Sadece Suriye ile ticaret ilişkisi olan küçük birArap topluluğu Hıristiyanlığı kabul etmişti. Hıristiyanlığı kabul eden bu halklar da kısa zamanda Süryani dilini ve kültürünü benimsemişti. Örneğin Hıristiyanlığı kabul eden Arap topluluğu, tümüyle kendisini Süryani addetmekteydi.[75] Böylece Hıristiyanlığın ilk yüzyıllarında Süryani Kilisesi'nin Yakın Doğu'da giriştiği misyon hareketi, çoğu Asuryalı halktan oluşan bir cemaatin oluşmasını sağladı.

Hıristiyanlıkla birlikte oluşan büyük kaynaşma, Asurluların egemen güce -Bizans'a- hoşnutsuzluklarını dile getirmesine neden oldu. Bu hareketlenme, özgürlükçü bir hareketin oluşmasını sağladı. Bu durum, o zamanki toplumu yöneten kilise kurumuna yansıdı ve kısa zamanda Doğu halkının Hıristiyanlığı Bizans'ın Hıristiyanlığından ayrıldı.

Bizans'ın, Süryaniler'i ekonomik yönden sömürme ve siyasal alanda baskı altında tutma politikasına Süryaniler'in tepkisi, dinsel bir kılıf bulmuştu. Bu tepki, imparatorluğun Hıristiyanlığa bağlı olmadığı şeklinde formülleştirildi başlarda.[76] Halkın bu hareketliliği, kilise kurumuyla gitgide özdeşleşiyordu. Kilise liderleri de halkın bu hareketlerinden cesaret alarak, İstanbul'daki kiliseye karşı hoşnutsuzluklarını açıkça belirtebiliyorlardı. Böylece, halkın arasında oluşan bu ulusalcı hareket, İsa'dan sonra V. ve VI. yüzyıllarda Süryani Kilisesi'nin "ulusal kilise" haline gelmesinde önemli rol oynadı.

c. Müslüman Araplar ve Süryaniler: Müslüman Araplar Yakın Doğu'ya geldikleri zaman, küçük bir azınlık dışında tüm Asurluları (Süryaniler'i) kapsayan ulusal bir kiliseyle karşılaştılar. Ve bundan sonradır ki, Hıristiyanlık bu halkın ulusallığını koruma ve devam ettirmesinde çok önemli bir rol oynamaya başladı. Çünkü, Müslüman Araplar'ın fethiyle birlikte Yakın Doğu'da

Müslümanlık yayılacak ve ezici bir çoğunluk halini alacaktı.

Gerçi Doğu Hıristiyanları, Arap fethiyle Bizans Kilisesi'nin zulmünden kurtulduklarını sanmışlardı, ama bir başka gerçek de pek kısa zamanda ortaya çıktı: Arap fethinin aynı zamanda, en azından belli bir süre için, bir dinsel fetih olduğu olgusu. Bu dinsel fetih öncelikle putperest ve Hıristiyanlığı kabul etmiş olan Araplar'a karşıydı. Kısa zamanda putperestler ve Hıristiyan Araplar, İslam dinini kabul etmek zorunda kaldılar. Aynı zamanda Arap fethiyle birlikte gayri-müslimler de siyasi anlamda devletin köleleri durumuna getirilmişti.[77] Müslüman halkın verdiği vergilere ek olarak, daha birçok haraç vermek zorundaydılar. Bu zorlukların aşılması için, başta büyük şehirlerde olmak üzere Hıristiyanlar, yeni gelen dini kabullenmek zorunda kaldılar. Bu din değiştirme onları, Arap Müslümanları'yla eşit duruma getirmiyordu ama, hiç değilse Hıristiyanların verdiği haraçlardan kurtarıyordu.

Bu baskılar sonucunda Müslümanlığı kabul eden Süryaniler, kısa zamanda ulusallıklarını da kaybediyorlardı. Müslümanlığı kabul eden Süryaniler, Süryanice yerine Arapça dilini kullanıyor ve Süryani kültürüyle ilişkilerini kaybediyorlardı. Bu durum onları, Süryani toplumundan da koparıyordu. Çünkü Süryani kültürü içinde dinsel ögeler ağırlıktaydı ve Müslüman olanlar, ister istemez eski kültürleriyle ilişkilerini kesmek zorundaydılar.

Böylece kısa zamanda, Müslümanlığı benimsemiş olan Süryaniler Müslüman Arap çoğunluğu içinde kayboldu. Bazen Müslümanlığı kabul eden Süryaniler'in, büyük bir siyasal otorite elde ettikleri de oluyordu; ama buna rağmen yine de ulusallıklarını koruyamıyorlardı. Örneğin XII. yüzyılda tüm Müslüman Maveraünnehiri (Mezopotamya) ele geçiren Kara-Hitayların çoğu Süryani idiler (Nesturi).[78] Buna karşın, kısa zamanda Müslüman Arap çoğunluk içinde kaybolup gittiler.

Güçlü bir siyasal otorite haline gelen Müslüman Süryani-

ler'in dahi ulusallıklarını koruyamadıkları düşünülürse, öteki Süryaniler'in Müslümanlığı kabul ettikleri takdirde ne kadar çabuk bir şekilde çoğunluk içinde eriyecekleri ortaya çıkar. Örneğin çok daha sonraları, XVI. yüzyılın son çeyreğinde bile Müslümanlığı kabul eden Süryaniler'in kendi kültürlerinden koptuklarını gösteren olaylar vardır. Tur Abdin (Mardin-Midyat arası) bölgesi içinde bulunan ve şimdi "Mhalmoye" olarak adlandırılan Süryani halk topluluğu, XVI. yüzyılın son çeyreğinde Müslümanlığı kabul etmişti. Bunun nedeni konusunda iki görüş vardır: Birincisi, Mardin emirinin o bölgedeki Hıristiyanlara yaptığı yoğun baskı, ikincisi ise bu bölge halkı ile Süryani Ortodoks Patriği arasında çıkan anlaşmazlık. Bu halkın günlük yaşantısında, halen bazı Süryani örf ve adetleri görünse de -kullandıkları isimler, giyim kuşamları, aile bireyleri arasındaki ilişkiler, ağa ve şeyhlik sistemi dışında kalmaları vb. -çoktan beri Süryani toplumuyla kültürel ilişkilerini koparmışlardır. Bunlar artık kendilerini Süryani değil; din öğesini kullanarak Müslüman (Mahalmoye; mıhalmi) olarak kabul etmektedirler.[79]

Bu örnekler bize şunu gösteriyor: Tarihsel süreçte, Ortadoğu'da, dinin herşey olduğu bir ortamda din değiştirenler, eski toplumlarıyla ilişkilerini koparmakta ve yeni kabul ettikleri dinin toplumuyla kaynaşmaktalar. Kısa zamanda yeni toplum onları içine alarak özümsemekte. İsa'dan sonraki ilk yüzyıllarda Hıristiyanlığı kabul eden Arap vb. bazı grupların Süryani kültür ve medeniyeti içinde eridiklerini görmüştük; daha sonraki dönemde de Süryaniler'in Arap kültürü içinde özümlenmelerini.

Müslüman kitlelerden oluşan bir ortamda Hıristiyan kalan Süryaniler, gitgide daha kenarda yaşıyorlardı. Yine de, Süryani aydınları egemen siyasal otorite ile ilişki içindeydiler. Bu aydınlar Arap bilim ve kültür hayatında önemli bir rol oynuyordu ve birçok yerde tıp bilimini Süryani tabipler yönetiyordu. Bu aydın ve ileri ge-

len Süryaniler, Halife'nin koruması altında entellektüel bir hayat sürdürüyorlardı. Bu sayede bazı Süryaniler zenginleşiyor ve bazen de devlet kademelerinde önemli görevler alabiliyorlardı.[50]

Gerçi bunların elindeki zenginlik ve unvan, Müslüman ileri gelenlerinden çok daha fazla ve kolayca alınıp veriliyordu; ama yine de korunan bu Süryani aydınları bazen kültürel alanda önemli başarılar sağlıyor, Süryani düşünsel rönesanslarının gerçekleşmesinde önemli bir rol oynuyorlar; bu düşünsel hareketler sayesinde, tüm topluma bir hareketlilik kazandırıyorlardı. Bu aydınların bazen Arap toplumuyla bütünleşmelerine -Arap dilini kullanmaları, halifenin sarayı ile yakın ilişkiye girmeleri vb.- karşın, temelde egemen siyasal otoriteyle aralarında çelişkiler vardı. Ve aydınlar, fırsat buldukça egemen güce karşı hoşnutsuzluklarını dile getiriyorlardı. Ama yine de ulusallığını daha fazla koruyan halk kesimleri, Araplar'ın etkisinde en az kalan -veya hiç kalmayan- kesimlerdi.

Yukarı Mezopotamya'nın orta ve güney kesimleriyle Suriye'nin bazı bölgeleri, Arap etkisinde en çok kalan bölgelerdi. Bu bölgelerdeki Süryaniler, kendi dilleri yanında -ve çoğu zaman kendi dilleri yerine- Arapçayı kullanmaya başlamışlardı. Bu etki altında kalan Süryani aydınları da genellikle eserlerini Arap dilinde vermeye başladılar. Arap etkisinin nispeten az olduğu -veya hiç olmadığı- bölgeler ise, Yukarı Mezopotamya'nın kuzey ve kuzeybatı kesimi ile bazı dağlık bölgeler oldu. Buradaki Süryaniler, Arapçanın etkisinde kalmadıkları veya az kaldıkları için Süryanice konuşup yazmaya devam ettiler ve öteki bölgelerdeki Süryaniler'e oranla kültürlerini daha sıkı koruyabildiler.

Buna karşın, tüm bölgede Süryaniler arasındaki ilişki de sürdü. Bu ilişkiyi sağlayan ise Kilise örgütüydü. Çünkü Kilise'nin baştan beri düzenli ve sıkı bir örgütlemesi vardı. Bu hiyerarşik örgüt dinsel, kültürel ve siyasal kararları, hızlı bir şekilde toplumun tüm

kademelerine iletebiliyordu. Bu sayede tüm Süryaniler dinsel, kültürel ve siyasal yönden iletişim içindeydiler. Çünkü bu dönemde, siyasi bir örgütlenmesi de olmayan Süryaniler'i hem dini, hem de dünyevi olarak kilise yönetiyordu. Kilise ve onun gözetimindeki eğitim kurumlarıyla aydınlar -bu aydınlar da temel olarak kilise kökenliydi-, kültürel üretim ve politik yönetimin merkezi durumundaydılar. Tüm bu etkenler, Süryaniler arasındaki ilişkilerin sıkı ve sıcak olmasını sağlıyordu.

d. Araplardan Sonra Mezopotamya: Moğol ve Osmanlılar: Araplar Yakındoğu'ya geldiklerinde büyük bir Süryani halkıyla karşılaşmışlardı. Bunlar üstünlüklerini kaybettiklerinde ise, bu kalabalık halktan küçük bir Süryani topluluğu kaldı sadece.

Arap etkisinin kaybolması ve Selçuklular'ın Yakındoğu'ya hakim duruma gelmeleri sonucunda oluşan yeni durum, Süryaniler'i de etkilemişti. Selçuklular, yerli görevlilerini Süryaniler'den seçiyorlardı. Bu durum, Süryaniler'in düşünsel bir rönesans yaratmalarına zemin hazırlamıştı. Süryanice tekrar etkin olmaya başladı. Süryani aydınları da, tekrar eski Süryani kaynaklarına yöneldiler. Hareket, tarih, siyasi ve dini eserlerle gelişti ve yayıldı. Birçok ciltten oluşan tarih kitapları ve ansiklopediler, halkçı kronikler kaleme alındı. Siyasal ve dinsel alanda da birçok eser yazıldı.

Bu kültürel hareket tüm toplumu etkilemiş, topluma büyük bir hareket kazandırmıştı. Fakat bu kültürel gelişme ortamı uzun sürmeyecekti. Moğol akınları ile, tüm Yakındoğu'da yaşayan halklar kısa zamanda büyük bir kıyıma uğrayacaklardı.

Timur'un (1336-1405) XIV. yüzyıl sonu ile XV. yüzyılın başlarında Yakındoğu'ya yaptığı seferler sonucunda Yukarı Mezopotamya'nın güney bölgelerinde yaşayan Asurlular (Doğu Süryanileri) ulaşılması güç dağlara kaçtılar ve XVI. yüzyıla kadar yaşamlarını bu dağ bölgelerinde geçirdiler. Batı Süryanileri de bu akın-

lardan çok zarar gördü. Halk katliama uğruyor, manastır ve kiliseler yıkılıyordu. Tüm Asurlular, yüz yıldan fazla bir zaman sürecinde büyük acılar yaşamak zorunda kaldılar. Ortadoğu'daki bu karmaşık ve belirsiz durum, XVI. yüzyıla kadar sürdü. XVI. yüzyılla birlikte, bölgeye yeni bir güç yerleşmeye başladı: Osmanlılar.

Osmanlı fethi, Arap fethinin tersine, dinsel yanı olmayan[81] - veya daha az olan- bir fetihti. Osmanlıların bölgeye yerleşmesi, o zamana kadar bölgede yaşanan kargaşa nedeniyle, burada yaşayan halklar için önemli bir istikrardı. Gerçi bu durum, tüm "reaya"nın eşit haklara sahip olmasını sağlamıyordu ama, halklar özgürlük istemedikleri ve onlardan istenen vergi ve haraçları ödedikleri takdirde, "sultan"ın[82] topraklarında yaşayabiliyorlardı. Hatta elden geldiğince de, can ve mal güvenlikleri sultan tarafından sağlanmaya çalışılıyordu. Halk yine vergiler altında eziliyordu ama, eskiye oranla tümden yok olmaları engellenmekteydi.

O zamana kadarki istilalar halkın tümden yıkımına neden oluyordu: Köy ve kentler yıkılıyor, halk katliamlara uğruyor ve bölgedeki üretim güçleri tümüyle yok ediliyordu. Bundan ötürü, her istiladan sonra halk tahrip edilen üretim güçlerini tekrar tekrar yaratmak zorundaydı. Bu da bölge halkı için uzun ve yorucu bir işti.Aynı zamanda bölge halklarının ekonomik, sosyal ve siyasal gelişimini de geciktiriyordu.

Bu durum bölgedeki Süryani halkı için çok daha yıkıcı oluyordu. Çünkü, istilacılar genelde Müslümandı ve Süryaniler'den Hıristiyan olmalarından ötürü yıkıcı vergilere ek olarak çeşitli haraçlar da alıyordu. İşte Osmanlı yönetimi, vergi ve haraçlarla ekonomik sömürüyü devam ettirmesine karşın, geçici bir süre için nüfusun büyük yıkımlara uğramasını önleyecekti. Aynı zamanda getirilen göreli istikrar, üretim güçlerinin gelişimini sağlamasa da, bunların tümden yok olmasını önleyecekti.

Batı Süryanileri bu dönem boyunca bir bölümü kırsal alanda, öteki bir bölümü ise kentlerde olmak üzere yaşamlarını sürüyorlardı. Kırsal alanda tarım ve hayvancılıkla uğraşayan Süryaniler, kentlerde de tarım ve küçük el zenaatları ile geçiniyorlardı.

Doğu Süryanileri de bu istikrarlı ortamdan yararlanarak, XVI. yüzyıldan başlayarak sığındıkları dağlardan yavaş yavaş çevreye yayılıyorlardı. Fakat bunların çoğu, Batı Süryanileri'nin aksine, halen kabileler halinde yaşıyorlardı. Her kabilenin (Şabta) bir din adamı (Abüna) ve fiili iktidar sahibi bir kabile resi (Malik) bulunuyordu.[83] Bu durum, bunların özgürlüklerine çok düşkün olmalarını sağlıyordu. Yabancı egemenlik altında yaşamak istemeyen Doğu Süryanileri kendi başlarına buyruk bir hayat sürdürüyorlardı. Bundan dolayı, Osmanlı'nın Nesturi -Doğu Süryanileri- ülkesinde bir "tahsildar kahyası" olmasına karşın; tahsildar bu "muhtar aşiretlerin" borcunu, önceden belirlenmiş -işaretlenmiş- bir yerden alırdı. Tahsildar, buradan öteye kesinlikle geçemezdi.[84]

Çoğu kabilelerden oluşan Doğu Süryanileri'nin, öteki halklarla (Kürtler) ilişkileri de kabile menfaati çerçevesinde devam ediyordu. Hatta bazen kendi dindaşları olan kabilelere karşı Kürt kabileleriyle ittifaklar kuran Süryani kabilelerine bile rastlanılabiliyordu.[85] Fakat, II. Abdülhamit'in (1876-1909) güttüğü "Panislamizm" siyaseti ile başlatılan hareket, kısa zamanda Asur-Kürt bölgesinde yeşerdi. Süryaniler'le Kürtler çatışmaya başladı. Bundan sonra da Süryaniler, fırsat ve ortam buldukça egemen yönetime karşı ayaklandılar.

Bu ayaklanmalar ve Kürtler'le olan çatışmalar, Süryaniler'i I. Dünya Savaşı'nda, ihtilaf devletleri ile birlikte saf tutmaya itmişti. Bunun üzerine Süryaniler, direniş güçleri kurarak Kürt ve Türk kuvvetlerine karşı savaştılar. Ve bu ortamda, İran'da, "iki yıl kadar yaşayan özgür bir Asur hükümeti" oluşturdular.[86] I. Dünya Savaşı ve sonrasında, Batılı ülkeler Asurlu direniş güçlerini kendi

amaçları için kullanmaya gayret etmişler, onlara çeşitli sözler vermişlerdi. İngilizler savaştan sonra "müttefikleri" olan Süryaniler'e Hakkari bölgesini vereceklerini vaadettiler.

> "Ama daha 1924 yılında -Irak'taki ayaklanma üzerine- bu fikirlerinden caydılar ve o günlerde Türkiye ile Irak arasında yürütülen sınır tespit görüşmelerinde, Hakkari bölgesinin Türkiye'de kalmasını onayladılar. Bundan amaçları, Süryaniler'in Irak'a geçmelerini ve burada da sabit bir yer bulamayacakları için İngiliz ordusuna girmelerini sağlamaktı."[87]

Böylece savaşın bitimiyle verilen sözleri unutan Batılılar, Ortadoğu'yu kendi çıkarlarına uygun bir şekilde, aralarında bölüşme yoluna gittiler. Hatta Ortadoğu'da oluşan devrimci hareketin kırılabilmesi için Batılı devletler ile bunların işbaşındaki Arap hükümetleri, ezilen Arap kitlelerini Süryaniler'e ve diğer halklara karşı ayaklandırmış ve onları yok etmek istemişlerdi.[88]

Böylece Ortadoğu'da yüzyılın başından başlayarak 1935'e kadar süren karışıklık içinde, Süryaniler sürekli katliamlara uğramış ve yurtlarını terk etmek zorunda bırakılmışlardı. Doğu Süryanileri kuzeydeki -Van ve civarı- bölgelerden başlayarak önce Doğu'ya (İran), oradan bir bölümü çekilen Rus askerleriyle birlikte Rusya'ya giderken, geriye kalan kısmı Irak'a ve oradan da Suriye ve diğer bölge ülkelerine; Batı Süryaniler'i de kuzeyden başlayarak -Bitlis, Diyarbakır, Adana ve Urfa- güneye; Tur Abdin (Mardin-Midyat arasındaki bölge) ile Suriye, Lübnan gibi diğer bölge ülkelerine göç etmek zorunda kaldılar.

Bundan ötürü, bugün Ortadoğu'nun herhangi bir bölgesinde Urfa'dan, Diyarbakır'dan, Mardin veya Hakkari'den göç edip yerleşen bir Asurlu'ya rastlamak şaşırtıcı değildir. Çünkü tarihsel süreçte -I. Dünya Savaşı öncesi ve sonrası- binlerce Asurlu yerini,

yurdunu terketmek zorunda kaldı. Bu durum, Süryaniler'e yeni bir oluşum için zemin hazırlamış oldu.

Nisbeten dinsel temele dayanan Batı ve Doğu Süryanileri, bu baskılar ve göçler sonucunda oluşan yeni ortamda büyük bir değişim içine girdiler. Artık Nesturi, Yakubi gibi dinsel sözcüklerin kendilerini zayıflattıklarını ve yokoluşlarını kolaylaştırdığını acı bir şekilde öğrenmişti Süryaniler. Dinsel mezhep ayırımcılığı yerini gitgide, temeli ulusal bilince dayalı yeni bir yaklaşıma bıraktı.[89]

C. SÜRYANİ UYGARLIĞI

Süryani uygarlığının temel öğeleri, eski Mezopotamya halkları -Sümer, Akad ve Babilliler'in yarattığı ve Asurlular'ın yaydığı- tarafından üretilen kültürel yaratılar ile İsa'dan önceki son yüzyıllarda Mezopotamya'ya yayılan Hellenistik uygarlıktır. Yeni Süryani medeniyeti bu temeller üzerine inşa edilmiştir. Bu uygarlık, aynı zamanda Hıristiyanlıkla da yoğrulmuş ve giderek o ağırlık merkezinde yoğunlaşmıştır.

Süryaniler'in bir yandan eski Mezopotamya, diğer yandan Hellenistik kültürü devralıp geliştirmeleri ve bunu diğer Yakındoğu halklarına -özellikle Araplara- iletmeleri, bu halkların Ortaçağ boyunca Avrasya dünyasında uzun süren bir kültürel üstünlük dönemi kurmalarını sağladı.

1. Yazı: Bugün konuşulan Süryanice, Doğu Aramca'nın Urfa'da gelişen ve konuşulan diyaleğidir. Tarihsel süreçte, politik ve dinsel nedenlerle bu da kendi içinde çeşitli lehçelere ayrıldı.

Aramca dilinin kaynağı, eski Mezopotamya dillerine dayanır. Bu eski Mezopotamya dillerinden temellenen, ama onlardan daha basit ve kullanışlı bir yazı sistemi olan Aramca zamanla tüm Sami

dillerinin yerini almayı başarmıştır. Aramca'nın diğer Sami dillerinin yerini almasını sağlayan nedenlerden biri, bu dilin de diğer Sami halklarının konuştuğu dile çok yakın olmasıydı. Bu neden Aramiler'in para ve ticarette etkin olmaları ve Akamenya İmparatorluğu'nun Aramca'yı imparatorluğun resmi dili kabul etmesiyle çakışınca, bu süreç kendiliğinden hızlandı ve tüm Sami halkları bu dili benimsedi.

Aramca'nın en etkin olduğu dönem, İsa'dan Önce IV. yüzyıl ile İsa'dan Sonra VII. yüzyıl arasındadır. Bu dönem boyunca Aramca, İngiltere'den Çin'e kadar uzanan bir alanda çeşitli yazılı belgeler bırakmıştır.[90]

Bu dilin Doğu ve Batı olmak üzere iki diyaleği vardı. Batı Aramca'nın en eski örneklerine Suriye ve Anadolu sınırında küçük beylikler kurmuş Arami krallıklarının bıraktıkları yazıtlarda rastlandı. Bunun dışında Mısır ve Filistin'de de Tedmur ve Palmira'da konuşulan dildi.[91] Eski Doğu Aramca'nın en eski örneklerine ise, İsa'dan Önce IX. ve VIII. yüzyıllarda Akkad bölgesinde, Akkadça ile birlikte yazılan kitabelerde bulundu. Doğu Aramca çok geniş bir coğrafi alanda konuşulan diyeleklerden oluşuyordu. Fakat Doğu Aramca'nın -ve tüm Aramca'nın- ağırlık merkezini oluşturan Süryanice'dir. İsa'dan Sonra II. yüzyılla birlikte Hıristiyanlığı kabul eden Asurlular, merkez Urfa olmak üzere, bu dille zengin bir edebiyat oluşturdular. Fakat V. yüzyıldaki kristoloji (Mesihin doğa bilimi) tartışmalarında -Ephesos (Efes) 431 ve Khalkedon (Kadıköy) 451 Konsilleri Süryani kilisesiyle birlikte Süryani dili de iki kolda gelişme gösterdi.

Dini temele dayanan ayrılıklar politik ve kültürel alanlara da yansıdı. Batı Süryanileri (Yakubiler) Bizans etkisinde kalmışlardı ve gitgide Batı Süryanice adını alan yazı şeklini, doğu bölgesindeki Süryaniler de (Nesturiler) Doğu Süryanice yazı şeklini geliştirdiler.[92]

Süryanice -Doğu ve Batı lehçeleri, İsa'dan Sonra VIII. yüzyıla kadar Yakındoğu'da etkin olarak- Mezopotamya ve Anadolu'nun bir bölümünde Yunanca'yla rekabet edebilecek şekilde kullanıldı. Fakat Arapça'nın VII. yüzyılda başlayan baskısı karşısında geriledi ve gitgide küçük bir halk topluluğunun dili haline geldi.

Bugün Süryanice, Türkiye'de Tur Abdin (Mardin-Midyat bölgesi), Şırnak, Hakkari (Beytulşabab) bölgelerinde; İran'da Urmiye bölgesi ile Kuzey Irak, Suriye ve Lübnan'daki Süryaniler'le öteki bazı küçük topluluklarca konuşulmaktadır. Ayrıca bu ülkelerden Avrupa ve Amerika'ya göçen Süryaniler de bu dili günlük yaşamlarında kullanıyor. İstanbul'da da Süryaniler'in bir kısmı hâlâ bu dili ana dilleri olarak kullanmaktadır.

2. Edebiyat: XVI. yüzyıla kadar geniş ve yoğun bir konuma sahip olan Süryani edebiyatı, bu yüzyıldan sonra tarihsel olayların etkisiyle yoğunluk ve genişliğini kaybetmiştir.

Tarihsel süreçte bu edebi hareket ve onun çevresinde gelişen çalışmalar sayesinde asılları kaybolmuş olan Yunanca Hıristiyanlık kitapları, Süryanice'ye yapılmış tercümeleri sayesinde korunmuş; ilkçağ düşünce ve biliminin birçok şaheseri yine bu tercüme hareketi sayesinde Doğu'ya gelmiş ve Doğu halkları, özellikle de Araplar, bunların aydınlığıyla aydınlanmış; yine Süryani yazarların ürettikleri özgün eserler, o dönemlerde kendi alanlarında başvuru kaynakları haline gelmiş ve öteki dillere çevrilmişlerdir.

Gerçi yeni Süryani edebiyatında baskın olan dinsel öğelerdi; ama ilahiyat hukuku, dinsel törenlerde usul, mistizm gibi çok çeşitli konularda eserler verilmiştir. Hıristiyanlığın ilk yüzyıllarında, bu eserler tüm Hıristiyanlık dünyasının yoğun ilgisini çeken eserlerdi. Bunun yanında şiir, tarih, felsefe ve astronomi alanında da özgün birçok eser verilmiş, tıp alanında Yunanca'dan Süryanice'ye çeviriler yapılmıştır.

Süryanice'de ilk ilahileri yazan Bardaysan'dır (154-222). Bardaysan'ın felsefe ve tarih konularında da eserler verdiğini biliyoruz. Yazdığı eserlerden çok küçük bir bölümü günümüze ulaşmıştır. En ünlü kitabı "Nomuse d-atravothe" (Devletlerin Kanunu) adlı çalışmasıdır.

Kitap, öğretmen ile öğrencisi arasında geçen diyaloglar halinde yazılmıştır. Bardaysan'a göre, insan yaşamı üç öğenin etkisindedir: Tabiat, kader ve irade. Tabiat, değişmez kanunlara bağlıdır. Kader ise, Tanrı tarafından yıldızlara verilmiştir. Bundan dolayı yıldızlar, insan yaşamında önemli bir konuma sahiptirler. İrade ise özgürlüktür. Bu özgürlük insana iyiyi ve kötüyü seçme olanağını sağlar. Yine bu irade sayesinde insan, tabiat ve kader dışında kalan alanda hayatını yönlendirme gücüne sahiptir.

Nusaybinli Mor Afram'ın şiirleri (IV. yüzyıl.) Süryani şiirinin benzeri olmayan örnekleri olarak kabul edilir. Öğrenimini ünlü Urfa okulunda yapan ve orada öğretmen olarak da bulunan Afram, şiirlerini "memre" ve "madraşa" adı verilen iki şiir tarzında yazmıştır. Memre kulağı bir şarkı gibi değil, konuşma dili gibi etkileyen, vezinli bir şiir tarzıdır. Madraşa ise daha hünerli bir beste ve koro tarafından söylenir. Afram, çok sayıda ilahisi ve üç milyona yakın şiir cümlesi ile klasik Süryani edebiyatında büyük ün yapmıştır.

Suruçlu Yakup ise (451-521) Süryaniler'in en güçlü şairi olarak bilinir. XII. yüzyılda yaşamış Süryani metropoliti Bar Hebracus, Suruçlu'nun 760 kasidesi olduğunu kaydeder. Bunlar 12'lik vezinle yazılmıştır. Günümüze, parşömen üzerine yazılmış 400 kadar şiiri ulaştı. Narsai (399-?) de memreleriyle (şiir) büyük ün yapmıştı Doğu'da. Yine III. yüzyılda Abdyeşo Dsubo "Cennet Bahçesi" adlı eserinde, 50 tane vezinli vaizi bir araya getirir.

Tarihçinin ilgisini çeken, dinsel bir vurgulaması da olsa halkçı Süryani kronikleridir. Bu alanda Süryani tarihçileri çok özgün

eserler vermiştir. İlk Süryanice tarih eseri -İsa'dan sonraki dönemde -507 yılında Urfalı bir keşiş tarafından yazıldı. Bu eser, 497-507 yılları arasındaki olayları kapsıyordu. Tell Mahreli Dionosios ise 582-842 yıllarını kapsayan, 16 kitaplık bir eser kaleme aldı. Bu eserin küçük bir bölümü günümüze ulaştı. Ancak Tell Mahreli'den sonra yetişen Süryani tarihçilerinin bu eserden birçok alıntı yaptıkları görülür.

Süryaniler'in büyük zekası ise Mihoyel Rabo'dur (ölümü 1199). Mihoyel Rabo, çok farklı konularda eser vermiştir; ama en ünlü eseri, 21 kitaptan (777 sayfa) oluşan tarih kitabıdır. Rabo aynı zamanda dönemi için önemli bir gelişme sayılabilecek bir tarih anlayışıyla yazmıştır eserini. Dinsel, siyasal ve genel tarih olaylarını yazan Rabo, kitabının her sayfasını üç kolona ayırmıştır. Birinci kolonda dinsel, ikinci kolonda siyasal ve son kolonda da güncel olayları anlatır. Böylece okuyucu dinsel, siyasal ve gelişen tarih olayları arasındaki ilişkileri daha iyi ve kolayca kavramaktadır. Yine günümüze ulaşmayan birçok Süryanice tarih eserini de, onun yazdığı bu eserden öğrenebiliyoruz.

Hareket Bar Habraeus'la (XII. yy.) doruk noktasına ulaşır. Bar Habraeus tarihi, siyasi ve dini çalışmaları yanında dilbilim alanında da çok önemli eserler vermiştir. Bunların yanında Matematik ve Astronomi konusunda yazıları ve Yunanca'dan Süryanice'ye - daha çok tıp alanında- çevirileri olmuştur. "Kendisinin devrinde bilgi namına ne varsa... hepsini toplamaya" çalışan Bar Habraeus'un en önemli eseri "Makhtebhanuth Zabne" (Dünyanın Kronolojik ve Politik Tarihi) adlı eseridir. Kitabin tümü günümüze ulaştı. Türkçe baskısı da Türk Tarih Kurumu'ndan çıktı.

Felsefede ise Reşanyalı Sergius (?-636), Urfalı Eyüp (IX. yüzyıl) ile Abdyeşu DSubo'yu (?-1318) görüyoruz. Urfalı Eyüp felsefe ve tabii ilimler konusunda ansiklopediler yazarken; Sergius, Aristoteles'in eserlerini Süryanice'ye çevirmiş, kendisi de bu ko-

nuda eserler vermiştir. Bunların en önemlisi, Aristotoles mantığı üzerine yazdığı eseridir.

Süryani edebiyatı XIV. yüzyıla kadar önemli ve yoğun bir yaratıcılık süreci içindeyken, özellikle Yakın Doğu'da gelişen Moğol istilası vb. nedenlerle uzun süre bu alanda önemli bir hareket görülmedi. XVIII. yüzyılda Mafiryan Şimon 51 beyitten oluşan uzun bir şiir yazdı. Şiir (lafeş) Süryanice harflerle Kürtçe okunur. Mafiryan'ın bu şiiri, o zamanın Kürt olan Cizre Emiri için yazdığı söylenir.

XIX. yüzyılın sonu ile XX. yüzyılda yeni bir hareket belirir Süryani edebiyatında. Bu hareket, daha çok halkın bilinçlenmesi için Süryani aydınları tarafından yaratılmıştır. Bundan ötürü, bu dönemde eser vermek kadar basın çalışmaları da önemli bir konum kazanmış; dilbilim çalışmalarına da ağırlık verilmiştir.

Tuma Odo (1855-1918) ve Yakup A.Mana'nın (1867-1929) dilbilim konusunda çalışmaları oldu. Tuma Odo Süryanice-Süryanice, Manna ise Süryanice-Arapça sözlüğünü tamamladı. Yine, her ikisinin de, çeşitli konularda Batı dillerinden ve Arapça'dan Süryanice'ye çevirileri vardır. Abdulmesih Karabaş (1903-1988) ise çeviri ve Süryanice grameri üzerinde çalışmalarının yanında, ilk Süryanice roman olan "Babil'in Düşüşü" de yazmıştır.

Naum Faik'in (1868-1930) dilbilim alanında çalışmaları varsa da, o tüm enerjisini çıkardığı gazete ve dergiler için harcamıştır. Diyarbakır'da "Kavkap Dmadınho" (Doğunun Yıldızı) adlı gazeteyi üç dilde -Süryanice, Türkçe, Arapça- çıkardı (1910). Bulus Bihnam da (1914-1969) tüm emeğini basın için harcayanlardandır. "Maşrik" (Doğu) adlı dergiyi Musul'da (1946) çıkarmaya başladı. 1948'de derginin adını değiştirerek "Lisana Lmaşrik" (Doğunun Dili) yayınlamaya devam etti. Dergideki makaleler daha çok tarih, dilbilim ve kültür ağırlıklıydı. Aynı zamanda tiyatro alanında da çalışmalar yapan Bihnam, ilk tiyatro oyununu (1956'da Te-

odora) Arapça dilinde kaleme almıştır. Oyun, 1968 yılında Hanna Dolapönü tarafından Süryanice'ye çevrildi.

Hanna Dolapönü (1855-1969) ise, XX. yüzyılda yetişen çok yönlü bir Süryani aydınıdır. Dilbilim, şiir, tarih ve basın alanında çalışmalar yapmıştır. Çeşitli konularda basılmış 22 kitabı ve birçok basılmamış kitap ve makaleleri vardır. 1925 yılında Kudüs'te ve daha sonra Mardin'de "Hehimfa" (Hikmet) adlı süreli yayının sahip ve müdürlüğünü yaptı. Bu dergiye din, kültür ve tarih konularında birçok makaleler yazdı.

3. Görsel Sanatlar: Eski Mezopotamya halkları tüm sanat dallarında çalışmalar yapmış ve bu alanda birçok yapıtı bize ulaştırmışlardır. Fakat Hıristiyanlıkla birlikte Mezopotamya halkı (Asurlular, Süryaniler) bu alanda büyük bir değişim yaşamıştır. Gerçi yeni Süryani sanatının temeli eski Mezopotamya ve Helen sanat anlayışı temelinden kaynaklanıyordu; ama Hıristiyanlıkla birlikte bazı sanat dallarında (heykel, rölye vb.) eserler verilmemeye başlandı; öteki sanat dallarının ise baştan beri olmasa da, Hıristiyan dininden önemli ölçüde etkilendiği görülür. Tüm bunlara karşın mimari, resim ve minyatür sanatı Hıristiyanlıkla birlikte önem kazandı ve bu alanda görkemli yapıtlar oluşturuldu.

Hıristiyanlıkla birlikte Süryaniler, tapınma ve toplanma yerleri olan kilise ve manastırları yapmaya başladılar. Bu kiliselerin mimari tarzı, iki yönde gelişme gösterdi: Bir yandan eski Mezopotamya tapınakları model olarak alınırken, öbür yandan da Romalıların toplanmak için inşa ettikleri Bazilika tipi bina modelinden etkilendiler.

Özellikle 5. ve 6. yüzyılda yaratılan görkemli kilise ve manastırlar, daha çok Doğu etkisinin damgasını taşır. O yüzyıllardan kalan kilise ve manastırlar geometrik, bitki ve hayvan motifleriyle aşırı süslüdür. Bu dönemin en güzel örneklerinden biri Mardin ya-

kınlarındaki Zahfaran Manastırı'dır.

İlk kiliseler, genellikle sütunlarla üç bölüme ayrılan bir salondan, salonun girişindeki büyük bir avludan ve salon sonundaki bir girintiden oluşuyordu. Apsis denilen salonun sonunda iki küçük oda ise, dinsel törenlerle ilgili eşyayı saklamaya yaramaktadır. Bu kiliselerin duvarları taş, çatısı ise tahta hatıllarla örülmekteydi. Zamanla bu çatıların yerini kubbeler almaya başladı. İlk zamanda kubbeler ahşaptı. Zamanla, Bizans'ın etkisiyle bunlar da taştan örüldü. Eski Mezopotamya'nın etkisinde inşa edilen kilise ve manastırlar kare şeklinde, Roma'nın Bazilika tipinin etkisinde inşa edilenler ise dikdörtgen şeklindedir.[93]

Resim, minyatür ve mozayik sanatı da dinsel ağırlıklı bir gelişme gösterdi. İlk yüzyıllarda motiflerin çoğu eski doğudan alınmışken, daha sonra bunların yerini dinsel motifler -genellikle kutsal kitapta anlatılan olayların tasviri- aldı. Ama tasvirlerin canlılığı ve renklerdeki uyum, bu alandaki Süryani sanatının çok eskilerden başlamış olduğunu kanıtlar niteliktedir.

II. SÜRYANİ KİLİSESİ

"Süryani Kilisesi" genel deyimiyle, dinsel hizmet ve ayinlerinde Süryani geleneğine bağlı olan kiliseler kastedilmektedir. Ortadoğu'daki kiliselerin gelişimi konusunda bilgisi olmayan birinin, buradaki kilise ve mezhep ayrılıklarını anlaması oldukça zordur.

Süryani Kilisesi'yle temel olarak şu kiliseler kastedilmekte; Süryani Ortodoks Kilisesi (Antakya Patrikliği), Süryani Nesturi Kilisesi (Doğu ve Asur'un Kilisesi), Süryani Maruni Kilisesi (Antakya Patrikliği), Süryani Keldani Kilisesi (Babil Patrikliği), Süryani Katolik Kilisesi, Süryani Melkit Kilisesi (Rum Ortodoks ve Rum Katolik Patriklikleri) ve Süryani Protestan Kilisesi. Yani, etnik olarak kendini Asurlu (Süryani) gören bir kişi, temel olarak yukarıda saydığımız kiliselerden birine bağlıdır. Başka bir deyişle bu kiliselerden birine bağlı olan birinin, Süryani (Asurlu) olduğu söylenebilir.

Yalnız, Maruni Kilisesi'nin tarihsel gelişimi sonucu bu kiliseye bağlı bireyler bazen kendilerini etnik olarak Asurlu saymaz. Ortadoğu'da din ayrılığı yanında, mezhep farklılığının da önemli bir unsur olmasından ötürü Asurlular, etnik kökenlerinden önce bağlı oldukları dini-mezhebi belirtirler bazen. Ve bu konuda bilgisi olmayan biri, tüm bu mezheplerin aynı halkı içerdiğini bilmez. Bu durum bu kiliselerin mensupları tarafından da bilinmez bazen.

V. yüzyıla kadar Süryani halkını kucaklayan tek bir kilise ku-

rumu vardı. Bu kilise, kuruluşundan (İsa'dan Sonra I. yüzyıl) sonra giderek ulusal bir nitelik kazanmış ve V. yüzyılda özerk bir kilise durumuna gelmişti. Fakat bu tarihten sonra kilise, temel olarak iki kola ayrılmaya başladı: Süryani Ortodoks ve Süryani Nesturi. Bunun yanında İstanbul Kilisesi'ne bağlanan küçük bir grubun da oluştuğu görülür (Süryani Melkit Kilisesi). Kuşkusuz bu ayrılık Süryani halkının içindeki çelişkilerden çok, o dönemdeki büyük devletlerin -Bizans ve Sasani- siyasal oyunlarından kaynaklanmıştır. Süryani kilisesinde oluşan diğer ayrılıklar ise Batılı kiliselerin misyon çalışmaları sonucunda, yukarıda saydığımız kiliselerden -Süryani Ortodoks, Süryani Nesturi ve Süyani Melkit- kopuşların yaşanmasıyla oluştu.

A. KURULUŞ VE GELİŞİM

1. Antakya Kürsüsünün (Kilisesi) Kuruluşu

Hıristiyanlık inancının doğuşunda ve gelişmesinde Antakya Kilisesi'nin çok özel bir yeri vardır. Hıristiyanlığın Kudüs dışında ilk kurumsallaştığı ve yaygın bir din haline gelmesinde etkin bir rol oynayan üç büyük merkezden -diğerleri Roma ve İskenderiye- ilkidir Antakya. Aynı zamanda Antakya kilisesi, Kudüs'teki kiliseden farklı olarak çeşitli etnik halkları içinde barındıran ilk kiliseydi (Kudüs'te kilisenin müminleri sadece Yahudiydi).[1]

Kudüs Kilisesi'nin misyon çalışmalarının bölgeye yayılmasıyla Antakya'da yeni dini kabul eden bazı İbrani, Asurlu ve Yunanlılar oldu. Bunun Kudüs'te duyulması üzerine, Kudüs Kilisesi durumu tetkik için buraya birini (Barnabas) gönderir.[2] Barnabas Antakya'ya gelip durumu gördükten sonra Pavlos'u da Tarsus'dan buraya getirir.

Barnabas ve Pavlos'un dinamik çalışmaları, Yahudi baskısından uzak olmalarıyla ve buranın sakinlerinin Roma vatandaşı im-

tiyazına sahip olma öğeleriyle birleşince, kısa zamanda yeni dini kabul edenlerin sayısı arttı. Gün geçtikçe çoğalan ve güçlenen topluluk "belirtici bir özellik olarak ilk defa Hıristiyan ismini" burada kullanmaya başladı.[3]

Bu arada topluluğun çoğalması ve güçlenmesiyle birlikte, özellikle İbrani kökenli Hıristiyanlarla putperestlikten Hıristiyanlığa geçen halk arasında kimi konularda anlaşmazlıklar çıktı. Bunun üzerine, Kudüs Kilisesi'nin daha önceki girişimleri sonuç verıneyince, nihayet kilise İsa'nın havarilerinden Aziz Petrus'u buraya yolladı. Petrus İsa'dan sonra 52 yılından başlayarak 60 yılına kadar aralıksız Antakya'da kaldı ve buradaki çalışmaları düzenledi.[4]

Petrus, misyon çalışmalarına devam etmek için 60 yılında Antakya'dan ayrılacağı zaman, Pavlus'un da yardımıyla, putperest kökenli Hıristiyan topluluğa Efudyos, Yahudi asıllı Hıristiyanlara da İgnatius Nurani'yi başkan tayin eder.[5]

Böylece Antakya Kürsü'nün (Kilise) kuruluşu Petrus'a dayandırılır. Antakya Kilisesi'nin ilk patriği olarak da Petrus kabul edilir.[6] Petrus'un ölümünden sonra ikinci patrik olarak Efudyos ve onun ölümünden sonra üçüncü patrik olarak İğnatius Nurani kabul edilir.[7]

Petrus'dan sonra -ve Petrus tarafından- tayin edilen iki yöneticiden biri olan Efudyos 68 yılında, İmparator Neron (37-38) tarafından öldürtülür. Efudyos'un ölümünden sonra İğnatius Nurani topluluğun bütün idaresini eline alır. Böylece, bu dönemden sonra Antakya Kilisesi'nin tüm idaresi tek liderde toplanmış olur. İşte, Antakya Kilisesi'nin, bağımsız bir "episkoposluk" haline gelmesi bu dönemdedir:

> "Kudüs'ün 70 yılında Titus tarafından tahrip edilmesi, buradaki cemaatin Doğu Ürdün'de bulunan Pella'ya göçetmesi ve Roma'nın baskıları yüzünden... misyon faaliyetlerine ara

vermesi, Antakya'nın Hiristiyan aleminin lideri olmasına sebep oldu... Artık misyon faaliyetlerinin merkezi Kudüs, değil, Antakya idi.''[8]

Artık Antakya Kilisesi'nin dini lideri de bölgenin en büyük dini lideri olarak "Suriye Episkoposu" unvanını kullanmaya başlar.[9]

Antakya Kilisesi'nin başta çeşitli halkları içinde barındırmasından ötürü, Petrus buradaki Hıristiyan topluluğa iki yönetici tayin etmişti. Fakat bölgenin yerleşik halkı olan Asurlular'ın Hıristiyanlığa girmesi, Hıristiyan topluluk içindeki diğer etnik kökenli halkların önemini azaltmış ve bunlar giderek Süryaniler'le kaynaşmışlardı. Artık Antakya Kürsüsü (kilise), Antakya Süryani Kürsüsü'ne (Kilise) dönüşmüş oldu. Zaten bundan sonra da tüm Mezopotamya'daki Asurlular kısa zamanda bu kilise çatısı altında birleşecek ve kilise de, bu halkın geleneğine bağlı olarak gelişecekti.

2. Antakya Süryani Kilisesi'nin Misyon Faaliyeti

Antakya kenti, konumu dolayısıyla havariler döneminden başlayarak misyon faaliyetlerinin yürütülmesinde önemli bir işleve sahipti. Kudüs'ün tahribi -İsa'dan Sonra 70- ve diğer tarihsel olayların gelişimi, Antakya Kilisesi'ni bölgede "Ana Kilise" durumuna getirdi. Artık misyon faaliyetleri de Antakya Kilisesi'nce yönetiliyordu.

Antakya Kilisesi önceleri Lübnan ve Anadolu'da misyon faaliyetlerinde bulunurken, daha sonra bu kilisenin çalışmaları Doğu'ya kaydı. Bu çalışmalar, başta Urfa kenti merkez olmak üzere Mezopotamya, Ermenistan, Arabistan ve Hindistan'a kadar uzandı.

Lübnan ve Suriye'nin bazı bölgelerinde misyon faaliyetleri daha Kudüs Kilisesi döneminde başlamıştı. Özellikle Petrus ve Pavlos'un Kudüs ile Antakya arasındaki gidiş gelişleri sırasında yol-

ları üzerindeki Akka, Sur, Sayda, Kaseriye, Beyrut ve Cubeyl gibi sahil kentlerinde Hıristiyanlığı yaymaya çalıştıkları biliniyor. İç bölgelerde ise Hıristiyanlık, Miliya tarafından müjdeleniyordu. Daha sonraları ise buralardaki tüm misyon çalışmalarını Antakya Süryani Kilisesi devam ettirmiştir.

Anadolu ve Yunanistan'da misyon faaliyetini Kudüs Kilisesi ve Pavlus'un liderliğindeki gruplarla, bu grupların karşısında olan Yahudi asıllı gruplar yürütüyordu. Bu dönemde, başlangıçta Antakya Kilisesi'nin çalışmalara katkısı vardıysa da, gruplar idari yönden bu merkeze değil, Kudüs'e bağlıydılar. Daha sonraları, Kudüs Kilisesi'nin dağılması ve misyon faaliyetlerinin Antakya Kilisesi'ne geçmesi ile bu bölgelerde yapılan misyon çalışmaları hızlandı. Özellikle 68 yılından sonra, İğnatius Nurani kuvvetli bir misyoner teşkilatı kurarak, bu bölgede etkin bir çalışmanın başlamasına önayak oldu.

İğnatius Nuranı zamanında Lübnan ve Anadolu'da sürdürülen başarılı misyon faaliyetleri sonucunda, Hıristiyanlık bu bölgelerde giderek yayılıyordu. İğnatius Nurani'nin çalışmaları, kısa zamanda Roma İmparatorluğu içinde huzursuzluklara yol açtı. Şikayetler imparatora kadar gitti. İmparator Trajan (98-117) Doğu seferi sırasında Antakya'da 40 yıla yakın zamandır episkoposluk yapan İğnatius Nuranı'yı zincire vurdurarak Roma'ya gönderdi (İsa'dan Sonra 107).[10]

Buna karşın, Antakya Kilisesi fırsat buldukça misyon faaliyetlerine devam etti. İmparatorluğun zulüm ve baskılarına rağmen, daha III. yüzyıla varmadan Sur, Sayda, Kayseriye, Beyrut, Cubeyl, Efes, Kapadokya, Bergama, Sardes ve Leodikya'da birer episkoposluk kurulmuştu. Bunlar V. yüzyıla kadar idari yönden Antakya Süryani Kilisesi'ne bağlı kalacaklardı.[11] Başka bir deyişle, Antakya Süryani Kilisesi'nin misyon faaliyetleri sonucunda II. yüzyılın sonlarından V. yüzyıla kadar Anadolu ve Lübnan'daki

Episkoposluklar (kilise bölgeleri) Antakya Süryani Kilisesi'ne bağlıydılar.

Daha II. yüzyılda tüm Anadolu ve Lübnan'ın Antakya Süryani Kilisesi'ne bağlanması, bu kilisenin misyon faaliyetlerini Mezopotamya ve yakın bölgelerine yöneltti. Buradaki misyon faaliyetini de, kısa zamanda büyük bir başarıyla sonuçlandırdı Süryani Kilisesi.

Süryani Kilisesi, başta Antakya'da, çeşitli etnik grupları içinde barındırarak kurulmuştu ama, gitgide Süryani geleneğini yaşatan bir kilise durumuna gelmişti. Mezopotamya'da yerleşen ve aynı dil ve gelenekleri yaşayan halk, bu kiliseyi kendisine çok yakın bulmuş ve kısa zamanda burada yaşayan Asurlu halkı, Hıristiyanlığı benimser duruma gelmişti. Artık Hıristiyanlık tüm Mezopotamya ve yakın bölgelerine Urfa kentinden yayılıyordu.

Urfa (Süryanice'de Urhoy) daha 70 yılında havari Toma'nın kardeşi olan Aday (Addai) vasıtasıyla Hıristiyanlıkla tanıştı. Bu dönemde Urfa, Süryaniler'in elinde bağımsız bir prenslikti. Bu küçük ülkenin kralı olan Abgar'ın Hıristiyanlığı kabul etmesi, bu dinin tüm Urfa halkınca benimsenmesine yol açtı.

Abgar'ın desteği ile bir kilise inşa edildi Urfa'da. Böylece Urfa "başından beri Hıristiyanlık ilkelerine bağlılık göstermiş" ve Hırisiyanlık, Mezopotamya ve Yunan şehirlerine buradan yayılmıştır.[12]

Aday Urfa'daki çalışmalarından sonra, öğrencileri olan Agay ve Mara'yı da yanına alarak Mezopotamya'daki kentleri dolaşmaya başlar. Aday ve ardılları, Amid (Diyarbakır), Nsibin (Nusaybin), Bezsebday (İdil), Madyab (Erbil) ve civarlarını dolaşmaya başlarlar. Antakya Kilisesi'nin Urfa ile ilişkileri konusundaki ilk tarihi bilgiler ise Agay'ın ölümünden sonradır. Agay'ın ölümünden sonra Urfa'ya piskoposluk atamasının Antakya Süryani Kilisesi'nce yapıldığı görülür.[13] Böylece Hıristiyanlık II. yüzyıl-

dan başlayarak önce Yukarı Mezopotamya'ya ve sonrasında Aşağı Mezopotamya'ya (Babilonya) yayılır.

Hıristiyanlığın Roma devletinin resmi dini haline gelmesinden sonra, ayrık olan Süryani Kilisesi ağır baskılara maruz kalmaya başladı. Bu baskılardan ötürü misyonerler çok daha uzak bölgelere yöneldiler; Ermenistan, Arabistan, Habeşistan ve Asya stepleri ile Çin'e kadar uzandılar.

Hindistan'a deniz yolu ile giden bir kısım Süryani "Hindistan'ın batı sahiline uzanmış ve Hindistan yarımadasının ucuna giderek orada bir dünya kurmuşlardı."[14] Hıristiyanlığı burada yayarak büyük bir topluluk oluşturdular. Asya steplerine ve Çin'e kadar uzanan Süryaniler, burada "yaşadıkları kısa süre içinde insanlık tarihinde daha derin bir iz bırakmayı başarmışlardı."[15]

Tüm bu misyon faaliyetleri sonucunda Antakya Süryani Kilisesi III. yüzyılın sonunda Suriye, Lübnan, Arab Vilayetleri, Filistin, Klikya, Kapadokya, Kıbrıs, Mezopotamya ve İran toprakları üzerindeki kiliselere idari yönden hükmetmekteydi.[16]

B. ANTAKYA SÜRYANİ KİLİSESİ'NİN TEOLOJİK İHTİLAFLARA KARIŞMASI

Hıristiyanlığın geniş bölgelere yayılması sonucunda, Hıristiyanlık gitgide yerli kültürlerden etkilenmeye başlar. Yerli gelenek ve fikirlerin yeni dini etkilemesi, her bölgede Hıristiyanlığın bazı yönlerinin farklı şekilde yorumlanmasına neden oluyordu.

Hıristiyanlığın ilk dönemlerinde dinin farklı yorumlanması, önemli bir sorun doğurmuyordu, çünkü henüz kilisede kurumlaşma yoktu ve her kilise bölgesi diğerlerinden bağımsızdı. Bundan dolayı bu dönemde ortaya çıkan farklı görüşler, sadece o kilise yöneticisinin görüşü olarak ortaya çıkıyordu ve bu farklı görüşler, diğer bölgelere yayılmıyordu. Genellikle yöneticinin ölümüyle, fi-

kirleri de ortadan kalkıyordu. Fakat buna rağmen çıkan bu farklı görüşleri gidermek amacıyla, bölgesel konsiller (Sinod) toplanmaktaydı.

Bu bağlamda, Süryani Kilisesi'ndeki ilk kristolojik tartışmalar II. yüzyılın sonu ile III. yüzyılın başlarında meydana geldi. Bu tartışmaların en renkli simaları Tityanus, Bardaysan ve Samsatlı Povlus'tur. Fakat bu tartışmalar, bölgede büyük sarsıntı yaratacak güçten uzaktılar. Ve bu görüş ayrılıkları, yerel sinodlarla giderilmeye çalışıldı.

Dindeki daha büyük ve köktenci ihtilaflar ise kilisedeki kurumlaşmanın oluşmasından ve Hıristiyanlığın Roma devletinin resmi dini olmasından sonradır. Kilisedeki kurumlaşmayla birlikte dinde yeni bir yorum farkı, kısa zamanda geniş bir bölgeye ve büyük bir taraftar kitlesine yayılabiliyordu. Öte yandan, dindeki yeni bir yorumun devletin din politikasına uymadığı durumlarda ise, devlet buna sert bir şekilde müdahale ediyordu. Baskıya uğrayanlar da devlete ve onun resmi din doktrinine aynı şiddetle tepki gösteriyordu. Bu müdahale ve mücadeleler sonucunda ise büyük ihtilafların ortaya çıkması kaçınılmazdı.

Hıristiyanlık, Konstantin (306-337) zamanında Roma İmparatorluğunun devlet dini oldu. Konstantin ülkede bozulan siyasal birliği ve iç huzuru sağlamak için, zaten önü alınmayan yeni dini, devlet dini olarak kabul etti. Şubat 313'te Milano'da ünlü "Milano Fermanı" diye bilinen bildiriyi yayınladı. Buna göre, herkes istediği dini seçebilecekti.[17] Bu bildiri bir nevi inanç özgürlüğü sağlayan bir fermansa da, fiilen Hıristiyanlığın serbestçe gelişmesi içindi. Çünkü Hıristiyanlık dışındaki dinler zaten bu özgürlükten yararlanıyorlardı.

Bu özgürlüğün Hıristiyanlığa sağlanması sonrasında yeni din, tüm imparatorluk topraklarında gelişmeye devam etti. Bu süreçte devlet tarafından kiliseye tanınan imtiyazlar ve yapılan yardımlar-

dan dolayı, devlet de kilise üzerinde bazı haklara sahip oldu. Bu iki kurum giderek içiçe giriyordu. Kilise gitgide devlete bağlı bir kurum haline geldi.

Hıristiyanlığın zamanla kurumlaşması ve tüm İmparatorluk topraklarında örgütlenme özgürlüğüne kavuşması, dindeki farklı yorumların da etkin bir şekilde bir bölgeden diğer bölgelere yayılmasını sağlayacaktı. Devletin birliğini bozacak kadar genişleyen bu tartışmaları devlet, evrensel konsiller (Sinod) toplayarak ve bazen şiddetli baskılarla önlemeye çalışacaktı. Kuşkusuz bu baskılar, daha çok Süryani ve Kopt Doğu Kiliseleri'ne karşı uygulanacaktı.

Çünkü Doğu'nun din anlayışı, kısa zamanda Batı'nın din anlayışından farklılaşacak ve bu farklılaşma kiliselerin çatışmasına dönüşecekti. Kuşkusuz bu çatışmaların altında çok daha farklı nedenler de yatıyordu. Doğu'nun din anlayışı, Batı din anlayışından farklı olarak bir düşüncenin egemenliği altındaydı:

> "Herşeyden önce, insan davranışı sorunlarıyla ilgilenen Batılı din anlayışından fazla olarak, kurtuluş, ona [Doğu Kilisesi] göre, önce tanrısal düzeni doğru olarak anlamaktaydı." [18]

Tüm bu dinsel çatışmaların kaynağı Doğu'dan, Antakya Tanrıbilim okulundan çıkacaktı. Hıristiyanlıkta ilk büyük dinsel yorum ve çatışmayı yaratan kişi Arius'tur. Arius öğrenimini, Antakya Tanrıbilim okulundan yaptıktan sonra İskenderiye'de dini görev almıştı. O zamana kadar kiliseler arasındaki ihtilaflara rağmen bunların ortak, temel bir paydaları vardı: Oğul (İsa), Baba (Tanrı) ile aynı tözdendir ve gerçek Tanrı'dır. Arius ise 322 yılına doğru şu yorumu yaymaya başlar:

> "Oğul, Baba ile ortak sonsuzluğa ve ezeliyete sahip değildir. Zaman yaratılışla başlar. Herşey gibi Oğul da yaratıl-

mıştır. Ancak o yaratılanların ilkidir. Bunun için Oğul'un Baba'ya eşit olduğu söylenemez. Söylendiği takdirde Tanrısal töz bölünmüş olacaktır. Halbuki Tanrı, temelde "bölünmeyi kabul etmez" özelliğe sahiptir". [19]

Arius'un bu görüşleri, kısa zamanda Doğu'ya yayıldı. Bu görüşün etkileri İstanbul'a kadar uzandı. Gün geçtikçe devleti tehdit eden kristolojik tartışmalara son vermek, dini birliği ve iç huzuru sağlamak için Konstantin, genel (Ökümenik) bir konsilin toplanmasını sağladı.

Böylece 325'te İznik'te toplanan konsil, Arius ve taraftarlarını aforoz ederek sürgüne gönderilmeleri kararını aldı. Aynı zamanda kilise düzenine yönelik ve dinsel iman ilkelerini içeren bir de tamim yayınlandı.[20]

Fakat bu konsil tartışmalara son veremedi. İmparatorların siyasal politikalarına göre bazen Arius'çular bazen de İznik taraftarları baskı ve sürgüne maruz kalıyorlardı. Süryani Kilisesi'nin İznik konsiline katılan yöneticileri de bu konsilin kararlarını imzalamışlardı. Ama bazen Arius'çuların da Antakya Süryani Kürsüsü'nü ele geçirdikleri oluyordu.[21]

381 yılında İstanbul'da toplanan Sinod, Arius sorununu kökünden halletti. Antakya Süryani Patriği başkanlığında toplanan Sinod, İznik konsilinin kararlarını tekrar onaylayarak, sapık görüşlü olarak kabul edilen Tanrıbilimcileri aforoz edip, bunlara karşı sert önlemlerin alınmasını kararlaştırdı.[22]

İmparator I. Theodosius (379-395), imparatorluğu kısmen zehirleyen bu din tartışmalarına son vermek ve imparatorluğun birliğini sağlamak için İstanbul konsilinin aldığı kararları sert bir şekilde uygulamaya koydu. Sapık kabul edilen görüş sahipleri öldürüldü veya sürgüne yollandı. Bu dönemde Süryani Kilisesi'ndeki Arius'çular da temizlendi. Bu amansız mücadele karşısında Ari-

us'çular imparatorluk topraklarından silindi.

Çok kısa süren bir sessizlikten sonra, yine Antakya Tanrıbilim okulundan Nastoryus (428-431) yeni bir yorum getirdi dine. Bu yorum ve sonrasındaki gelişmeler hem genel olarak Hıristiyanlık aleminde, hem de Süryani Kilisesi'nde önemli değişmelere neden olacaktı.

Nastoryanizmle -Nastoryus'un öğretisi- birlikte Hıristiyanlık alamenin en büyük konsilleri toplandı ve "devletin dine ve dinin politikaya" bulaşmasının en uç noktaları görüldü. Toplanan konsiller sonucunda Süryani Kilisesi Batı'nın -Bizans- kilisesinden koparken, aynı zamanda bu kilisenin kendi içinde de bölünmesine neden oldu.

Arius'a karşı yapılan mücadeleler sonucunda toplanan konsillerde -İznik (325), İstanbul (381)- Oğul'un tanrılığının tamlığı ve onun Baba ile aynı özden olduğu görüşü tescil edilmişti. Nastoryus ise, İsa'nın içindeki tanrısal ve beşeri ögelerin birbiriyle ilişkisi sorununu çıkardı.

Nastoryus, 380'lere doğru Germenice'de (Maraş) doğmuş ve öğrenimini Antakya Tanrıbilim okulunda yapmıştı. 428 yılında ise, İstanbul Patrikliği'ne atandı. Bu dönemde kristolojik tartışmaların en hareketli noktası Meryem üzerinde toplanmıştı. Özellikle İskenderiye Kilisesi, Suriye ve Mısır keşişleri Meryem'e Thedokos (Tanrı Anası) unvanını veriyorlardı. Bu görüş Anadolu ve İstanbul'a kadar uzanmıştı.[23]

Bunun üzerine Nastoryus, Antakya Tanrıbilim okulunun görüşünü yaymaya başladı. Nastoryus, Meryem'e "Tanrı anası" anlamına gelen "Theodokos" deyiminin söylenmemesi gerektiğini belirtti. Ona göre "İsa Tanrı değli, tanrısal nitelikleri taşıyan bir insandır. O'nun anası olan Meryem de Tanrı'nın değil, ancak bir insan olan İsa'nın annesidir."[24]

Nastoryus'un bu görüşleri, kısa zamanda taraftar buldu. Bu gö-

rüşlere şiddetle karşı çıkan ise, İskenderiye kilisesi oldu. İskenderiye Patriği Kurilos, Nastoryus ve öğretisine karşı, çok sert bir tavır takındı. Kurilos, 430 yılında İskenderiye'de topladığı yerel bir Sinod'da, Nastoryus'u aforoz ettirdi. Aforoz olayı Antakya ve İstanbul kiliselerine bildirildi. Fakat Antakya Patriği Yuhanna (428-442) bu aforoza karşı çıktı. Buna karşılık o da, Süryani episkoposlara gönderdiği bir mektupla Kurilos'a karşı koymalarını ve yaptıklarına tepki göstermelerini istedi. Bununla da yetinmeyen Yuhanna Antakya'da bir Sinod toplattı (430). Bu Sinod'da, Patrik Kurilos'un görüşlerine karşı Süryani Kilisesi'nin görüşleri savunuldu. İskenderiye ile Antakya arasındaki bu çatışma, Doğu'daki kilise liderliği ve Antakya okulu ile İskenderiye okulunun savaşımına dönüşmüştü.[25]

Kurilos'un çabaları sonucunda İmparator II. Theodosius (408-450), bir konsil toplamaya karar verdi. Tarihe I. Efes konsili olarak geçen bu konsil, 431 yılında Efes kentinde toplandı. Bu konsile Antakya Süryani Patriği de davetli olmasına rağmen, toplantı o gelmeden Kurilos tarafından açıldı. Kurilos Nastoryus'a da haber göndererek konsile gelmesini istediyse de o, Süryani Patriği Yuhanna gelmeden Sinod'da başlanmaması gerektiğini belirterek teklifi reddetti.[26]

Konsil Yuhanna ve Nastoryus olmadan açıldı ve ilk toplantıda Nastoryus aforoz edilerek episkoposluk rütbesinin geri alınmasına karar verildi. Süryani Patriği Yuhanna ise ancak ilk toplantıdan dört gün sonra Efes'e ulaşabildi. Efes'te konsilin aldığı kararları öğrenince, Kurilos'un bu yaptığını hiç hoş karşılamadı Yuhanna. Bunun üzerine o da kendi başkanlığında bir konsil toplayarak, Kurilos ve Efes episkoposu Mamnun'un azl ve aforoz edildiklerini ilan ederek Nastoryus'u savunur. Sorunun gittikçe içinden çıkılmaz duruma dönüştüğünü gören imparatorluk temsilcileri, her iki tarafı da "Devlet Güvenlik Mahkemesi" önüne çıkarırlar. Sorun

İmparator tarafından Kurilos lehine sonuçlanır. Böylece Nastoryus ve öğretisi aforoza uğrar.[27]

Bundan sonra İmparator, bu öğretinin ortadan kalkması için bunu benimseyenlere karşı inanılmaz şiddette baskı ve katliamlar yaptırır. Ama tüm bu baskı ve katliamlara rağmen öğreti Süryaniler arasında gelişti. Nastoryus taraftarı Süryaniler çalışmalarını Urfa okulunda, bu okulun 489 yılında imparator Zeno (474-491) tarafından kapatılmasının ardından Nsibin'de (Nusaybin) çalışmalarına devam ettiler. İmparatorluk kuvvetlerinin devamlı baskı ve zulmüne halk, ayaklanmalarla cevap veriyordu. Ayaklanmalar ise, ordu tarafından "sel gibi kan" dökülerek bastırılıyordu. Artık Nastoryus taraftarı Süryaniler, Bizans topraklarında tutunamayacaklarını anladılar ve İran (Sasani İmparatorluğu) topraklarına göçe başladılar.

Böylece Süryaniler'in bir bölümü Bizans, diğer bir bölümü ise Sasani topraklarında yaşamaya başlayacaklardı. Sasani ve Bizans İmparatorluklarının siyaset oyunları sonucunda, bu ayrı imparatorluk topraklarındaki Süryaniler de birbirine düşürüldü. Bizans İmparatorluğu'nun şiddetli tehditleri sonucunda Antakya Süryani Patriği, Doğu episkoposlarından oluşan konsiller toplamak zorunda kaldı. Halep'te toplanan ilk konsilde I. Efes konsilinin tanındığının kabul edilmesine rağmen, Nastoryus aforoz edilmedi. Ancak baskıların devam etmesi sonucunda Antakya Patriği Yuhanna, Nastoryus'u kilisede huzursuzluk çıkarmakla suçlamak zorunda kaldı.[28]

Sasaniler de Bizans topraklarındaki Süryanilere karşı İran topraklarındaki Süryaniler'i kışkırtıp destekliyorlardı.

Doğu kiliseleri -Süryani, Kopt vd.- ile Batı kiliseleri -İstanbul, Roma- arasındaki en büyük ayrılık ise Kalkedon (Kadıköy 451) konsili sonrasında oluştu. Kalkedon Konsili Süryani kilisesinin "özerk" bir duruma gelmesinde çok önemli bir rol oynadı. Fakat

hemen belirtmek gerekir ki bu konsil, Süryani Kilisesi'nce tanınmadı. Ancak imparatorların baskı ve zulmünden dolayı, *küçük bir grup Süryani* bunu kabullenmek zorunda kaldı. Bu nedenle Süryaniler bunları, "Kralcılar" anlamına gelen bir adla -Malkoye- çağırmaya başladılar.

Fakat çok daha sonraları, Batılı kiliselerin çabaları sonucunda Süryaniler yine dinsel bölünmelere uğradılar. Kuşkusuz bu bölünme, teolojik ihtilaflardan çok Batılı devlet ve kiliselerin çalışmalarının sonucudur. Böylece, Kalkedon konsilini kabul eden yeni kiliseler ortaya çıktı.

C. SÜRYANİ KİLİSESİNİN ULUSAL VE ÖZERK NİTELİK KAZANMASI

Hıristiyanlığın Roma devletinin resmi dini olması sonucunda, kilise gitgide devletin denetimine giriyordu. Tarihçi Toynbe, "kilisenin dini olmayan amaçlarda kullanılmasına boyun eğmeme tavrı"nın, "Hıristiyan kilisesi tarihinde istinai bir durum olmadığını" belirtir. Kilise Roma İmparatorluğu'nun "bir dairesi haline" geldiği zaman, "Nasturi, Monofizitler [Süryaniler] kiliseden ayrıldı" diye yazar.[29] Kuşkusuz Süryani Kilisesi'nin "ulusal" ve "özerk" hale gelmesinde ne tek neden budur, ne de gelişmeler bu kadar basit olmuştur.

Süryani Kilisesi'nin kurumlaşması ve tüm Süryanilerce kabul edilmesinden sonra kilise Süryaniler'i hem dini, hem de dünyevi olarak yönetiyordu. Kilise Süryani halkının yaşamında en önemli kurum haline gelmişti. Halk ile kilise, giderek birbirine karşı çok duyarlı duruma geldi. Birindeki bir gelişme diğerini de hemen etkilemekteydi.

Asurlu halkı Romayı ve sonrasında Bizans devletini, sömürgeci bir güç olarak görüyordu. Çünkü devletin harcamaları art-

tıkça -özellikle askeri harcamaları kavimler göçü sonrasında çok artmıştı-, halka yüklenen vergiler de artıyordu.[30] Mali sömürünün artması ise yaşamın giderek zorlaşması anlamındaydı halk için. Süryani halkı da, devletin savaş harcamalarının karşılanması için alınan bu tür vergilere büyük hoşnutsuzluk duyuyor, bunu da bazen ayaklanmalarla dile getiriyordu.[31]

Seidler, Süryani Kilisesi'nin yaptığı kristolojik mücadelelerin gerisindeki nedenleri hakkında şunları yazar:

> "İsa'nın doğası üstünde kurgusal ve doğmatik tartışmaların gerisinde, Doğu ile Batının ayrı toplumsal çıkarları ve çatışan eğilimleri yatıyordu. Monofizitlerin [Süryaniler'in] inancına göre, ortodoks tez, dünyevi zenginliklere sahip olma ve dünyevi yaşam sevgisini temellendirmek isteyen resmi kilisenin bir desisinden başka bir şey değildi. Dolayısıyla Monofizitlerin zahitlik çağrısı da, toplumsal eşitsizliklere, kilisenin mallar-mülkler edinmesine ve servetine yönelen bir saldırıydı. Ayrıca, Monofizitler gerek Roma'nın gerekse Bizans'ın üstünlüğüne karşı çıkan Doğulu halkların ayrılmacı eğilimlerini temsil etmekteydi."[32]

Ekonomik sömürü ve siyasal baskıdan hoşnut olmayan Asurlu halkın çıkarlarıyla kilise çıkarı, kendiliğinden birleşiyordu. Devletin ayaklanmaları acımasızca bastırması, kilise ve halkının daha da içiçe girmelerine neden oluyordu. Böylece Asurlu halkın bağımsızlık çabaları, ifadesini kilisede buluyordu. Kilise ve savunduğu dinsel doktrin Süryaniler'in ayrılıkçı çabalarında, Bizans hakimiyetine karşı mücadelenin sloganı oluyordu.[33]

Süryani Kilisesi'nin "ulusal" nitelikler kazanma aşaması Antakya kürsüsünün kurulmasından hemen sonrasına rastlar. Kuruluşla birlikte, kilise giderek Süryani geleneğine bağlanır. Antak-

ya'da olmasa bile Mezopotamya'da kilisede kullanılan dil baştanberi Süryanice'ydi. Antakya'da ise kilise liturjisi Yunanca'ydı başta. Yine kilise gelenekleri -ayin usulü, kilise hukuku vb.- giderek Süryani gelenekleriyle yoğruluyordu. Kilise baştan beri bazı "ulusal" nitelikler taşımasına rağmen, tam bir "özerk"liğe kavuşması çok sonraları ve yukarıda anlatılan zorluklar sonucunda oluştu. Ama şu da söylenebilir: Bu kilisenin giderek "ulusal"laşması, onun "özerk"leşmesini de sağlayan faktörlerden biriydi.

Antakya Kilisesi kuruluş döneminden başlayarak, manevi olarak tüm Anadolu, Suriye ve İstanbul kiliselerinin üstündeydi. İstanbul Kilisesi'nin giderek devletle kaynaşması ve Süryani Kilisesi'nin güçten düşürülmek istenmesi, İstanbul ile Süryani Kiliseleri arasındaki mücadeleyi daha da arttırıyordu. Doğu kilisesinin liderliği için Antakya, İskenderiye ve İstanbul kiliseleri arasında kıyasıya bir mücadele başlamıştı. Bu mücadelenin en önemli arenası da, kiliselerdeki heratik görüşleri gidermek için yapılan sinodlardı.

Bu konsillerden ilk üçünde -İznik (325), İstanbul (381) ve Efes (431)- Doğu kilisenin liderliği için yapılan mücadeleler, Doğu ile Batı Kilisesi arasında tam bir kopuşa neden olmamışlardı. Fakat 451 yılında Kalkedon'da (Kadıköy) toplanan konsil ve bu konsilin Doğu kiliselerini zayıflatan kararlar alması, uzun süreden beri güçten düşürülmeye çalışılan Doğu kiliselerinin büyük tepkisiyle karşılaştı.

Bu konsilin aldığı ve Doğu kilisesinin Batı kilisesinden kesin olarak ayrılmasına neden olan temel iki öğe vardı: Bu konsilde tespit edilen "iman ilkeleri" ve "kiliselerin organizasyonu" ile ilgili alınan kararlar. Doğu kiliseleri Kalkedon konsilinde alınan "iman ilkeleri"nin daha önceki ökümenik (genel) konsillerindeki iman ilkeleriyle bağdaşmadığını belirtirler. Kiliselerin yeniden organizasyonuyla da, İstanbul Kilisesi'nin Doğu Hıristiyanlığının lideri konumuna getirilmesine büyük bir tepki gösterirler.

Antakya Patriği'nin başta Kalkedon konsilinin kararlarını imzalayıp imzalamadığı tartışmalıysa da[34] şu bir gerçek ki, Kalkedon konsili sonrasında Süryaniler doğuda birçok ayaklanma çıkardı. İmparator da, bu ayaklanmaları bastırmak için güçlü ordularını kullandı. Halk katlediliyor ve sürgüne gönderiliyordu.

Aynı zamanda İmparator, Antakya Kilisesi'ne imparatorluğun dinsel görüşünü benimseyen kişileri patrik olarak dayatma yoluna gidiyordu. Fakat İmparator tarafından atanan her patrik halkın büyük tepkisine yol açıyordu; atanan patrik imparatorun dinsel görüşünü benimseme dahi. Artık Süryaniler kendilerinden olmayan bir patriği kabul etmiyorlardı.[35] Bu yüzden İmparator tarafından atanan patriklerin halkın gözünde hiçbir meşrulukları yoktu ve böyle durumlarda halk, kendilerinden olan keşişler aracılığıyla İmparator ve temsilcisi olarak gördükleri patriklere karşı, büyük ayaklanmalar çıkarıyordu. V. yüzyılın ikinci yarısından sonra İmparator da artık Antakya'da kendisinin atayacağı bir patrik seçmenin mümkün olmayacağını anlamış oldu. Çünkü artık Süryaniler, Süryani bir lider seçmek için daha çok kan akıtmaya hazırdılar.

İmparatorluk kuvvetlerinin katliam, baskı, sürgün ve tehditlerine rağmen, ve bunlara bir tepki olarak, Doğu halkları -Asurlu, Ermeni, Kopt- V. yüzyılda kesin biçimde ayrı ve özerk kiliseler kurdular. Artık her halkın kendi "ulusal" kilisesi vardı.[36]

Böylece beş yüzyıla yakın zaman içinde İstanbul'daki iktidarlarla -devlet ve kilise- Süryani halkı ve kilisesi arasındaki mücadelede Süryaniler'in kendi "özerk" kiliselerini kurmalarıyla sonuçlandı. Fakat bu mücadele, aynı zamanda imparatorluk ordularının, Süryaniler'in savunma iradelerini uzun bir süre için yok etmesine yol açacaktı.[37] Bu durum da Araplara yarayacaktı kuşkusuz. Araplar Mezopotamya'ya girdiklerinde, Süryaniler ülkelerini savunamayacak kadar zayıflatılmışlardı.

D. SÜRYANİ KİLİSESİ'NDE AYRILIKLAR

Hıristiyanlığı kabul etmeleriyle eski Mezopotamya kültürüne akraba yeni bir kültürel hareket yaratan Asurlular, bu hareket temelinde giderek ulusal birliğe gidiyorlardı. Fakat kısa zamanda bu halk arasında oluşan veya oluşturulan çelişkiler, Süryani halkını dini temele dayanan mezheplere ayırdı. Dini-mezhepsel ayrılıkların oluşmasında Bizans ve Sasani devletlerinin siyasal oyunları - VII. yüzyıla kadar- ile Roma Katolik Kilisesi'nin misyon çalışmaları- XVI. yüzyıl sonrası etkin rol oynadı.[38]

Süryani Kilisesi'ndeki bölünmeleri iki yöntemle ele alabiliriz. Bu bölünmeler kronolojik olarak incelenebileceği gibi, Süryani Kiliselerinin dini öğretilerine göre de tasnif edilebilir. Konunun daha iyi anlaşılması açısından ikinci yolu izlemek daha doğru olacaktır.[39]

Doğu ile Batı kiliselerinin birbirlerinden giderek ayrılmasında Kalkedon (Kadıköy) Konsilinin önemli bir rolü var. Süryani Kilisesi, Kalkedon iman ilkelerini kabul etmeyerek İstanbul Kilisesi'yle ilişkilerini kesmişti. Ancak bir bölüm Süryani bu konsilin iman ilkelerini imparatorluğun baskısı sonucunda kabul etmek zorunda kalmıştı. Bunun yanında konsilin iman ilkelerini reddeden Süryani kiliseleri arasında da ayrılıklar başgöstermişti. Çok daha sonraları ise, Batılı kilisilerin Doğu'daki misyon çalışmaları sonucunda, Süryani Kilisesi'nde yepyeni ayrılıklar doğdu. Böylece bir bölüm Süryani kilisesi de Papa'ya bağlanmış oldu. Roma'ya bağlanan kiliseler, Kalkedoncu iman ilkelerini de kabul etmiş oldular. İşte bu dini-bilim öğreti ayrılığına dayanarak Süryani Kiliseleri'ni Kalkedoncu ve Kalkedoncu olmayan olarak iki büyük gruba ayırabiliriz. Kalkedoncu olmayan kiliselere Doğu'nun Ortodoks Kiliseleri; bunu kabul eden kiliselere ise *Roma'ya* Bağlı ve *Roma'nın üstünlüğünü kabullenen kiliseler* de denilir.[40]

1. Kalkedoncu Olmayan Kiliseler (Doğu'nun Ortodoks Kiliseleri)

a. Süryani Ortodoks Kilisesi ve Tek Tabiat Dini Eğitim Okulu: Bu dini eğitim okulun dinsel görüşüne göre Oğul (İsa), Baba (Tanrı) ile birdir. İsa hem Tanrı, hem de insandır.[41] Yani İsa'da tanrısal ve beşeri doğalar vardır ve bunlar birleşmiştir. Bu da İsa'nın ne beşeri doğası ne de tanrısal doğası diye iki ayrı tanımla bellenmemesi demektir.[42] Bunun teolojik olarak anlamı şudur: İsa "Tanrı gibi doğdu. Belli bir yaşamdan sonra da ölüp yine dirildi. Meryem de onun, yani 'Tanrının Anası' olmakta."[43]

b. Süryani Nesturi Kilisesi (Doğu ve Asur'un Kilisesi) ve Çİft Tabiat (Diyo-Fizit) Dini Eğitim Okulu: Bu dini eğitim görüşünü ortaya atan Antakya Tanrıbilim okulundan Nastoryos'tu. Nastoryus ortaya attığı görüşlerinden dolayı Efes ve Kalkedon (Kadıköy) konsillerinde aforoz edildi. Temelde bu aforozu Süryani Kilisesi kabul etmedi. Ancak daha sonra İstanbul'daki siyasal iktidarın zorlamasıyla Nastoryus'un görüşü herati' (sapık) olarak ilan etmek zorunda kaldı.

Nastoryus'un, ve dolayısıyla bu dini eğitim okulunun görüşü şudur:

"İsa'nın hayatı Tanrının bir aracı sayılmalıdır. Bu hayatın yolu ile Tanrı doğup ölmüş, ve daha sonra dirilmiştir. Tanrı, insan olan İsa'nın içinde bir tapınak gibi oturuyor. Bundan dolayı, insan olan İsa'nın anası Meryem'e de "Tanrının Anası" değil, "İsa'nın Anası" demek gerekir."[44]

Bu kilisenin resmi bir şekilde tanınması VI. yüzyılın ikinci yarısındadır. Önceleri Doğu'nun Kilisesi olarak tanındı. Fakat daha sonraları Kilise karşıtları tarafından "Nesturi Kilisesi" olarak adlandırıldı. Bu adlandırmayı bu kilisenin taraftarları da kullanmaya

başlamışlardı. Fakat 1800 yıllarının sonunda aynı kilise yanlıları bu adlandırmayı terk ederek yerine eski adlandırmayı, *Doğu'da Asur Kilisesi* veya *Doğu ve Asur'un Kilisesi* olarak koyarlar.[45]

c. Maruni Kilisesi ve Mono-Teletistçilik Dini Eğitim Okulu: Bu dini eğitim okuluna göre İsa'nın iki doğasının yanısıra güçlü bir irade de vardır. Bu güçlü irade İsa'nın tanrılığını temsil etmektedir.[46]

Bu dini öğreti, VII. yüzyılın sonunda Tek Tabiat taraftarları arasında doğdu. Bunların merkezi, Suriye'nin Mar Marun Manastırıydı. Bu nedenle bu dini-bilim görüşü kabul edenler, daha sonraları "Maruni" diye çağrıldılar.[47]

Maruni Kilisesi XII. yüzyılda Roma'ya bağlanır. Bu oluşumdan sonra da Kalkedoncu kiliseler grubuna dahil olur. Fakat ilk dini eğitim görüşü Kalkedoncu olmadığı için, bu kilisenin bu gruba konulması daha uygundur.[48]

2. Kalkedoncu Kiliseler (Roma'ya Bağlı Kiliseler)

Doğuda bu tür kiliselerin doğuşu, Roma Katolik Kilisesi'nin misyon çalışmaları sonucunda Ortodoks kiliselerindeki kopuşlardan oluştu. Buradaki "Roma'ya bağlı" olmanın anlamı, bu kiliselerin "ilk elde kendi litürjisine ve kilisede iç özerklik hukukuna bağlılık yanında" bunların kendi "gelenek ve görenek"lerine de bağlı olmalarıdır. Fakat bunun yanında, "Papa'yı en yüksek ruhani lider saymaktadırlar. Bu tutumun teorik anlamı da, Kalkedoncu bilime onay demektir".[49]

Kalkedoncu bilim, İsa'nın üzerine şu formlu kavramları dile getirir:

"İsa'nın Tanrılık ve İnsanlık yetkisinin, yani onun gerçek Tanrı ve gerçek insan olduğu... Onun bu doğalarını birbirin-

den ayırmaksızın, değişmezliğini, bölünmezliğini, yıpranmazlığını itiraf eder... Ve doğadaki farklılığın hiçbir şekilde, onun temeldeki birliğini iptal etmediğini...
Onun barındırdığı nitelikler, onun her iki doğasını koruduğu ve her ikisi de kişiliğinde birleştiği ve bununla da onu bir tek simge kılar."[50]

Ortodoks kiliselerden ayrılan ve Kalkedoncu dini-bilim öğretisini kabul eden Süryani kiliselerini görelim:

a. Keldani-Katolik Kilisesi (Babil Patrikliği): 1445'te Asur Kilisesi'nden ayrılan bir grup Süryani, Keldani adıyla bilinen kiliseyi kurarak Papa'ya bağlanırlar. Patriklik merkezleri Bağdat'ta olup "Babil Patrikliği" adını taşımaktadır.[51]

b. Süryani-Katolik Kilisesi: XVII. yüzyılın ortalarında Süryani Ortodoks Kilisesi'nden ayrılan bir grubun kurduğu kilisedir. Katolik Kabbuşi rahiplerinin özendirmesiyle, Halep Süryanileri'nden bir bölümü 1656 yılında Endravus Akhican'ı kendilerine metropolit seçerler. Az sonra da -1662'de- onu patrik ilan ederler. 1773'te de Papa'ya bağlanırlar.[52]

c. Süryani Melkit Kilisesi: Süryani Kilisesi V. yüzyılda Bizans Kilisesi'nden ayrılıp özerk bir duruma gelmesine rağmen bir bölüm Süryani, Bizans Kilisesi'ne bağlı kaldı. Bu kilise, Kalkedoncu olduğu halde Ortodoks kabul edilir; oysa Ortodoks olan kiliseler Kalkedoncu değildir. Bu kiliseye Ortodoks denmesinin nedeni, daha sonraları İstanbul ve Roma kiliseleri arasında oluşan ayrılıktan dolayıdır. İstanbul Kilisesi Roma'dan ayrıldığı zaman, kendisine Ortodoks adını taktı. Dolayısıyla buna bağlı olan kiliseler de bu adı kabul etti.

Süryani Melkit Kilisesi VI. yüzyılda Antakya Süryani Patriklik merkezinden bağımsız bir patrikliğe kavuşur. XVIII. yüzyılın başlarındaysa Ortodoks Melkit kilisesi içinde gelişen olaylardan dolayı, bu kiliseye bağlı bir grup Süryani Papa'ya bağlanarak "Rum-Katolik Kilisesi" adıyla kendilerine bir patriklik merkezi kurdular.[53] Buradaki Rum sözcüğü Romalı ve/veya Yunanlı anlamına gelmekte, genellikle Ortadoğu halkları Roma ve Yunanlılara Rum[54] derler. Bundan dolayı Melkit kilisesine Rum Kilisesi de denir.

Çeşitli kollarıyla Protestanlık az da olsa Süryaniler arasında taban bulmuştur. XIX. yüzyılda Batılı ve özellikle Amerikalı misyonerlerin çabaları sonucunda, küçük bir Süryani topluluğu bu dini öğretiyi benimsedi.

Kısaca Süryani kilisesi içinde gelişen dini öğreti ayrılığı, Süryani halkını temel olarak şu Kiliselere ayırdı:

1. Süryani Ortodoks Kilisesi (Antakya Patrikliği)
2. Süryani Nasturi Kilisesi (Doğu ve Asur'un Kilisesi)
3. Süryani Maruni Kilisesi (Antakya Patrikliği)
4. Süryani Keldani Kilisesi (Babil Patrikliği)
5. Süryani Katolik Kilisesi
6. Süryani Melkit Kilisesi (Rum Ortodoks ve Rum Katolik Patriklikleri)
7. Süryani Protestan Kilisesi

Bu kiliselerden Süryani Maruni Kilisesi'ne bağlı olan halkın - Lübnan Hıristiyanları- tümüyle olmasa da Süryani halkıyla ilişkileri büyük ölçüde kopmuştur. Bu durum, özellikle XII. yüzyılda Maruni Kilisesi'nin Roma'ya bağlanmasıyla hızlanmıştır. Buna rağmen bu kilisenin litürjisinde Süryanice halen kullanılmaktadır.

Melkit Kilisesi ise gitgide Süryani geleneğinden uzaklaşmıştır.

Geriye kalan kiliselerde ise Süryanice, aktif bir şekilde kilise dili olarak kullanılmaktadır. Bunlardan ikisi -Doğu ve Asur'un kilisesi ile Keldani Kilisesi- Süryanice'nin Doğu lehçesini, diğer iki kilise de- Süryani Ortodoks ve Süryani Katolik- Süryanice'nin Batı lehçesini kullanmaktalar.

Süryani olmadığı halde bu kiliseye bağlı Hıristiyan topluluklar da mevcuttur. Bu topluluğun büyük kısmı Hindistan'da yaşamaktadır. Latin Amerika'da da bu kiliseye bağlı küçük bir grup vardır.

Hindistan'a ilk misyon faaliyeti, havari Toma tarafından 52 yılında başlatıldı. Toma'nın kurduğu ilk Hıristiyan topluluk, Malabor kıyılarının güneybatısındaydı. Bu kilise idari yönden Mezopotamya'daki merkezi Süryani Kilisesi'ne bağlıydı.[55] Malabor Süryani Ortodoks Kilisesi adıyla kurulan kilise, tarihsel süreçte bir yandan bağlı olduğu ana kilisedeki bölümlerden etkilenirken, diğer yandan Hindistan'a çıkan Batılı devletlerle -Portekiz ve İngiltere- gelen kiliselerin misyon çalışmaları sonucu, çeşitli bölünmelere uğradı. Kronolojik bir sıra ile bu ayrılıklar aşağıdaki tarihlerde gerçekleşti:

XV. yüzyıl sonlarında Portekizliler Malabor sahillerine gelir. Bir asırlık misyon çalışması -aynı zamanda zor ve şiddet kullanarak- sonucunda Toma yanlısı Hıristiyanların çoğu Roma-Süryani olur.

1855'te Süryani Ortodoks Kilisesi, eskiden kendisine bağlı olan Hıristiyanlar arasında tekrar bir misyon hareketi başlatır. Bu defa Malankara Ortodoks Süryani Kilisesi kurulur. Az sonra da bu kiliseye bağlı bir grup "Malabar'da Bağımsız Süryani Kilisesi'ni" kurar. Yine Malabar Ortodoks Süryani Kilisesinden ayrılan bir başka grup 1876 yılında "Mar Tuma Süryani Kilisesi"ni kurar. 1886'da ise Anglikan Kilisesi'nin misyon faaliyetleri sonucunda bir grup Süryani, Süryani Anglikanlar Kilisesi'ni kurar.

1930'da Malankara Ortodoks Kilisesi'nden kopanlar Papa'ya

bağlanır. Kendilerine de "Malankara Katolik Kilisesi" adını verirler. 1961'de ise Mar Tuma Süryani Kilisesi'ne bağlı bir kitle, kendilerine "Hindistan'da Mar Tuma Evangelist'leri" adını vererek yeni bir kilise kurarlar. Yine de tüm bu kiliseler Toma'cı -Süryani- Hıristiyanlığın etkisi altındadırlar.[56]

Süryani Kilisesi'ndeki tüm bu ayrılıklara rağmen, artık bu kiliseler eski dini öğretilerini daha yumuşak bir şekilde savunmakta, İsa ile ilgili konularda da, hemen hemen ortak bir öğretide görüş birliğine varmış bulunmaktadırlar. Bunun en önemli nedeni ise Süryaniler'in giderek Ortadoğu'da azalmaları ve mezhepsel bölünmenin kendilerini çok daha güçsüz duruma getirdiğinin bilincine varmaları oldu. Farklı mezheplere bağlı da olsa Süryani kiliseleri artık dini dogmalarla fazla uğraşmadan birbirine yakın duruyor.

III. TÜRKİYELİ SÜRYANİLER

Süryaniler, bugün Türkiye'de yoğun olarak Mardin il merkezi, ilçe ve köylerinde yaşamaktalar. Bunun yanında Diyarbakır, Hatay, Elazığ ve Adıyaman'da da küçük Süryani toplulukları vardır.

Son otuz beş yıl içerisinde bu yerleşik bölgelerden göç etmeleri sonucunda, istanbul'da da bir Süryani topluluğu oluştu. Günümüzde artık Ankara, İzmir gibi büyük kentlerde de Süryanilere rastlamak mümkündür.

Bugün 2 bin 500'ü Güneydoğu'da, 10 bini İstanbul'da olmak üzere Türkiye'deki Süryani nüfusu 15 bin civarındadır.[1] Türkiye'nin resmi açıklamalarında ise bu rakam, 50 bin olarak gösterilmektedir.[2]

Oysa, XIX. yüzyılın ikinci yarısında ve I. Dünya Savaşına kadar Türkiye'nin Doğu ve Güneydoğu bölgelerinde büyük bir Süryani nüfusu mevcuttu. Gerçi o dönemdeki Süryani nüfusu konusunda elimizde kesin bilgiler yok; ancak bazı şehirlerdeki Süryani nüfusunun kalabalıklığı Süryaniler'in ne kadar kalabalık oldukları konusunda bir fikir veriyor. Örneğin daha 1869 yılında Erzurum'da görevli "Kürdistan Bölgesi" İngiliz Konsolosu Taylor raporlarında, Erzurum'da 110 bin, Van Mutasarraflığında da 16 bin 500 "aşiret" ve 34 bin 500 "reaya" Süryani-Nesturi- olduğunu belirtir.[3]

Yine 1881/82/93 Osmanlı nüfus sayımlarına göre, Mardin san-

cağında 17 bin 754[4], 1883 Halep Salnamesine göre ise Urfa sancağında 5 bin 291 Süryani olduğu belirtilir.[5] O dönemde Batı Süryanileri yoğun olarak Mardin, Diyarbakır, Siirt, Adana, Urfa; Doğu Süryanileri ise Hakkari, Van ve Erzurum'a kadar uzanan bölgelerde yaşıyorlardı.

Fakat XIX. yüzyıl sonu ile I. Dünya Savaşı ve sonrasında yaşanan trajik olaylar, Süryani toplumunda önemli boyutlarda nüfus kaybına yol açtı. Bu dönemde halkın önemli bir bölümü ya katliamlara uğradı, ya da bölgeden sürülerek çıkarıldı. Bu arada pek çok Süryani de, topluca din değiştirerek kurtulmayı denedi ve giderek asimile oldu.

Bölgede ilk ciddi çatışmalar II. Abdülhamit (1876-1909) döneminde patlak verdi. Osmanlı yöneticilerinin baştan beri Kürtleri hem "sınır koruma kuvveti", hem de "bir tür paralı asker" olarak kullanma eğilimi vardı.[6] Bunu sağlamanın önemli bir yolu da İslam motifini kullanmak oluyordu. "İslami bağnazlık", Kürtler arasında oldukça güçlüydü. Kürt başkaldırılarında bile dinsel ve hatta tarikat rengi her zaman var oluyordu.[7] Kürt başkaldırı liderlerinden Bedirhan'ın "on bin kadar Asuryanın boğazlanmasını emredebilmesi Kürt birliği projesi kadar İslami bağnazlığıyla da açıklanabilir".[8] İşte Abdülhamit de "Panislamist" politikası sonucunda Kürt egemenlerini elde etti ve bunları kendi amaçları için kullandı.

II. Abdülhamit hem Kürt aşiretleri arasındaki ayrılıkları tahrik etmek, hem de bölgede gittikçe yayılan "milliyetçi uyanış"ı engellemek ve bastırmak için 1891 yılında "Hamidiye Alayları"nı kurdurdu. Çeşitli illerde bin 200 kişiden oluşan 36 alay oluşturuldu. Oluşturulan alayların komutanları Kürt aşiret reisleri, erlere aşiret mensuplarıydı. "Hamidiye Alayları" Kürt-Ermeni çatışmaları yanında Kürt-Süryani çatışmalarında Süryani halkı üzerine de saldırtılıp "kitle kıyımları" yaptırıldı.[9] Bu çatışmalar sonucu ise, büyük

bir Süryani kitlesi ya bölgeden sürüldü ya da öldürüldü.

Ama, Süryani halkı için asıl büyük felaket, Türkiye'nin bugünkü sınırları dışına kitleler halinde sürüldükleri I. Dünya Savaşı yıllarında yaşanacaktı. Osmanlı İmparatorluğu daha I. Dünya Savaşı'na girmeden birkaç ay önce, Ağustos 1914'te Doğu Süryanileri Patriği Mar Şimun, Van Mutasarrıfı (dönemin valisi) tarafından bu şehre davet edildi. Savaş başladıktan sonra, Doğu Süryanileri'nin imparatorluğa bağlılığını sağlamak için, her türlü şikayetlerine karşı gereğinin yapılacağına dair teminat veren mutasarrıf, aynı zamanda mali, idari ve dini konularda da birçok vaatlerde bulundu. Ancak Patriğin, o zaman İran'da bulunan Rus askeri yetkililerle görüşmesi ve onların verdiği güvenceler durumu kısa zamanda değiştirecekti.[10]

Savaşın başlamasıyla birlikte Süryani ve Kürtler arasındaki çatışmalar tekrar şiddetlendi. Bu dönemde de "kutsal Cihad'a çağrı, bir kez daha Kürtleri savaşçı içgüdülerinin İslam kisvesi altında gerçek ulusal çıkarlarına tam karşıt bir yöne çevrilmesine olanak verir. Türkler, Kürtleri kendi askeri amaçları için" kullanırlar.[11]

Ancak bunun yanında, saldırıları şiddetlendiren bir diğer etken doğuda yaşayan Hıristiyan ve Müslüman toplumlar arasındaki derin sosyo-ekonomik farklılıklardı.[12] Kuşkusuz, Abdülhamit'in Doğu politikası tam da bu çelişkinin, yani feodalite ile kapitalist oluşumların çekişmesi üzerine oturdu ve asıl anlamını buldu. Saldırılar sırasında, Süryani mal varlıklarının sürekli yağmalanmış olması da, bu tezi doğrulamaktadır. Osmanlı askerlerinin de çatışmaya katılması üzerine, Doğu Süryanileri 10 Mayıs 1915'te topluca isyan ettiler. Kürt aşiret reislerinin yönetimindeki "Hamidiye Alayları" Osmanlı askerleriyle birlikte, Doğu Süryanileri'nin üzerine yürüyerek büyük katliamlara giriştiler. İsyana katılmayan Süryaniler de bölgelerden çıkarıldı.[13]

1915 Ekim'ine kadar Hamidiye Alayları ve Osmanlı askerleri

ile çatışan Doğu Süryanileri, bu tarihten sonra daha fazla direnemeyeceklerini anlayarak İran tarafına geçip Ruslara sığındı.[14] Böylece, Beytülşebab'taki küçük bir grup dışında Hakkari'de Süryani kalmamıştı. Bu küçük topluluk da, Musul sorununun görüşüldüğü İstanbul Konferansı sırasında isyan edecek, isyan 16 gün sonra 28 Eylül 1924'te bastırılacaktı.[15]

Bu trajik olaylar sırasında Batı Süryanileri de, Türkiye'nin kuzey bölgelerinden güneye sürülmeye başlandı. Batı Süryanileri Mardin bölgesinde, Aynvert (İvardo) köyü yakınlarında güçlü bir savunma hattı kurabildiler. Bunun üzerine bölgedeki Süryaniler burada toplanmaya ve direnmeye çalıştılar. Fakat Aynvert'de kurulan bu savunma hattına ulaşamayan binlerce Süryani öldürüldü.[16] Böylece Süryaniler, asırlardan beri yaşamakta oldukları Doğu ve Güneydoğu bölgelerindeki topraklarını terketmek zorunda kaldılar. Doğuda İran, güneyde Suriye ve Irak'a göç ettiler.

Yeni cumhuriyetin kurulmasından sonra 1928 yılında, daha önce bu bölge topraklarından ayrılmak zorunda kalanlara geri dönebilmeleri için genel bir "af" getirildi. Ancak, kısa zamanda bu genel af kapsamına Süryaniler'in girmeyeceği anlaşıldı. 25 Haziran 1928'de Bağdat'taki Türk büyükelçisi, Türkiye'nin ilan ettiği genel affın Süryaniler'i kapsamadığını, eğer Türkiye'ye girmeye yeltenen Süryaniler olursa bunları cezalandıracaklarını açıkladı.[17] Böylece Türkiye'nin Doğu ve Güneydoğu bölgelerinden ayrılan on binlerce Süryani topraklarına geri dönemedi ve tüm Ortadoğu ülkelerine dağılmak zorunda kaldı. Özellikle bugün, Suriye'nin kuzey bölgelerinde yaşayan Süryaniler'in çoğu Doğu ve Güneydoğu bölgelerinden göç eden Süryaniler'dir.

Bu olaylarda Süryaniler'in ne kadar nüfus kaybettikleri farklı tarihçiler tarafından farklı rakamlarla ifade ediliyor. Bazı Süryani tarihçileri bunun 250 bini bulduğunu yazıyor. Ancak Metropolit Mor Severius Afram Barsavm'ın 1920 yılında Süryani Ortadoks

Patriği Mor İğnatios İlyas III'ün (1917-1932) temsilcisi sıfatı ile İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a yolladığı bir memorandumda bu rakamın 180 bin civarında olduğu yazıyor. Barsavm, Batılı devletleri Süryani sorunu konusunda bilgilendirmek için 1920 Şubat ayında yazdığı memorandumda, Süryaniler'in yaşadığı katliamlarda 90 bini Süryani Ortodoks, 90 bini Nesturi olmak üzere toplam 180 bin Asurlunun öldürüldüğünü yazıyor.[18]

Bu dönem sonucunda cemaatlerini kaybeden Batı ve Doğu Süryani kiliseleri, liderlerini ve kilise merkezlerini de Türkiye sınırlarından çıkarmak zorunda kaldılar. Nesturi kilisesinin merkezi Hakkari'de-Bedgaruk'da- Derareş'ti.[19] Süryani Ortodoksların merkezi de Mardin'de Zahfaran Manastırı'ydı. Doğu Süryaniler'i, tümüyle Türkiye sınırları dışına çıktıkları için kiliselerini bırakmak zorunda kaldılar. Süryani Ortodokslar ise kilise merkezlerini Suriye'ye taşımak zorunda kaldılarsa da, önemli kilise ve manastırlarını korumayı başardılar.

Cumhuriyetle birlikte Doğu ve Güneydoğu bölgeleri hem ekonomik, hem de sosyal bir yapılanmaya girdi. Eskiden Doğu bölgesinin Musul ve Rızaiye ile, Güneydoğu Bölgesi'nin ise yine Musul ve Halep'le geleneksel ticaret ilişkileri vardı. Bu dönemde, bu bölgeler canlı bir ticaret hayatı yaşıyordu. Ortadoğu'da sınırların çizilmesiyle birlikte, bu canlı ticaret hayatı da büyük ölçüde ortadan kalktı. Doğu ve Güneydoğu bölgeleri sınırların çizilmesiyle birlikte uzun bir süre ekonomik ve sosyal açıdan içine kapalı bölgeler haline geldi.

A. SOSYO-EKONOMİK YAPI

Süryaniler'in tarihleri boyunca yaşadıkları önemli yerleşim yerlerinin başında gelen Mardin ili, günümüzde de farklı etnik ve dinsel temele sahip toplulukları bünyesinde barındırmakta. Bu topluluklar, kendi aralarında ekonomik ve toplumsal örgütlenme-

leri açısından da, farklı özelliklere sahiptirler.

Bölgedeki nüfusun çoğunluğu Müslüman olmakla birlikte, pek çok mezhep ve tarikatlara bölünmüşlerdir. Süryaniler ise Hıristiyan dinine mensuptur. Ancak onlar da kendi içlerinde çeşitli mezheplere ayrılırlar. Büyük çoğunluğu Ortodoks mezhebine bağlıdır. Bunun yanında Keldani, Katolik ve Protestan mezheplerine bağlı olan Süryaniler de vardır. Müslüman ve Hıristiyan topluluklar dışında, küçük bir Yezidi topluluğu da mevcuttur.

Bölgede dilsel bir homojenlik de yoktur. Bölge halkı devlet ile olan ilişkilerinde, resmi dil olarak Türkçe'yi kullanmasına karşın, günlük yaşamda bu dili kullanmaz. Bölgede yayın olarak kullanılan diller Kürtçe, Süryanice ve Arapça'dır.

Mardin il merkeziyle bazı yerleşim birimlerinde hakim dil Arapça'dır. Hatta bu yerleşim yerlerinde yaşayan Süryaniler'in bir bölümü Süryanice bilmez ve genel olarak Arapça konuşurlar. Bunun dışındaki Süryaniler ise Süryanice'nin Batı ve Doğu lehçelerini konuşurlar. Genel olarak Süryani Ortodoks ve Süryani Katolik kiliselerine bağlı olan Süryaniler Süryanice'nin Batı lehçesini kullanırken, Keldani kilisesine bağlı olanlar Doğu lehçesiyle konuşurlar. Bölgedeki Süryaniler'in çoğu Süryanice dışında Kürtçe ve Arapça'yı da konuşabilmektedir.

Bölgede Süryani, Yezidi ve Mıhalmiler (Müslümanlığı kabul eden, ancak kendilerini Kürt ve Arap saymayan bir "cemaat") dışında kalan Kürtler'in temel toplumsal örgütlenmesi göçebe, yarı göçebe ve yerleşik de olabilen "aşiret" esasına göredir. Toprağın mülkiyet rejimi de aşiret esasına dayanır.[20] Fakat aşiret düzeni dışında kalan Süryaniler'in etkisiyle Mardin, diğer komşu illerden farklı bir sosyal gelişim izlemiştir. Mardin baştan beri -özellikle il merkezi- diğer bölge illerden daha gelişmiş ve modern bir sosyal yapı ve anlayışa sahip olmuştur.[21]

1. Toplumsal Yapılar

Süryaniler her ne kadar aşiret düzeni dışındaysalar da, bu, her toplumda olduğu gibi bunların da az çok katmanlaşmış ve kategorileşmiş olmadıkları anlamına gelmez. Fakat Süryaniler'deki katmanlaşma (sınıf) aşiret düzeninde olduğu gibi soya (kana) bağlı olmaktan çok, ekonomik güce ve dinsel otoriteye bağlıdır. Ve en belirgin -Süryani toplumundaki tek belirgin sınıftır aynı zamanda- katman (sınıf) din görevlileri sınıfıdır.

Din görevlilerinin yönettiği kilise kurumu, Süryani toplumunun en gelişmiş ve yaygın kurumudur aynı zamanda. Bundan dolayı kilise ve din görevlileri (ruhban sınıfı), topluluğu birbirine bağlayan temel unsurlardan birisi olarak ortaya çıkar. Bu ruhban sınıf ve onun yönettiği kurumun (kilise), toplumda meşru iktidar (otorite) haline gelmesinin önemli nedenleri; kilise kurumunun çok eskiden beri kurulu olması ve halkı uzun zamandan beri hem dini, hem de dünyevi olarak yönetmesidir.

Kilise kurumu, Hıristiyanlığın ilk yıllarından itibaren tüm toplumu kucaklayan yaygın bir kurumdu. Bu kurumu yöneten ruhban sınıfı, Süryani Kilisesi'nde hiç bir dönemde bir kast sistemi haline gelmedi. En yüksek din görevlerinden -piskoposluk, manastır başrahipliği vb.- köy papazlığına kadar bütün dini görevler, toplumun tüm bireylerine açıktı. Başka bir deyişle, bu görevlerin hiçbiri herhangi bir kesimin tekelinde olmadı.

Yine Süryaniler'in tarihsel gelişimlerinde, genellikle sadece din görevlileri yoğun bir eğitim görüyorlardı. Bu da onlara toplumda önemli bir güç sağlıyordu. Başta yargı yetkisi olmak üzere, birçok yetki bu sınıfın ve yönettiği kurumun işlevi durumuna geldi.

Osmanlılar döneminde de kilise kurumu ve onun lideri olan Patrik, tüm Süryaniler'in hem dini, hem de dünyevi lideri olarak kabul ediliyordu. Bundan dolayı başa gelen her padişah, patriğe

bir ferman yollardı. Bu fermanlarda patrik, halkı üzerine yetkilerle donatılırdı. Cumhuriyetin kurulmasından sonra -her ne kadar patrik Türkiye topraklarından çıkmışsa da- kilise ve ruhban sınıfı toplumu yönetmede önemli bir rol oynamış ve diğer güçlerle birlikte bu yönetime ortak olmuştur.

Süryani halkını oluşturan topluluk birimi "köy" ve "kent"tir. Bu topluluklar ise, bir araya gelmiş aile birliklerinden (Bavık; Şarpho) oluşur. Aile birlikleri genel olarak köyün veya kentin belli bir kesiminde toplu olarak yaşayan ve genellikle aynı soydan gelen -fakat kan bağı belirleyici değildir- ailelerden oluşur. Kadın ve çocuklar, babanın aile birliğine katılır. Evlenmeler aile birliğinin içinden çok, diğer aile birlikleriyle gerçekleştirilir. Bu, aynı zamanda- bubirlikler arasındaki dostluğu pekiştirmek içindir. Tüm bu aile birliklerinin birliğini sağlayan ise kilise kurumudur.

Aile birliğini (Bavık; Şarpho) oluşturan aileler, kendi içlerinde her yönden eşit haklara sahiptirler. Bu durum, genel olarak, tüm aile birliklerini oluşturan aileler için de geçerlidir. Fakat yine de, her aile birliğinin bir lideri vardır ve bu lider, aile birliğinin diğer aile birlikleri ile olan ilişkilerini yürütür.

Kentlerde toplumsal iktidar, bu aile birliklerinin en güçlüleriyle kilise arasında; köylerde ise ya tüm aile birliklerinin -genellikle köylerde 3-4 aile birliği vardır- katılımı ya da biri ile kilise arasında paylaşılır. Kentlerde en güçlü aile birliği -veya birlikleri-, ekonomik yönden de güçlü olandır. Bazı köylerde de durum böyle olmakla birlikte, aile birliğinin oluşturan nüfusun çokluğu vb. faktörler de gücün oluşmasında önemli rol oynar.

Kentlerde, ekonomik yönden en güçlü aile birliğinin lideri (bey) doğal olarak öne çıkar. Bazen tüm iktidar onda toplanabilir ve kentin önemli bir yöneticisi durumuna gelebilir. Kuşkusuz bu aile birliğinin -ve aynı zamanda beyinin- gücü sadece ekonomik ölçüte bağlı değildir. Aynı zamanda diğer aile birlikleriyle yapılan

ittifaklar da gücü belirleyen ölçütlerdendir. Ve bu ittifaklar bozulduğu zaman, bu liderin -veya liderlerin- durumu da zorlaşır. İttifakların durumuna göre liderin gücü azalıp çoğabileceği gibi yeni lider ya da liderler ortaya çıkabilir.

Köy birimlerinde ise genel olarak iktidar, köyün din görevlisiyle aile birlikleri -bazen bir aile birliğiyle- paylaşılır. Bu durumda kimin iktidara sahip olacağı, pratik mücadeleler sonucunda ortaya çıkar. Bu, bazen köydeki din görevlisiyle tek bir aile birliği lehine, bazen de bir veya birden fazla aile birliği lehine gelişir. Kırsal kesimdeki iktidar mücadelesi, kentlere oranla daha keskindir. Kuşkusuz, ekonomik yönden güçlü bir aile birliğinin bulunması bu mücadeleyi azaltabilir veya yok edebilir. Böyle bir pratik mücadele sonucunda iktidarı eline geçiren aile birliği -ve onun lideri- köyün yöneticisi (hakimi) durumuna gelir. İktidarı elinde bulunduran aile birliğinin lideri, aynı zamanda diğer köylere karşı köyün de lideridir ve belli başlı işlevleri yerine getirir.

Köy erkeklerinin toplandığı yer (divanhane; göçek), liderin oturduğu ev olur. Lider aynı zamanda köye gelen önemli konukların, önemli din adamlarının, çevre köylerin bey veya liderlerinin ağırlanması, köyün diğer yerleşim birimleri ile ilişkilerini düzenleme gibi görevleri bünyesinde toplar. Köy halkı arasındaki anlaşmazlıklarda da, din görevlisiyle birlikte önemli bir yargı yetkisine sahip olur. Fakat buradaki iktidar da ittifaklarla yürümektedir. Önemli bir konu da aile birliktelikleri arasındaki ortaklık bozulursa, bunlar arasındaki iktidar ilişkileri de bozulur ve yeni ittifaklar sonucu, yeni iktidar ilişkileri ortaya çıkar.

Bunun dışında, bazı köy birimlerinde ekonomik yönden güçlü bir aile birliği -ve onun beyi- vardır. Bu aile birliği ve bunun beyi ekonomik gücüne dayanarak yaşadığı köy -veya bazen bir kaç köy- üzerinde büyük bir iktidara sahip olur. Ancak bugün, bu yapılanmanın büyük ölçüde değişime uğradığı görülür. Süryani top-

lumunun gelişimi, bölgedeki diğer güçlü aşiret beylerinin etkisi, bu yapılanmanın büyük ölçüde çökmesine yol açtı. Günümüzde bu yapılanmanın sadece kalıntılarını bazı köy birimlerinde görebiliyoruz. Ekonomik gücünü kaybetse de, eskiden beri bu beyle bağları olan köy -veya köyler, hatta kimi Müslüman köyler- manevi olarak bu bey ile ilişkilerini sürdürmek eğilimindedirler. Köy halkı -ve çevre köyler- arasındaki anlaşmazlıklar veya önemli kararlar beye danışılır ve görüşlerine önem verilir. Bu durumda beyin yaşadığı ev yine köyün toplanma odasıdır.

Süryaniler'in İstanbul'a göç etmesiyle burada oluşan toplumsal yapı yerleşik geleneksel değerler temelinde, ancak farklı bir düzeyde belirir. Aile birlikleri, burada da hemen ortadan kalkmaz. Bu durum, özellikle Süryaniler'in İstanbul'a ilk göçleri ve gettolarda birarada yaşama eğilimi taşıdıkları 1970'li yılların ortalarına kadar oldukça belirgindi. Fakat zamanla "kentsel" ekonomi üzerine temellenen bireysel ilişkiler, bu birliklerin işlevlerini kaçınılmaz olarak bozmuştur. İstanbul'a yerleşen Süryaniler'in -bu "kozmopolit" kentte yeniden ve hem de bu kez çok daha rafine bir biçimde, sınıfsal kökenlerine uygun olarak- çoğu kez yapılandıklarını söyleyebiliriz.

Kapitalist ekonomik ilişkilerin geleneksel değerler sistemini, İstanbul'un Mardin'den çok daha hızlı çözüp ayrıştıracağı gayet açıktır. Böyle olunca "yeni dünya"da birey olarak "Süryani", altyapısına uygun sınıfsal konumunu kısa sürede kazanmış ve benimsemiştir. Örneğin, memlekette köylülük ile geçimini sürdüren, bu koca şehirde büyük olasılıkla artık bir işçidir ve sınıfsal konumuna uygun olarak bir işçi semtinde oturmaktadır. Yine aynı biçimde, "memlekette" ticaret ile uğraşanlar, İstanbul'da da eski işlerini sürdürmeye çalışırlar ve Süryani orta sınıfını oluştururlar. Bu arada yeterli sermaye birikimine sahip kimi tüccarlar, bu "büyük kentte" daha da "büyük" oynamaya çalışarak, sanayi yatırım-

larına, büyük işletmelere yönelirler.

Sonuçta, ortak mekanlarını da yitiren bu insanlar, yeni ilişkiler içerisinde adeta parçalanarak pay edilirler. Ve bir daha da, eski değerler sistemi içerisinde bir arada duramazlar.

Toplumsal ilişkiler, yeni ekonomik düzende, yeni bir yapıya kavuşmuştur.[22]

2. Ekonomi

Ortaçağ boyunca, toprağın işlenmesi, belki de "hükümranlık" adına çoğunluğunun, ticaret ise belki de bu "hükümranlığa olan sürekli güvensizliğin" bir ifadesi olarak daha çok azınlıkların tercihi idi.

Çoğunluğun eziyetine karşı azınlıkların tepkisi, tek çıkışları olan ticari hayata yönelmek ve bu alanda ilerlemek oluyor genelde. İşte Süryaniler de tarihsel süreçte, aynı meydan okumaya, mahalli çevrelerinde aynı klasik tepkiyle karşılık vermişlerdir.[23]

Asurlular, binlerce yıl boyunca bölgede ticaretle uğraştılar. Koloniler kurup, ticarete dair akılcı düzenlemeler yaptılar, kurallar getirdiler.[24]

Yine Süryaniler, binlerce yıldır el zanaatlarındaki hünerli ve ustalıkları ile tanındılar. Günümüzde Süryani ustalar, en çok telkari adı verilen gümüş işletmeciliği ile bilinirler; oysa bu onların hünerlerinin bir adıdır. Altın işlemeceliği, demircilik, taş ustalığı, mimarlık, nalbantlık, semercilik ve bunun gibi daha birçok alanda nice hünerli el, bu yaşlı ustaların göz nurunu ve binlerce yıllık kültürünü dillendirmektedir. Bunun yanında tarım, hayvancılık ve özellikle de bağcılık uğraşları arasındadır.

XIX. yüzyılın sonlarında Süryaniler'in yaşadıkları Doğu ve Güneydoğu bölgelerinde, canlı bir ticaret -Rizaiye, Musul ve Halep bağlantılı- vardı. Süryaniler'in Mardin bölgesinde yetiştirdikleri üzümler, o dönemin ünlü şaraplarının yapımında kullanılıyor-

du. Yine bu üzümlerden yapılan pekmez ve şıra tüm bölgeye dağıtılmaktaydı. Hatta bu ürünlerin bir kanalla Musul'a kadar akıtıldığı söylenir.[25]

Süryani ustalarınca geliştirilen altın, gümüş ve bakır işletmeciliği de oldukça ileri bir durumdaydı. Yine bu dönemde, özellikle Midyat'ta köklü bir dokumacılık geleneği de mevcuttu.[26]

Cumhuriyetle birlikte Mardin ve Hakkari bölgelerinin gelişmesinde önemli bir rol oynayan ve geleneksel ticaret bağlarıyla bağlı oldukları Rizaiye, Musul ve Halep bağlantılarının kopması, bölge ekonomisinin tümüyle tarım ve hayvancılığa dayalı, durağan ve gitgide her açıdan ülkenin en geri kalmış bölgelerinden biri durumuna soktu.[27] Cumhuriyetten sonra bu bölgeden komşu ülkelere yapılan sınır kaçakçılığı, bu geleneksel ilişkilerden ve bu bölgelerin Türkiye'nin büyük tüketim pazarlarına olan uzaklık ve ulaşım olanaklarının zayıflığından kaynaklanmaktaydı.[28] Bugün de, bu ticaret tümüyle ortadan kalkmış değildir.

Cumhuriyetle birlikte oluşan bu ekonomik yapı, Mardin bölgesinde çok uzun süre değişmeden veya çok az değişerek devam etti. Bölgenin hem diğer bölgelerle, hem de kendi içindeki ulaşım olanaklarının zayıflığı, bölgenin içinde bile birbirinden bağımsız, küçük piyasaların oluşmasına neden oluyordu. Bu yapı, kapitalizmin giderek bölgeye girmesiyle kırılıyor.

Kırsal kesimde, köyler gitgide her bakımdan kendini destekler (otarşik) duruma geldiler. Üretim de, genellikle geçim için yapılmaya başlanmıştı. Üretim için gerekli araçlar, üretim birimi olan köyde yapılıyordu; hatta her aile kendi basit üretim aletlerini yapardı.

Köylerin kentlerle olan ilişkileri de çok sınırlıydı. Köylü, ürettiği ürünün bir bölümünü kentin pazarına sunardı. Bu sunuşun amacı, köyde üretilmeyen bazı maddeleri temin etmekti. Köylüler ürünlerini para karşılığında sattıkları gibi, ihtiyaçları olan madde-

lerle de değiştirmeye hazırdılar. Belirli aralıklarla bazı tüccarlar köyleri dolaşarak köylülerin ürettiği ürünleri, para karşılığında satın alırdı.

Ayrıca yıl boyunca en ücra köy ve mezraları dolaşarak bulunmayan maddeleri (tuz, şeker, sabun, incik-boncuk) köylülerin ürettiği ürünlerle değiştiren satıcılar da (hatoro) vardı. Bu tür alışverişlerde genellikle para kullanılmazdı. Kırsal kesim bu yollarla pazara bağlanır ve bu şekilde artık ürün köylünün elinden çekilirdi.

Kentlerde ise gelişmemiş ve yöredeki temel ihtiyaçları karşılamaya yönelik bir ticaret ve üretim vardı. Kentte devamlı açık olan bir pazar yeri vardı. Burada yapılan alışverişler parayla olabileceği gibi, değiş tokuş biçiminde de olabiliyordu.

Bu üretim yapısı uzun süre değişmeden devam etti. Çünkü üretilen tarımsal ürünler için dar bir piyasaya sahipti kentler. Kentli nüfusun azlığı ve genel gelir seviyesinin düşüklüğünden dolayı bu piyasalar pek sınırlıydı ve gelişmeye açık değildi. Bu yüzden tüccarların elinde biriken sermaye de tekrar üretime dönüşemiyordu. Bu sermaye ya tekrar ticarete gidiyor, ya da bölge dışına çıkıyordu.

Kuşkusuz bölgede bugün de bu yapı tümüyle yıkılmış değil. Ama son on beş yılda bölge, sadece kapitalist piyasaya daha çok bağlanmakla kalmadı; aynı zamanda, bölgede kapitalist üretim de filizlendi.

Bugün Mardin bölgesinde 2 bin 500 civarında Süryani yaşamaktadır. Oysa sadece 7 yıl önce Süryaniler'in nüfusu 8 bin civarındaydı. Bu nüfusun yüzde 38'i kentlerde -Mardin, Midyat, İdil, Savur-, yüzde 62'si de kırsal kesimde yaşamaktadır. Kentlerdeki Süryaniler, kentin belirli mahallelerinde toplanır. Bu durum özellikle Midyat'ta belirgindir. Kırsal kesimde yaşayan Süryaniler'in büyük bölümü, nüfusunun tümünü Süryaniler'in oluşturduğu köylerde yaşamaktadır. Geriye kalanlar ise, Kürtler'in de bulunduğu

köylerde yaşarlar.

Bölgede kır-kent ayrımı belirgindir, ama toplumsal işbölümü tam olarak gelişmemiştir. Doğal işbölümü ise hem kırda, hem de kentte mevcuttur.

Kırsal kesimde, ne bölgeler arasında, ne de üretim birimi olan köyler açısından ve ne de aile içinde işbölümü gelişmiş değildir. Bu özellik sadece Süryani köyleri için değil, tüm yöre için geçerlidir. Örneğin buğday, arpa, mercimek üretmek, bağcılık yapmak, hayvan yetiştirmek bütün bölgelerin, bütün köylerin ve hatta bütün ailelerin uğraşları arasındadır.

Kırsal alanda, üretime tüm aile bireyleri katılır. Erkek-kadın farklılığına dayanan, doğal işbölümü vardır. Ama yine de bazı işler erkek ve kadın tarafından ortaklaşa yapılmaktadır. Erkek genellikle tarlayı sürer, çobanlık yapar, ava çıkar, basit üretim araçlarını yapar, uzak yerlerden odun ve ot taşır, ürünü uzak pazarlara götürür vb., kadın ise daha çok sütün işlenmesiyle uğraşır, ekmek pişirir, yün eğirir, kilim dokur, çanak çömlek yapar vb.

Toprak, her ailenin özel mülkiyetindedir. Meraların bir bölümü özel, diğer bölümü ise köyün ortak malıdır; fakat buralardaki kullanıma özeldir. Son yıllardaki Süryani göçü nedeniyle bazı köylerde köylüler toprağın tümünü işletemez duruma gelmişlerdir. Bugün kırsal alandaki Süryaniler, genellikle geçimlik üretim yaparlar ve diğertoprakları boş bırakırlar. En verimli ve yakın topraklar işlenir; diğerleriyse boş bırakılır.

Kırsal alandaki aileler kendi ihtiyaçları olan hayvanları da kendileri yetiştirirler. Her aile, kendi ihtiyacı doğrultusunda büyükbaş ve küçükbaş ile kümes hayvanı yetiştirir ve kendi ihtiyaçları doğrultusunda bunları kesip tüketir. Bazen de bu hayvanların bir bölümünü kent pazarına götürüp satar.

Her aile, kendi ihtiyacını karşılayacak bağlara bakarken, diğerlerini boş bırakmamaktadır. İhtiyaçları olduğu kadar pekmez, şa-

rap vb. ürünleri yapar, diğer üzümleri ise taze olarak tüketirler. Yalnızca Kıllıt (Dereiçi) köyünde bulunan şarap fabrikası nedeniyle, bu bölgedeki Süryaniler tüm bağlarını işletirler. Aynı zamanda çevre köylerin üzümleri de satın alınır. Şarap fabrikası köylülerin ortaklığıyla kurulmuş ve üretimin bir bölümünü çevre piyasalara yaparken, diğer bölümünü de çevre ülke pazarlarına sunmaktadır.

Piyasaya üretim yapan ve bölgede işçi kullanan (mevsimlik) tek Süryani köyü Gündük Şükro (Odabaşı) köyüdür. Pamuk üreten bu köyde, toplam 25 Süryani ailesi vardır. Buradaki üretim tümüyle pazar içindir. Her aile, 40'a yakın mevsimlik işçi çalıştırır. Bu köyün piyasa ile ilişkileri daha sıkıdır ve ürettikleri pamuğu da bu pazara sunarlar.

Kentlerde yaşayan Süryaniler genellikle kentin tüccarları, zenaatkarları ve küçük işletmecileridir. Ama bunlar yine de, tarımdan tam kopmamışlardır. Bu zenaatkar ve tüccarların büyük bölümünün az da olsa toprağı vardır. Bu topraklar aile bireyleri tarafından işletilir. Fakat yine de gereksinimleri olan tarım ürünlerinin tümünü, bu topraklarda üretemezler. Eksik kalan tarımsal ihtiyaçlarını kent pazarından temin ederler. Yalnızca kentli nüfusun küçük bir bölümünün -bunların hepsi Mardin il merkezindedir- büyük ölçekte toprakları vardır ve bu topraklarda üretim, pazar için yapılır. Bu üretim ise daha çok ortakçı çiftçiler tarafından gerçekleştirilir.

Süryaniler, Mardin bölgesinde, dört kent merkezinde -il merkezi, İdil, Midyat ve Savur- yaşamaktalar. Süryaniler, bu kent merkezlerindeki ticarete aktif olarak katılırken, bazı alanlarda da bu kentlerin tek zenaatkarlarıdır.

Bu merkezlerdeki ticaret, daha çok bölge halkının ihtiyaçları olan malların küçük perakendeci işyerlerinde satılmasıyla gerçekleşir. Gerçi bu kentlerdeki ticaretin ne kadarının Süryanilerce yü-

rütüldüğünü bilmiyoruz; ama Midyat'taki ticaretin büyük bölümü, Süryani tüccarlarınca yürütülür. Mardin il merkezi ve İdil'de gerçekleşen ticarette önemli bir pay sahibi olan Süryaniler, Savur'da ticaretle uğraşmazlar. Savur'da sadece 4 Süryani ailesi vardır ve kentin tek demircileridir bunlar.[29]

Mardin il merkezi ile Midyat'taki kuyumcu ustalarının da hemen hemen tümü Süryanidir. Bu ustalar, genellikle kendi işletmelerinde çalışırlar. Ürettikleri gümüş, altın vb. süs eşyalarının satışını da kendileri yaparlar. Yani üretim ile satış aynı yerde gerçekleşir. Bu atelyelerde de gelişmiş bir işbölümü yoktur. Atelye, üretim için gerekli olan tüm aletleri içinde barındırır ve atelyede çalışanlar arasında -usta ile birlikte üç-dört kişiyi geçmez- belli bir konuda uzmanlaşma yoktur. Yani her çalışan, her işle uğraşmaktadır. Herkes altın ve gümüşü eritebilir, inceltebilir, işleyebilir vb. Atelyelerde sipariş üzerine üretim yapıldığı gibi, piyasa için de üretim yapıldığı görülür.

Öteki alanlardaki işletmeler de (terzi, ayakkabıcı vb.) küçük ölçeklidir ve üretim piyasa için değil, daha çok sipariş üzerine yapılır. Burada da usta, aynı zamanda işletme sahibidir ve yanında iki-üç yardımcı çalıştırır.

İstanbul'da 10 binin üzerinde Süryani yaşamaktadır. Bu Süryani nüfusun yüzde 2'si ekonomik yönden çok güçlüdür. Sahip oldukları işletmeler orta ve büyük ölçekli işletmelerdir ve çok sayıda işçiyi bu işletmelerinde istihdam etmektedirler. Nüfusun büyük bir kesimi ise, yaklaşık yüzde 63'ü ekonomik yönden orta ve ortanın üstündedir.

Bu kesimde üretim erkeklerin elindedir genellikle, kadınlar ise dışarıda üretime katılmazlar. Erkekler, kendilerine ait olan işletmeleri (daha çok kuyumcu, konfeksiyon atelyeleri vb.) çalıştırırlar. Bunlar kendilerine genellikle birkaç da yardımcı işçi tutarlar. Nüfusun geriye kalan bölümü ise, yaklaşık yüzde 35'i ekonomik

yönden zayıftır. Bu ailelerde erkekle birlikte kadın da üretime katılır. Çeşitli atelye ve fabrikalarda işçi olarak çalışırlar.

Ekonomik yönden en güçlü grubu meydana getirenlerin tümünü, Mardin il merkezinden göç edenler oluşturur. ikinci grubu oluşturanlar ise, genellikle kentlerden ve kırsal kesimden göç etmiş ailelerdir. Üçüncü gruptakilerin hemen hepsi kırsal kökenlidir.

B. GÖÇ OLGUSU VE NEDENLERİ ÜZERİNE

Süryaniler, 1980'den sonra Güneydoğu ve İstanbul'dan Avrupa'ya yaptıkları toplu göçlerle birlikte Türkiye'nin gündemine girdi. 5 bin yıldır bu topraklarda yaşayan Süryaniler neden birden topraklarını terketti?

Süryaniler'in, bu toplu göçünü açıklayacak tek bir belirleyici neden yoktur. Göçü yaratan bir çok etkileyici faktörün bileşimi, esas belirleyici ortamın oluşmasına neden olmuştur.

Süryani göçünü, baştan beri -hem yerleşik olarak yaşadıkları bölgeden İstanbul ve diğer büyük kentlere hem de genel olarak Türkiye'den yurtdışına- etkileyen önemli faktörler şunlardır: Ekonomik nedenler, sosyal ilişkiler ile uluslararası ilişkilerin iç politikaya yansıması ve anayasa ile uluslararası sözleşmelerden kaynaklanan hak ve özgürlüklerin fiilen kullanılmaması. İşte tüm bu faktörlerin birleşimi, Türkiyeli Süryaniler'i kendi ülkelerinde tedirginlik duymaya ve geleceklerinin bu topraklarda olmayacağı düşüncesine itmiştir.

Gitgide yalnızlaşan bu topluluk, kendi geleceğini, kendi toprakları dışında aramak zorunda kalmıştır. Bu yerleşik halk, topraklarını terkederek Batı ülkelerine göç etmektedir. Aslında bu toplu göç, Süryaniler'in Türkiye'de içinde bulundukları duruma karşı gerçekleştiremedikleri fiili bir tepkinin de yansımasıdır.

Süryaniler'in son yıllardaki toplu göçünde, en az etkileyici

faktör ekonomidir. Oysa T.C.'nin resmi açıklamalarında, Süryani göçünün tek nedeni, "ekonomik amaçlı" olarak gösterilmektedir.[30] Genel olarak Süryaniler'in ekonomik durumuna bakıldığında, bunun pek doğru olmadığı görülür. Çünkü Süryaniler'in hayat standardı, yerleşik olarak yaşadıkları bölgelerdeki ortalama hayat standardının altında değildir. Aksine hem ekonomik, hem de sosyal yönden, bölgeye göre oldukça gelişmiş bir hayat standardına sahiptirler. Bu durum, İstanbul ile diğer büyük kentlerde yaşayan Süryaniler için de geçerlidir.

Bu göçün, tümüyle ekonomik kökenli olmadığını kanıtlayan bir diğer gösterge de Türkiye'den göç eden Süryaniler'in sadece bir bölümünün yoksul olmasıdır. Göç eden büyük çoğunluk ekonomik yönden orta ve ortanın üstünde olanlardır. Örneğin Mardin bölgesindeki en verimli ve zengin topraklar üzerinde kurulu Süryani köylerinde halk, tüm ekonomik güçlerine rağmen, topraklarını terketmektedir.

Yine Mardin bölgesindeki kırsal kesimlerde de, son yıllarda ekonomik açıdan zayıf ailelerin durumlarında gözle görülür bir düzelme olmuştu. Çünkü daha önce yöreden göç edenler, geride kalanlara işleyemeyecekleri kadar çok ve verimli toprak bırakmışlardı. Yine de bu bolluk, göçü durduramadı. Zaten bu bol toprağa rağmen kırsal kesimde yaşayan Süryaniler'in çoğu geçimlik üretim yapmaktadırlar.

Günümüzde bu durum, çok daha belirgindir. En yakın tarla ve bağlarla uğraşıp kendi ihtiyaçları için hayvan yetiştirirler. Çünkü geleceklerini belirsiz ve ümitsiz gören bu köylüler, kendilerinde fazladan bir üretim yapma dürtüsünü duymamaktadırlar. Bu da bize şunu gösteriyor: Süryaniler'in bölgeden göç etmesine neden bölgedeki olumsuz ekonomik koşullar değil; aksine Süryaniler diğer faktörlerin etkisiyle, ellerindeki üretim potansiyelinin tümünü harekete geçirmemektedirler.

Aynı şekilde, kentlerde de Süryani tüccar ve üreticileri büyük ölçekli ticaret ve yatırımlardan kaçınmaktadırlar. Kent merkezlerindeki Süryaniler işyerlerini ve evlerini yok pahasına elden çıkararak bölgeden göç etmektedirler. İstanbul'da yaşamakta olan Süryaniler de ekonomik zenginliklerine rağmen göç etmektedirler.

Hem yerleşik olarak yaşayan Süryaniler, hem İstanbul'daki Süryaniler'in yurtdışına göç etmelerinin nedeni, göç edenlerin büyük çoğunluğu için buradaki ekonomik şartlara bağlanamaz. Ama Batı'daki yaşam standardının yüksekliği, Türkiye'den Batı'ya göçü etkileyen bir faktör olarak belirir. Fakat bu faktör ancak diğer faktörlerle birleştiğinde göçü etkileyen bir unsur olarak belirir, yoksa tek başına hiçbir belirleyiciliği yoktur.

Kuşkusuz 1950 ve özellikle 1960'lı yıllarda Doğu ve Güneydoğu bölgelerinden diğer bölge ve yurtdışına yapılan göçün en önemli nedeni ekonomikti. Özellikle 1960'lı yıllarda, bölgedeki nüfus artışının hızlanması ve buna karşılık ekonomik gelişmenin bu artışı karşılayacak oranda gelişmemesi göçün şiddetlenmesine neden oluyordu. Kırsal kesimdeki Süryaniler de bu durumdan etkilenmiş ve artan nüfuslarını besleyemeyen ekonomileri nedeniyle üretim dışında kalan Süryaniler, Türkiye'nin büyük şehirlerine ve Batı ülkelerine göç etmişti.

Bu dönemde, kentlere, özellikle Mardin il merkezine göç eden Süryaniler'in göç nedeni ise kırsal kesimdeki ekonomi güçsüzlüğün aksine, ekonomik yönden güçlü olmaları idi. Böylece bir yandan biriken sermayenin bölge dışına çıkma ihtiyacı, diğer yandan Süryaniler'e karşı şiddetlenen baskılar, bir bölüm Süryani'nin bu kent merkezlerinden daha büyük şehirlere -hemen hepsi İstanbul'a- göç etmeleriyle sonuçlandı.

Böylece hem ekonomik güçsüzlük -kırsal alanda- hem de ekonomik güçlülük -kentlerde- Süryaniler'in bölgeden göç etmesine neden oluyordu. Demek ki, baştan beri Süryaniler'in göçü, sadece

ekonomik kökenli değil; ama bununla birlikte, bölgedeki yerel topluluğunun Süryani azınlığına karşı sürdürdüğü olumsuz tutumu idi.

Süryaniler'in göçünü etkileyen bir faktör de özellikle Mardin bölgesindeki Süryaniler'le, yerel halk arasındaki sosyal ilişkilerdir. Bu bölgede din, topluluklar arasındaki ilişkilerde önemli bir rol oynamaktadır. Süryani azınlığın sadece Hıristiyan olmasından kaynaklanan ve bu nedenle yöneltilen olumsuz davranışlar, Süryani halkını tedirgin ediyordu.

Dinin bölge halkı üzerindeki büyük etkisinden dolayı, bazı fanatik Müslümanlar ve dinsel temele dayanmaya çalışan bazı Süryani karşıtı güçler -bunlar temelde Süryaniler'in ekonomik gelişmişliklerinden rahatsız olan ve bu ekonomik gücü ele geçirmeye çalışanlardır- yöre halkını, Hıristiyan olmaları nedeniyle Süryaniler'e karşı kışkırtmaktalar. Özellikle bu kışkırtmalar, "Türkiye'nin Müslüman olmayan komşu devletlerle ilişkilerinin gerginleştiği dönemlerde" Süryaniler'e karşı "düşmanca hareket" noktasına varmaktadır.[31]

Bu durum, Türkiye'nin komşu devletlerle olan ilişkilerinin iç politikaya yansımasından kaynaklanıyor. Süryaniler'in bu devletlerle hiç bir ilgisi yokken, dinsel ideolojinin bölge halkı üzerindeki etkisi ve dış politikanın içe yansıtılması bölge halkını etkilemekte. Bunun sonucunda, bölge halkı Süryanilere karşı düşmanca davranabiliyor. Kuşkusuz, bu durumu yaratan bir unsur da bölge halkının politik bilgisizliği ile tüm olayların temeline dinsel yönden bakmasıdır.

Bazen aynı güçler kendi yaptıkları ba'kılara, yaptıkları yoğun propaganda ve kışkırtmalarla devlet güçlerini de katmışlardır. Bölgede PKK'ya yönelik yapılan "operasyonlarda", bu güçler Süryani köylerini hedef göstermekte ve Süryaniler'i PKK'ya yardım etmekle suçlamaktadır. Böylece boşaltılan Süryani köy ve

topraklarına, bu güçlerin sahiplendikleri görülüyor.[32] Kuşkusuz bazı köylerde direnen Süryani olursa, karanlık bir cinayete de kurban gidebilmektedir bazen.[33] Kısacası bölge, karanlık politikaların yürütüldüğü bir arena halindedir.

Süryaniler Anayasa ve uluslararası sözleşmelerden kaynaklanan hak ve özgürlükleri kullanamamalarının da, kendilerinin yalnızca ayrı bir dine mensup olmalarından kaynaklandığı düşüncesindedirler. Baştan beri, Süryaniler'in devlet kademelerinde görev alamamaları, yine eskiden beri devletle olan en dolaysız ilişkilerinde verilen bazı sıkıntılar, yerel devlet dairelerinde gösterilen hoşgörüsüzlük vb. bu kişilerin, temel hak ve özgürlüklerin kullanılmasında tüm yurttaşların eşit olmadıkları ve kendilerinin sadece Hıristiyan olmaları dolayısıyla birçok haktan mahrum bırakıldıkları imajını hissetmelerine zemin hazırladı.

Bundan dolayı, Süryani bireylerinin kafasında tarafsız bir devlet imajı yoktur genelde. Çünkü Süryani halkı, yüzyıllarca Müslüman çoğunluk içinde büyük zorluklarla yaşamına devam edebildi. Başka bir deyişle Süryani halkı varlığını kilise cemaatleri şeklinde koruyabildiği için, din, diğer bölge halkında olduğu gibi, çok önemli bir yere sahiptir. Ve bugün orta öğretim kurumlarında okutulan "Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi" dersi, Süryaniler için fiilen İslam dininin öğretildiği bir ders olarak algılanmaktadır. Bugüne kadarki uygulamalar da bunu doğruluyor aslında.

Kuşkusuz bu uygulamalar Süryani halkı için, devletin tarafsız ve laik olmadığı sonucunu doğuruyor. Ve birçok Süryani ailesi bu tarafsız ve laik olmayan devlete çocuklarına eğitim vermenin gereksiz olduğunu düşünüyor. Çünkü, çocuğu orta öğretimde hem Müslümanlığı öğrenecek -ki bu Süryani bireylerinin kesinlikle kabul edemeyecekleri bir durum-, hem de tüm okuma uğraşına rağmen önemli bir alanda görev alamayacak. İşte bu düşünceler, Süryani çocuklarının yüksek öğrenim yapma yollarını kapatan unsur-

lar olarak ortaya çıkar.[34]

Yukarıda sıraladığımız tüm bu sorunların art arda eklenmesi, binlerce yıldır bu topraklarda yaşayan Süryaniler'in toplu halde göç etmeleriyle sonuçlanan ortamı hazırladı. Önyargılı yaklaşımlar, haksız uygulamalar, eşitsizlikler ve hoşgörüsüzlük bu insanların Türkiye'nin uluslaşması sürecine gitgide daha çok yabancılaşmasına ve bu sürece aktif olarak katılamamalarına yol açtı.

Bu arada Süryaniler'in Avrupa'ya göçleriyle birlikte, oralarda elde ettikleri haklar; devlet okullarında Süryanice'nin okutulması, Süryani dilinde radyo programları, yerel belediye birimlerine Süryani temsilcilerinin alınması ve diğer bazı gelişmelerin Türkiyeli Süryaniler'e yansıması, bunların kendi ülkelerinde baskı altında tutulduklarını ve gelişimlerinin engellendiği gerçeğini daha hızlı bir şekilde anlamalarına neden oldu.

Böylece kendi siyasal, sosyal ve kültürel gelişimlerini engelleyen unsurları yok etmenin yollarını arayan Süryaniler, çözüm yolunu kendi topraklarını terketmekte gördüler. Çünkü, temel hak ve özgürlüklerini Türkiye'de fiilen kullanabilecekleri bir ortam oluşma şansını uzak bir olasılık olarak görüyorlar. Fakat öte yandan da temel hak ve özgürlüklerini kullanma, siyasal, sosyal ve kültürel gelişim süreçlerini geliştirme kararlılığı içindeler. Şimdiye kadar bu süreçleri engelleyen unsurları aşmanın yolunu, topraklarını terketmekte buldular. Kuşkusuz bundan sonraki gelişim hem bu halkın, hem de tüm Türkiyeliler'in demokratik hak ve özgürlükleri için verecekleri savaşıma bağlı olacaktır.

SONSÖZ

Süryaniler, İsa'dan Önceki dönemde, Yukarı Mezopotamya'da -Asurya- yaşayan halkların özellikle Hıristiyanlıkla birlikte kaynaşması ile oluşan halk topluluğudur. Bundan ötürü, etnik olarak Süryanilere "Asurlu" demek yanlış olmayacaktır. Çünkü "Asurlu" deyimi, hem Süryaniler'i İsa'dan Önceki döneme bağlar, hem de bu dönemde Yukarı Mezopotamya'da yaşayan diğer halkları -Babil, Arami vb.- kapsar.

İlkçağ Yunan tarihçileri, İsa'dan Önceki dönemde ve sonrasında, Yukarı Mezopotamya halkına bazen Asurlu, Asuryalı ve bazen de Suriyeli deyimleri kullanırdı. Bu halkın yaşadığı bölgeye ise Yukarı Mezopotamya, Asurya veya Suriye derlerdi. Yani tüm bu deyimleri eş anlamlı olarak kullanıyorlardı.

Hıristiyanlıktan sonra ise, bu deyimlere bir de "Süryani" eklendi ki, yukarıdaki deyimlerle anlatılmak istenen halkı kapsıamaktadır. Yani Yukarı Mezopotamya -Asurya, Suriye- halkını. Asurlu ile Süryani kelimeleri aynı halkı kapsadıkları halde, Arami deyimi Süryani deyimi ile anlatılmak istenen halkı tam olarak kapsamamaktadır. Asurlu -Asuryalı- veya Süryani deyimleri tüm Yukarı Mezopotamya halklarını -bu arada Aramileri de- kapsadığı halde, Arami adlandırınası bunları kapsamaz.

Son yıllarda Süryaniler'in kökeni konusunun Süryani aydın ve kurumlarınca tartışılmasının bir çok nedeni vardır. Fakat bu tartış-

manın bu kadar uzun ve öncelikli olmasının nedeni, bu görüşlerin -Süryani'lerin Asurlu olduğunu savunan görüşle, bunların Arami olduğunu, belirtenler- arkasındaki, net olmasa da, siyasi görüşlerdir. Özellikle uzun dönemler boyunca anavatanlarında siyasetten dışlanan Süryani halkı, Batı ülkelerinde siyasi fikirlerle tanıştı. Fakat Süryani aydınları, bu fikirleri topluma başka adlarla sunma yoluna gittiler. Bu yolla, hem toplumda dışlanmayacak, hem de fikirlerini daha kolay kabul ettireceklerdi.

Sola yakın Süryani aydınları toplumun yeni ihtiyacını karşılayamayan eski örgütlenmeden farklı bir örgütlenmeye yöneldiler. Bu örgütlenmede Kilise kurumu kadar -belki ondan da önemli olarak- sivil kurumlara da önem vermeye başladılar. Ve tüm bunlara uygun gelen bir ideoloji geliştirdiler. İşte tüm bunlar, kendini "Asur"culuk adı altında ortaya koydu. Sol düşünce, Süryaniler arasında bugün de bu ad altında gelişmektedir.

Muhafazakar Süryani aydın ve kurumları, her alanda bu yeni oluşuma karşı çıktılar. Ve bunların karşı çıkışları da kendini "Arami"cilikte buldu. Böylece bu iki kesim, birbirinden de etkilenerek toplumsal yaşamın her alanında kendileriyle "Asur"culuk ve "Arami"lik adı altında mücadele etmektedir. Ancak son dönemde isimler üzerine yapılan mücadele giderek zayıfladı. "Asur" ve "Arami"ciler ortak paydalarda birleşmenin yollarını arıyor.

Türkiyeli Süryaniler'in anayurtlarını terk etmelerinin nedeni, kendi gelişimlerinin bu topraklarda engellenmesinden dolayıdır; bu durum Süryaniler'in öteki Ortadoğu ülkelerinden göç etmelerinin de nedenidir. Göç, bu engelleri aşmanın bir çabası olarak görülebilir. Süryaniler'in Türkiye topraklarından göçü, bugün de devam etmektedir. Türkiyeli Süryaniler'in bundan sonraki gelişimi ise, Türkiye'nin demokratik gelişimiyle de yakından bağlantılıdır.

RÖPORTAJLAR

TAŞTAN İBARET KİLİSELER İNŞA ETMEMELİYİZ

Süryani Ortodoks Patriği Kadasetli Mor İğnatios Zakka Awas I, Süryani Kilisesi'nin en büyük parçasını meydana getiren Süryani Ortodoksların dini lideri. Ancak kilise liderliği yanında tarihten kaynaklanan bir dünyevi liderliği de mevcut. Bu röportaj Kadasetli Patrik ile 1994 yazında Şam'da yapıldı. Patrikle yapılan bu röportajda en dikkat çekici nokta, kendisinin Ortadoğu'daki cemaatini kaybettiğinden dolayı yaşadığı üzüntüydü. Çünkü ona göre her cemaat ancak vatanında mutlu ve özgür olabilirdi. Söyleşide Süryani Kilisesi'nin yaşadığı sorunları ve üstüne düşen işlevleri konusunda da ipuçları var.

Göçle birlikte Süryaniler, Ortadoğu'daki ülkelerden başta Avrupa olmak üzere dünyanın her tarafına dağıldı. Bu süreçte Süryani Kilisesi toplumun ihtiyaçlarına cevap verebiliyor mu?

Kilise, çocuklarına gerekli olan dini eğitim ve terbiyeyi büyük bir özveriyle öğretirse, onlardan pişmiş ve hoş ürünler toplayacaktır. Ama bunun aksini yaparsa, yani ilim, eğitim, terbiye ve kültür yerine sadece taşlardan ibaret kiliseler inşa ederse bunun yararı yoktur.

Aziz ve şehitlerin oğulları olan bizim oğullarımızın dini örf ve adetlerini terkedeceklerini sanmıyorum. Ama bu adetleri yabancı

milletler arasında korumaları da oldukça güçtür. Manastır ve kiliselerden uzak kalmış toplumumuzun anavatandaki ataları gibi kalması bir nevi zordur. Her cemaat ancak kendi vatanında mutlu ve özgür olabilir. Bu nedenle Süryaniler de vatanları dışında mutlu bir hayat sürübilirler mi, bilemiyorum. Ancak bunun çok zor olduğunu söyleyebilirim. Çok ciddi sorunlarla karşılaşıyoruz. Yeni ülkeler, cemaat ve kiliseye yeni sorunlar getirdi.

Bu durumda kilisenin yeni sorunlar karşısında yeni bir durum alması gerekiyor mu? Bu süreçte kilisenin yapması gereken şey nedir?

Kilise olarak biz ruhaniler vatanlarından uzakta kalan ve bu nedenle tarih, kültür, gelenek ve göreneklerden, azizlerin evlatları olma bilincinden mahrum kalan kilise evlatlarına bunları hatırlatmalı ve öğretmeliyiz. Bunu yaptığımız zaman muhakkak ki onlara yarar sağlayarak onları doğru yolda güdeceğimizi sanıyorum. Yani kilise yöneticileri olarak bizler, kilisenin kutsal örf ve adetlerini iyi ve doğru bir şekilde cemaatimize aktarmakla yükümlüyüz.

Göçle birlikte ortaya çıkan sorunları çözmek için kilisenin de yeni bir yapılanmaya ihtiyacı var mı? Bu yapılanmada kilisenin ihtiyaçları nedir?

Kilisenin, iyi eğitim görmüş, kültürlü ve kilisenin kanatları altında yetişmiş gençlere ihtiyacı var. Çünkü toplumumuzun içindeki hastalıkları en iyi şekilde anlayacak ve bu sorunlara çare üretecek kişiler bu gençler arasından çıkacak.

Kilise iyi yetişmiş gençlerine sahip çıkmalı. Bunları kazanmak için büyük bir özveri harcamalı. Kilise bunları yapabildiği oranda güçlenerek toplumun ihtiyaçlarına cevap verebilecek. Bunu yap-

madığı sürece de sorunlar daha da büyüyecek.

Tabi gençlerin de cemaatleri ve kiliseleri için bir özveride bu lunmaları lazım. Onlar da kilisede daha fazla görev almalı. Kiliseyle daha sıcak bir ilişkiye girmeleri lazım. Yani hem kilisenin hem de gençlerin bu konuda sorumluluğu var.

KARDEŞLERİMİZ BİZİ ZİYARETE GELSİN

Süryani Ortodoksların Güneydoğu'daki dini lideri Metropolit Timoteus Samuel Aktaş, Süryanilerin bölgeden hızla göç ettiği dönemleri bizzat yaşayan biri, yani hızlı göçün en büyük tanığı. Cemaatini topraklarında tutamamanın acısını sürekli kalbinde duyan bir dini lider. Metropolit Aktaş'la Süryanilerin Güneydoğu'daki son durumu ile bölgedeki sorunlar üzerine konuştuk. Timoteus Samuel Aktaş'ın söylediği "kardeşlerimiz bizi ziyaret etmiyor" sözleri Süryani toplumunun bölgede kendini yalnız hissetmesini göstermesi açısından önemli.

Son yıllarda yaşanan göçler Tur Abdin'deki (Mardin-Midyat bölgesi) Süryani nüfusunu oldukça azalttı. Bugün bölgede kaç Süryani kaldı? Göç hala devam ediyor mu, yoksa bölgeden yapılan göçler durdu mu?

Evet, göç nedeniyle Tur Abdin'deki Süryani nüfusu oldukça azaldı. Geçmişteki nüfusla karşılaştırıldığında bu, denizde bir damla. Son 15 yıldaki göçlerle birlikte bugün bölgede sadece 3 bin Süryani (480 aile) kalmıştır. Kronikleşen bir görünüm arzetse de, geçmiş yıllara nazaran göç olgusunda bir azalma var. Daha önceki yıllarda insanlarımız Avrupa ülkelerine gitmek uğruna, her şeylerini terk ederek göçün belirsiz ve korkunç yollarına sığını-

yorlardı. Artık göç eskisi kadar yoğun değil.

Süryaniler'in binlerce yıllık kültürel birikimlerini gösteren kilise ve manastırların durumu nedir? Onları onarıp koruyabiliyor musunuz?

Cemaatin göçü ile boşalan birçok kilise ve manastır var. Bugün Tur Abdin'de 5 aktif manastırımız mevcut. Ayrıca 21 yerleşim birimindeki 25 kilisede dönüşümlü ve aktif bir şekilde ruhani hizmetlerimiz devam etmektedir. Mevcut potansiyelimiz ve dar olanaklarımız ancak bunları koruyabilmekte ve gerekiyorsa onarımlarını yapabilmektedir. Ancak acı olan, Süryaniler'in binlerce yıllık kültürel birikimlerini gösteren 90'a yakın tarihi kilise ve manastırımız kaderlerine terkedilmiş bir şekilde durması; yıkılıp bozulmalarından çok korunmalarını sağlayacak ve tarihi sorumluluk taşıyan bilinçli yaklaşımları beklemekteler.

Öte yandan, bu tarihi değerlerimizi korumak için Kültür Bakanlığı ve UNESCO nezdinde girişimlerimiz olacak. Ancak şimdilik üzüntüyle belirtmeliyim ki tarihi eserlerimizin yok oluşunu ve tahrip edilişini gördükçe kahrolmaktan başka bir şey yapamıyoruz. Daha yeni boşaltılan Kafro Tahtoyto (Elbeğendi), Mar Babo (Günyurdu) ve Derkup'daki (Karagöl) kiliselerimizin son durumu ve daha önce boşalan Arbo (Taşköy), Habab (Güzelsu), Badıbbey (Dibek), Sederi (Üçyol)... ve bunun gibi pek çok köylerimizdeki kiliseler buna somut birer örnektir.

Bölgede yaşayan Süryaniler'in ne tür sorunları var? Bu sorunların çözülmesi için nasıl bir çaba gösteriliyor? Bu konuda Avrupa'da yaşayan Süryaniler üstlerine düşeni yapıyorlar mı?

Bölge insanları olarak, bölgenin genelini saran mevcut karmaşıklık ve huzursuzluktan kaynaklanan ortam ister istemez Süryanileri de olumsuz etkilemektedir. Yaşadığımız sorunları zaman zaman devletin üst düzey yetkilileriyle olan diyaloğumuz ve bölgedeki aşiret reisleriyle mevcut dostane ilişkilerimiz sayesinde çözebiliyoruz.

Din faktörü nedeniyle bazen sorunlarla kaşılaşabiliyoruz. Bazen bilinçli veya bilinçsiz bizim neden Hıristiyan olduğumuz soruluyor. Son dönemlerde Süryaniler de köy boşaltma sorunlarıyla karşılaşıyor ve göçe zorlanıyor. Aynı zamanda faili meçhul cinayetlerin de hedefi oluyor. Son beş yılda öldürülen 27 Süryani buna örnektir. Mevcut çatışma ortamından ve bölgenin gelenekçi yapısından Süryaniler'e yansıyan sorunların çözümü için, bir ruhani olarak kuşkusuz ki ilk çabamız dua etmektir.

Süryaniler'in içinde bulundukları sorunları ve çözüm yollarını sağlamak için İstanbul Patrik Vekili Metropolit Mor Filüksinos Yusuf Çetin eşliğinde 31 mart 1995'de Cumhurbaşkan Sayın Süleyman Demirel ve o dönemin Başbakanı Sayın Tansu Çiller ile Ankara'da yaptığımız görüşmenin uygulamaya dönük yansımalarını hala umutla bekliyoruz.

Bölgeden Avrupa'ya göç eden Süryaniler'e bakışınız nasıl? Bunlar vatanlarında kalmış Süryaniler'le yeterince ilgileniyorlar mı? Yoksa buradan gittikten sonra burayı hemen unutuyorlar mı?

Avrupa'ya giden cemaatimiz burayı hiçbir zaman unutmuyor. Bizi düşündüklerini ve kalplerinin burada olduğunu biliyoruz. Bu açıdan Avrupa'daki toplumumuz bize büyük moral ve dinamizm veriyor. Ancak Avrupa'daki bazı kilise yöneticilerimizin umarsız tavrı ve aleyhte çabaları umudumuzu kırmakta. Ruhani kardeşleri-

mizin ve yetkili Süryaniler'in bizi bir kez de olsa ziyaret etmemesi, yalnızlığımızın acı duygularıyla başbaşa bırakması yadırganacak bir durumdur. Ayrıca Tur Abdin için çaba harcayan insanlarımızın dahi engellenmesi ise çok daha acıdır.

Her şeye rağmen , "Işık karanlıkta parlar ve karanlık onu alt-edememiştir" (Yuhanna1:5) diyen İsa Mesih'in anlamlı sözü Tur Abdin'in sonsuza dek korunmasında bize büyük bir dayanma gücü vermekte.

ASUR-SÜRYANİ KAVGASI BÖLÜNME YARATTI

Süryanilerin Batı'ya göçü ile birlikte kilise örgütü kadar sivil örgütler de giderek önem kazanıyor. Bu çerçevede sivil örgütleri bir çatı altında toplayan federasyonlar giderek yaygınlaşıyor. İsveç'teki en büyük iki federasyon ise Asur Federasyonu ile Süryani Federasyonu. Asur Federasyonu adına sorularımızı Samuel Ertaş cevapladı.

Göçle birlikte Batı ülkelerindeki Asur halkı ne tür sorunlarla karşılaşıyor? Kilise ve sivil örgütler bu sorunlara yeterince çözüm getirebiliyor mu?

Halkımızın 25-30 senelik bir diaspora serüveni var. Bu süreç içinde gerek sivil örgütlerimiz, gerekse de kilisemiz sıfırdan başlayarak kendi imkanlarıyla kurulmuş ve faaliyet sahasına çıkmışlardır. Bir halk kendi doğduğu, büyüdüğü ve ruhi şekillenmesini aldığı anavatınını terke zorlanınca, aynı zamanda binlerce senelik kültür mirasını, yani köklerini de terketmiş oluyor.

Bu yeni yaşam serüveninde yeni bir dille ve yeni bir kültür sistemiyle tanışmak ve kaynaşmak mecburiyeti doğuyor. Halkımız da bu zorluklarla karşılaştı. Çünkü geldiğimiz feodal kökenli toplumdan endüstri aşamasına geçmiş bir topluma birden bire katılmak, aradaki dört yüz yıllık mesafeyi 20-30 yılda kapatmak kolay

değildir. İşte 400 senelik toplumsal fark halkımıza çeşitli şekillerde yansımakta.

Örneğin modern demokratik toplumun sunduğu hak ve özgürlükleri olduğu gibi değil. İşimize geldiği tarafını kabul ediyoruz. Yani Doğulu mantığıyla düşünüp kendimize yer etmeye çalışıyoruz. Bu da halkımızın sorunlarını aklı selim bir bakışla yaklaşıp çareler bulmayı frenliyor. Çünkü toplumun bireyleri bu konuda henüz yeterince birikime sahip değiller.

Kilisemize gelince, herhangi bir dış yardımın desteğini almadan kendi yağıyla kavrulup, gerek din adamı yetiştirmek, gerekse de kilise inşa etmekte yalnız kendi üyelerinin bağışlarıyla gerçekleşmektedir. Kilisenin halkın ihtiyaçlarına cevap verdiğini söylemek çok güç. Çünkü kilisemiz herhangi bir merkezden yönetilerek toplumun ihtiyaçlarına göre planlamalar yapamıyor. Her şey spontan, ihtiyaç duyulduğu zaman yapılıyor.

Bir başka husus da din adamlarımızın eğitim düzeylerinin çok düşük olması. Kısacası din adamlarımızın eğitim düzeyi, sıradan insanlarımızın gerisindedir. Kilisenin cemaatin ihtiyaçlarına cevap vermemesinin bir başka nedeni de bu kurumun bir kısım feodal ailelerin elinde bir oyuncak haline gelmiş olmasıdır. Bu olgu kiliseye çok şey kaybettirmiştir.

Asur sivil örgütlerinin ise halkın kendi ulusal benliğini geliştirmek, ulusal kültür ve değerlerine sahip çıkmak gibi hedefleri vardır. Bu amaçla anadil eğitimi, müzik, folklor, tiyatro ve spor etkinliklerinde bulunuyoruz. Ancak tüm bunların yeterli olduğunu söylemek doğru değil. Özellikle halkımız arasında çıkan Süryani-Asuri isim kavgası gereksiz bir bölünmeye yol açtı. Bu da halkın sorunlarına bilimsel bir yaklaşımla çare aramayı geciktirmiş, yok yere kırgınlık ve soğukluğa yol açmıştır.

Tüm bu süreçte Asuri hareketinin hatası da olmuştur. 1960'larda moda olan Marksist görüşlerin hakim olduğu bir atmosferde,

Asuri kadrolar geleneğin tüm birikimlerinin reddedildiği bir ortamda düşünce üretmişlerdir. İşte bu düşüncenin taşıyıcıları, atalarından aldıkları kültür mirası ve kilise dahil herşeyi demode, köhne sayarak hor görüp toplumdan bilinçsizce kendilerini soyutlamışlardır. Bu da halkı, gericilerin eline bırakmıştır. Bugün dahi bu hataların acısını çekiyoruz. Yine de halkımızın eğilimi, öteden beri birlik yönündedir.

Asur Federasyonu'nun temel misyonu nedir? Bunun için ne tür faaliyetler içinde?

Asuri hareketi ulusal bir hareket olup, mezhep farkı gütmeksizin bütün kesimleri bünyesinde toplayarak, hak ve özgürlükleri için mücadele veriyor. Bu mücadelenin amacı bir yandan vatan topraklarında hak ve özgürlüklerin sağlanması içinken, öte yandan Avrupa ve Amerika'ya uzanan diasporanın kültürel gelişim ve uyum sorunlarını aşabilmesinde yol gösterici olabilmektir. Bu amaçla zaman zaman halklarımızın yurttaşlık bağı ile ortak kaderini paylaştığı anavatandaki siyasi otoritelere birikmiş sorunlarımızı aktarıp çözümü için çaba harcanmasını istemekteyiz. Diğer taraftan başta Avrupa ve ABD hükümetleri nezdinde yeni göçmenlerin sorunlarının çözümü için işbirliği talep etmekteyiz. Federasyon, bir yandan da Birleşmiş Milletler'de temsil edilmeyen halkların da içinde bulunduğu organizasyonlar içinde yer alarak sesini uluslararası araneya duyurmaya çalışmaktadır.

Asur-Süryani kavgasının toplumu böldüğünü belirttiniz. Bu bölünmüşlüğü gidermek için çabalarınız oldu mu?

Asur Federasyonu olarak bu bölünmüşlüğü gidermek ve ortak hareket etmek için Süryani Federasyonunu ile ortak çalışmalar

yaptık. Çünkü bu topluma bir şeyler yapmak zorunda olduğumuzu hissediyoruz. Diasporada kaybolmamak için herkes üstüne düşeni yapmalı ve bu konuda mücadele vermeli. Her neslin gelecek nesle bu kültür mirasını geliştirip vermesi lazım. Aksi halde sonumuz hiç de aydınlık değildir.

SİVİL ÖRGÜTLER SORUNLARA CEVAP VEREMİYOR

İsveç'teki Süryani sivil örgütlerinden biri de Süryani Federasyonu. Süryani Federasyonu Başkanı Muşe Demircan sorularımızı "az ve öz" cevapladı. Bu nedenle Demircan'ın hoşgörüsüne sığınarak verdiği cevapları bir metinde topladık.

"Süryaniler'in Batı ülkelerine göçleri ile birlikte en büyük zorlukları dil ve entegrasyon olmuştur. İsveç'teki halkımızın en belirgin sorunu İsveçliler'le olan entergasyonudur.

Kilise ve sivil örgütler Süryani halkının tüm sorunlarına cevap veremiyor. Kilise, toplumun yeni ihtiyaçlarını karşılayacak bir idareye sahip olamadı. İdarede bir yetersizlik var. Sivil örgütlerin de sorunları var. Onlarda tüm sorunlara cevap veremiyor. En büyük sorun, bunlarda da kadro sorunu. Burada çalışan kadrolar, işlerinden arta kalan zamanda çalışmalar yapıyor. Oysa bu tür faaliyetlere çok daha fazla zaman ayırmak lazım. Maddi imkanların yetersizliği de çalışmaları zorluyor.

Süryani Federasyonu ile Asur Federasyonları ortak işbirliği için birkaç defa girişimde bulundu. Maalesef bir neticeye varmış değiller. Bundar sonraki ortak çalışma zemini de zayıf görünüyor."

BİRİNCİ BÖLÜMÜN DİPNOTLARI

(1) Heidi. Armbruster. "We Speak the language that was spoken by Jesus", Basılmamış Makale, Viyana, 1994. s. 2-3
(2) Yakup Bilge, "Geleneğin İcadı, Tasarımlanmış Topluluk ve Asur Halkı". *Nsibin*, 1992. sayı 50. s. 18-19.
(3) Armbruster. a.g.m.. s. 16-17
(4) İbraniler. Babil Kralı Nabukadnesar tarafından İ.Ö. VI. yüzyılın sonralarında Babil'e sürülmüşlerdi.
(5) Mor İğnatiyos Yakup III. *The Syrian Orthodox Church of Antioch*, Hollanda. St. Emprem the Syrian Monastery. 1985. s. 2.
(6) Mor İğnatiyos Yakup III. a.g.e.. s. 2.
(7) Mor İğnatiyos Yakup III a.g.e., s. 2
(8) Diakov ve S.Kovalev. *İlkçağ Tarihi* C.I. Çev. Özdemir İnce. Ankara V Yayınları, 1987. s. 211.
(9) S.H. Hooke, *Ortadoğu Mitolojisi*, Çev. A. Şenel Ankara, İmge Kitabevi, 1991, s. 139
(10) Assad, Assad. "*Süryani İsmi Üzerine*", *Bahro Süryoyo*, Södertalja, Nisanı 1988, s. 46
(11) Mehmet, Çelik, *Süryani Kilisesi Tarihi*, C.I.. İstanbul, Yaylacık Matbaası. 1988, s. 197.
(12) Assad. a.g.m. (Nisan 1988). s. 46.
(13) Aziz Günel, *Türk Süryaniler Tarihi*, Diyarbakır. Oya Matbaası. 1970, s. 30.
(14) 1989 Ocak ayında A. Günel'le yaptığım görüşmede.
(15) Çelik a.g.e.. s. 197.
(16) Bugün bile Mardin ve civarında oturan Müslüman halk için Süryani ile Hıristiyan kelimeleri tümüyle eştir.
(17) Assad. Assad, "Süryani İsmi Üzerine". *Bahro Süryoyo*, Södertalja. Eylül 1988. s. 45
(18) İsak, Saka. *Alsüryan İmamı ve Hadada* (Arapça). C. III. Halep. 1983. s. 56-65.
(19) Bar Salibi, *Oruatho* (Süryanca elyazması). Mor Gabriel Manastır Kütüphanesi.
(20) Assad, a.g.m. (Eylül 1988), s. 45.

(21) Bugünkü Süryanicede Asurlulara bazen "Athur" ve bazen de "Aşur" denir.
(22) Mihayel Rabo, *Ktobo dı-Makesbonos zebne* (tıbkı basım), 1899, s. 748.
(23) A., Gabriel. Sawmy, *Ktobo Dmarduto Dsuryoye* C. I, Buenos Aires. 1967, s. 143.
(24) Sawmy, a.g.e., a. I, s. 143.
(25) Bu kural bugünkü Süryanicede de aynıdır. Örneğin Orom'dan (Arami) Ormoyo, Babil'den (Babil) Babloyo, Asur'dan (Asur/ Asuroyo) vb.
(26) Türkçedeki "Süryani"nin Süryanicedeki tam karşılığı budur.
(27) Sawmy, a.g.e., s. 143.
(28) Süryanicede biri yazı dili -bunu daha çok kilise ve bu kurumda eğitim alanlar kullanılır.- biri de halkın günlük yaşantısında kullandığı; yazı diline benzemesine rağmen ayrı noktaları da olan iki dil şekli vardır.
(29) Herodotos. *Heredotes Tarihi*, İstanbul. Remzi Kitabevi, 1983. s. 96. 357.
(30) Herodotos, a.g.e., s. 357.
(31) K.. V.. Zetterste, "Sami Dil Ailesinden Olan Süryanice'nin Geçmişi Üzerine Kısa Bir Yorum", *Nsibin*, Ekim 1988, s. 4.
(32) Başta bu yeni oluşuma şiddetle karşı çıkan kurum kilise ve buna yakın olan örgütler ile bu örgütlerin aydınlarıyken. daha sonra. kilisenin -özellikle bir kanadının- bu oluşuma olan karşıtlığı yumuşamıştır.
(33) B.. Murat. Öztemir. *Yezidiler ve Süryaniler*, İstanbul. Ekim Yayınları. 1988. s. 41.
(34) Öztemir, a.g.e.. s. 40.
(35) Öztemir, a.g.e., s. 40-41.
(36) Midhat. Sertoğlu. *Süryani Türklerinin Siyasi ve İçtimai Tarihi*. İstanbul. Baba Matbaası. 1974. s. 5.
(37) Sertoğlu. a.g.e., s. 67, 65.
(38) Sertoğlu. a.g.e.. s.84.
(39) Sertoğlu. a.g.e., s. 37.
(40) Sertoğlu. a.g.e.. s. 62-63.
(41) Sertoğlu. a.g.e., s. 63.
(42) V.Diakov ve S.Kovalev. a.g.e., s. 25.
(43) Sertoğlu. a.g.e.. s. 38-39.
(44) Sertoğlu. a.g.e. s. 39.
(45) Türk Ansiklopedisi, c. III, s. 219.
(46) Sertoğlu, a.g.e.. s. 38.
(47) Sawmy. a.g.e.. s. 9. 143.
(48) Emanuel. Aydın, *Süryaniler*, Viyana. Nuyro Yayınları 1982 s. 23.
(49) Günel a.g.e.. s. 71
(50) Günel a.g.e. s. 82.
(51) Hanna. Dolapönü, "Süryaniler". *Öz Hizmet*, Mardin. Sayı 6. 1955. s. 133.
(52) Hanna Dolapönü'nün 1920 yılında Adana'da tuttuğu günlük, s. 23 (İsa

Gulten'in kişisel kütüphanesinden)

(53) Public Record Office Referans: Fo 321-5130 sayfa 108-110.

(54) V. Diakov S. Kovalev, a.g.e., s. 91.

(55) V. Diakov S. Kovalev, a.g.e., s. 101.

(56) Yukarı Mezopotamya'nın kuzey bölgesinde bugüne kadar bulunan en eski yazılı belge bu kral zamanından kalmadır. Bu yazılı belge (Taşkitabe), Diyarbakır (Amid) yakınlarında (Pir Hüseyin köyünde) bulunmuştur. Bu kitabeden anlaşıldığına göre kral Naramsin buraya bir yapı inşa ettirmiş: Gerçi kitabenin eksik (kırık) olmasından dolayı ne tür bir yapının yapıldığını bilmiyoruz;ama binayı yıkanların tanrılar tarafından lanetleneceği yazılmakta. (Şevket Beysanoğlu, Diyarbakır Tarihi, c. 1. Neyir Matbaası. 1987, s. 51-52). Bir olasılıkla, bu yapı, buraya yerleşen Akkadlılar için yapılmış bir tapınak ve ürünlerin ambarlanması için bir depoydu.

(57) V.Diakov S. Kovalev. a.g.e., s. 214.

(58) P. Abdulmelek. C.. Alexander ve I.. Matar, *Kamus Alkitabı Almukkades*, Beyrut, 1981. s. 281; Fikert, Işıltan. *Urfa Bölgesi Tarihi*, İstanbul. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1960, s. 5.

(59) 1967 Mardin İl Yıllığı. s. 47.

(60) 1967 Mardin İl Yıllığı, s. 47; Nejat. Göyünç, *XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı*, İstanbul. Edebiyat Fakültesi Basımevi. 1967. s. 2.

(61) Süryani tarihçileri bugün de bu terimleri aynı bölgeler için kullanırlar.

(62) 1967 Mardin İl Yıllığı, s. 127.

(63) 1967 Mardin İl Yıllığı, s. 126.

(64) Ali, Balamir, "Kösreli Köyü Şal Şapik, Üretim Projesi", TKV, 1986, s. 2.

(65) Sawmy, a.g.e., s. 11.

(66) Server Tanilli. *Yüzyılların Gerçeği ve Mirası*, c. I., İstanbul. Say Kitabevi. 1984, s. 163-164.

(67) V. Diakov ve S. Kovalev. a.g.e., s. 222-223.

(68) V. Diakov ve S. Kovalev. a.g.e., s. 218.

(69) V. Diakov ve S.Kovalev, a.g.e., s. 218; Server. Tanilli- a.g.e., s. 165.

(70) Arnold. Toynbee. *Tarih Bilinci*, C. II, İstanbul. Bateş Yayınları, 1978, s. 329.

(71) Arnold, Toynbee, *Tarih Bilinci*, C. II. s. 330.

(72) Herodotos, a.g.e., s. 357.

(73) Çünkü Mezopotamya'nın eski dinlerinde de Tanrıların oğulları vardı ve İsa'nın Tanrı'nın oğlu olduğu olgusu onlar için anlaşılmayacak kadar zor bir olgu değildi.

(74) Server Tanilli. *Yüzyılların Gerçeği ve Mirası Orta Çağ II*, İstanbul. Say Yayınları, 1986. s. 67.

(75) İslam Ansiklopedisi, C. XI.. s. 53.

(76) Edward. Gibbon, *Roma İmparatorluğu'nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi*, Çev. A. Baltacıgil, C. II., İstanbul. B.F.S. Yayınları. 1987, s. 293-294.

(77) İslam Ansiklopedisi, C. XI., s. 53.
(78) Tanilli, a.g.e., C. II, s. 354.
(79) Yusuf Beğdaş, "Mhalmoye", Mor Gabriel Kütüphanesi, (Basılmamış makale), 1989, s. 1-2.
(80) Abdûl-Farac, *Abû'l Farac Tarihi*, Çev. O.R. Doğrul, C.I. Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1987, s. 131, 210, 230.
(81) Server, Tanilli, a.g.e. c. II., s. 570.
(82) "Sultan sözcüğünün Süryanicedeki "Sultana" ("Şultono") sözcüğünden geldiği sanılmaktadır. Süryanicedeki bu sözcüğün anlamı "iktidar" ya da "iktidar sahibi" olmaktadır." (Toktamış Ateş, Siyasi tarih, İstanbul, İ.Ü. İktisat Fak. Yayınları, 1982, s. 65). Sultan sözcüğünün Süryanicedeki bir diğer anlamı da "hükmeden"dir.
(83) B.Nitikin, "Nesturiler", *İslam Ansiklopedisi*, C. IX., s. 209.
(84) B.Nikitin, a.g.m., s. 209.
(85) B.Nikitin, a.g.m., 209.
(86) A. Gabriel, Sawmy, "Suryaya, Suryoye", *Nsibin*, sayı: 14, 1989, s. 6.
(87) S.Mustafa, "Süryani Ayaklanması ve İngiliz ve Fransız Emperyalistlerin Oyunları", *Nsibin*, sayı: 6, 1989, s. 7.
(88) A.Gabriel, Sawmy, a.g.m., s. 7.8.
(89) Sawmy, a.g.m., s. 8.
(90) Türk Ansiklopedisi, C. III., s. 219-220; E. Aydın, a.g.e., s. 104.
(91) Türk Ansiklopedisi, C. III.. s. 221.
(92) Türk Ansiklopedisi, C. III., s. 221.
(93) Erol, Seven, "Asurlularda Bilim ve Sanat", *Hujada*, Sötertalja, Nisan 1989, s. 24.

İKİNCİ BÖLÜMÜN DİPNOTLARI

(1) Yusuf, Beğdaş, "Süryaniler ve Süryani Kilisesi". Mor Gabriel Manastır Kütüphanesi, (Basılmamış Makale), 1989, s. 2; Çelik, a.g.e., s. 33;
(2) Beğdaş, a.g.m., (Süryaniler...), s. 2; Çelik a.g.e.e, s. 33.
(3) Çelik, a.g.e., s. 34; Gibbon, a.g.e., C. II., s. 293.
(4) Beğdaş, a.g.m., s. 3; Çelik, a.g.e.. s. 34.
(5) Beğdaş, a.g.m., s. 3-4; Çelik, a.g.e., s. 34.
(6) Evgin, Kaplan, *Antakya Kilisesi*, Mor Gabril Manastırı, 1982, s. 6.
(7) Beğdaş, a.g.m., s. 3; Çelik, a.g.e., s. 35.
(8) Çelik, a.g.e., s. 35.
(9) Beğdaş, a.g.m., s. 3; Çelik, a.g.e., s. 35..
(10) Çelik, a.g.e.. s. 38.
(11) Beğdaş, a.g.m.. s. 3-4; Çelik, a.g.e., s. 38.
(12) Edvard. Gibbon, *Roma İmparatorluğunun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi*, C.I.,

Çev. Asım Baltacıgil, İstanbul, B.F.S. Yayınları, s. 519.

(13) Çelik, a.g.e., s. 40.
(14) Toynbe, a.g.e., C. II, s. 132.
(15) Toynbe, a.g.e., C. II, s. 132.
(16) Çelik, a.g.e., s. 38.
(17) Çelik, a.g.e., s. 76.
(18) Tanilli, a.g.e., C. II., s. 68.
(19) Beğdaş, a.g.m., s. 15.
(20) Beğdaş, a.g.m., s. 17-18.
(21) Beğdaş, a.g.m., s. 20.
(22) Beğdaş, a.g.m., s. 21-22; Çelik, a.g.e., s. 109.
(23) Çelik, a.g.e., s. 121.
(24) Beğdaş, a.g.m., s. 23-24.
(25) Beğdaş. a.g.m., s. 24-25.; Çelik, a.g.e., s. 127.
(26) Bazı kilise tarihçileri Yuhanna'nın gecikeceğini daha önce Kurilos'a bildirdiğini belirtirlerken, diğer bazı tarihçiler ise Yuhanna'nın Nastoryus'un aforoz edileceğini bildiği için bu konsile bilerek geciktiğini belirtirler. (Beğdaş, a.g.m., s. 25-26).
(27) Beğdaş, a.g.m., s. 15.
(28) Çelik, a.g.e., s. 121.
(29) Toynbe, a.g.e., C. II, s. 363.
(30) Georg, Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi,* Çev. F., Işıltan, Ankara, Türk Tarihi Kurumu, 1986, s. 48.
(31) Gibbon, a.g.e., c. II., s. 480-481.
(32) G., L., Seidler, *Bizans Siyasal Düşüncesi,* Çev. Mete Tuncay, Ankara. V Yayınları, 1986, s. 32.
(33) Ostrogorsky, a.g.e., s.55.
(34) Çelik, a.g.e., s. 202.
(35) Çelik, a.g.e., s. 214.
(36) Tanilli, a.g.e., c. II., s. 70.
(37) Ostrogorsky, a.g.e., s. 103.
(38) Bertil, Person, "Asurilerin Bağlı Olduğu Dini-Mezhepsel Kiliselerin Geçmişi Üzerine Tarihi Bir Yorum", *Nsibin,* 1989, s. 11.
(39) Person, a.g.m., s. 11.
(40) Person, a.g.m., s. 11.
(41) Kaplan, a.g.e., s. 9.
(42) Person. a.g.m., s. 11.
(43) Beğdaş, a.g.m., s. 37-38; Person. a.g.m., s. 11.
(44) Person. a.g.m., s. 10.
(45) Person, a.g.m., s. 9.
(46) Person, a.g.m., s. 11.
(47) Person, a.g.m., s. 11.

(48) Person. a.g.m., s. 11.
(49) Person, a.g.m., s. 11-12.
(50) Person. a.g.m., s. 10.
(51) Person. a.g.m., s. 44.
(52) Person, a.g.m., s. 47.
(53) Beğdaş, a.g.m., s. 46-47.
(54) Rum ve Rumi aynı zamanda Anadolu'da kurulan devletleri de tanımlar Süryaniler için. Çünkü Süryaniler Tur Abdin'de Türk askerlerine de Rumi derlerdi. (Kathin Arumi: Türkler geldi).
(55) Person, a.g.m., s. 14.
(56) Person, a.g.m., s. 13-14.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜMÜN DİPNOTLARI

(1) Midyat ve İstanbul kiliselerindeki kayıtlarla bu kilise yöneticilerinin sözlü olarak verdikleri rakamlar.
(2) Dışişleri Bakanlığının azınlıklarla ilgili Amerikan Kongresine verdiği raporda (Cumhuriyet Gazetesi. 13 Nisan 1988).
(3) B.Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Osmanlı Ermenileri*, Çev. Ş. Orel, Bilgi Yayınevi, 1986, s. 83-87.
(4) Yurt Ansiklopedisi, s. 5767.
(5) Yurt Ansiklopedisi, s. 7376.
(6) Yalçın, Küçük, *Kürtler Üzerine Tezler*, İstanbul, Dönem Yayınları, 1990, s. 67.
(7) Küçük. a.g.e., s. 81.
(8) Küçük a.g.e., s. 81.
(9) Faysal, Dağlı, "Aşiret Alayları". *İkibinedoğru*, İstanbul, sayı 46, 12 Kasım 1989, s. 8-13.
(10) B., Nikitin. a.g.m., s. 210; İ., Erdost, *Şemdinli Röportajı*, İstanbul, 1987, Onur Yayınları, s. 39.
(11) B., Nikitin. *Kürtler*, İstanbul, Deng Yayınları, 1991, s. 344.
(12) "Gaspıralı İsmail beye göre zengin Ermeni toplumu ile Kürt aşiretleri arasında iktisadi gelişme bakımından görülen dengesizlik Ermeni olaylarını doğurmuştur. (Avcıoğlu. Türkiye'nin.... I, s. 195 d.n.'dan Şerif Mardin, Türkiye'de İktisadi Düşüncenin Gelişmesi, SBF yayını, s. 53). 1979 yılında Türk yurttaşı birtakım Süryaniler'in topluca giderek, Türkiye'de baskı gördükleri gerekçesiyle Hollanda'dan sığınma hakkı istemeleri bu ülkede epey çalkantıya yol açmış, olay Türk basınında da ilgi görmüştür. Süryaniler'in önce hemen sınırdışı etme eğilimi gösteren Hollanda hükümeti, sonra bunların durumunu askıya alarak Türkiye'de ilgili bir araştırma kurulu yollamıştır. Bu kurulun vardığı sonuç basına sızmamıştır. Bununla

birlikte, heyet üyelerinden birinden öğrendiğime göre kurul. Süryanilere baskı yapanların bu bölge Kürtleri olduğunu saptamıştır. Bu bulgu, Gaspıralı'nın tezini doğrular nitelikte sayılabilir". (Baskın Oran, Atatürk Milliyetçiliği, Ankara, 1988, Dost Yay., s. 99'dan 207 no'lu dipnot).

(13) Erdost, a.g.e., s. 39.

(14) Erdost, a.g.e., s. 39.

(15) Mete Tunçay, bu isyanın nedenini şöyle açıklamaktadır: "İngilizler bu konunun [Musul] kendi lehlerine kararlaştırılmasını etkilemek amacıyla, Irak'taki Ermeni ve Asurileri seferber etmişler. Nesturileri Hakkari güneyine sürmüşler ve Kürtler arasında yoğun propagandaya girişmişlerdi. Türkler ise Revandız'daki Kürt önderi Şeyh Mahmut'la işbirliği yapmayı tasarlıyorlardı. Hazil suyunun doğusuyla Çölemerik'in güneyinde, T.C. hükümetinin ne idare teşkilatı ne askeri kuvveti vardı. Hakkari Valisi Halil Rıfat Bey, bir jandarma birliğinin eşliğinde keşfe giderken, 7 Ağustos 1924 günü Hangediği'nde Nasturi Nuhup kabilesi reisi Gülyano'nun saldırısına uğrayarak tutsak edilmiş, yanında il jandarma komutanı binbaşı Hüseyin Bey'le üç de jandarma eri öldürülmüştü. Kısa bir süre sonra, Aşağı Taygane Nesturilerinin en kuvvetli kabile reisi olan Hoşabe, tutsakları serbest bıraktırdı. Fakat hükümet valiyi esir eden Nasturilere karşı hareket etmeye karar vermişti. Bakanlar Kurulunun aldığı... Kararı yerine getirmekle, Cevat (Çobanlı) paşanın komutasındaki II. Orduyu bağlı 7. kolordu komutanı Cafer Tayyar (Eğilmez) Paşa görevlendirildi. Bastırma harekatında İran'da mülteci Kürt Şikak aşireti Şeyhi İsmail Ağa, Simko'dan yararlanılacaktı, ama asıl kullanılacak güç, Van valivekili ve güneydoğu sınır komiseri, 8. Aşiret Fırka Komutanı Albay Süleyman Beyin elindeydi. Askeri faaliyet iki haftada (12-18 Eylül 1924 tarihli arasında) tamamlandı. Nasturiler çekilmişler, fakat Türkler erişmeyi umdukları siyasal amaçları gerçekleştirememişlerdi. (Mete Tunçay, *T.C.'nda Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması* (1923-1931). İstanbul. 1989. Cem Yayınları- s. 110, 111, 112).

(16) Bölgedeki sözlü tanıklar.

(17) Joseph. Yacoup, *The Assyrian Question*, Chicago, Alpha Graphic, 1986, s. 11-12.

(18) Public Record Office: Referans: Fo 321-5130 sayfa 110.

(19) Erdost, a.g.e., s. 38-39.

(20) Erdost, s. 216, 219, 223; Gülten, Kazgan, "Doğu-Güneydoğu Anadolu'nun Ekonomik Yapısı Üzerine Bir Araştırma". *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 1965, c. XXIV., s. 1-2.

(21) Mardin'in Yıllığı, s. 180.

(22) Özellikle son yıllarda. İstanbul Süryani Kilisesi Yönetim Kurulu seçimlerinde cemaat içerisinde yaşanan kır-kent tartışmalarının da bu sosyo-ekonomik değişim çerçevesinde ele alınması gerektiğini düşünmekteyim.

(23) Arnold. Toynbee, *Tarih Bilinci*. C. 1.. İstanbul. Bateş Yayınları. 1978, s. 131.

(24) Ülkemizde Arkeoloji biliminin gelişmesi ile, son yıllarda çoğalan kazılarda ele geçen Asur tabletleri de, o dönemdeki ticari düzenlemelerin yoğunluğu ve işlerliği konusunda bize bir fikir verebilir.

(25) Midyat yakınlarında bu kanala ait olduğu söylenen kalıntılara da rastlanır.

(26) Erdost. a.g.e., s. 233, 234; Cemil, İşler. *İlçemiz Midyat*, İstanbul, Kurtuluş Matbaası. 1970, s. 17.; Yurt Ansiklopedisi, s. 5776.

(27) Erdost. a.g.e.. s. 233-234; Yurt Ansiklopedisi, s. 5776.

(28) Kazgan. a.g.m.. s. 124.

(29) 1989 yazında Savura yaptığım gezideki bilgiye dayanıyorum. Bu dört Süryani ailesi yakın bir zamanda Savur'dan ayrılacaklarını söylemişlerdi.

(30) Cumhuriyet Gazetesi. 13 Nisan 1988.

(31) Öztemir, a.g.e.. s. 64.

(32) Öztemir. a.g.e., s. 56.

(33) M.Deha. Boduroğlu ve Mahmut Övür, "Esrarengiz Süryani Ölümleri", *Nokta*, Sayı: 35, 2 Eylül 1990, s. 32-35.

(34) Hıristiyan çocuklarının Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersine girmemeleri konusunda 1987 yılında T.B.M.M.'ye bir dilekçe yazıldı. T.B.M.M. Dilekçe Komisyonu'nun 25.1.1988 tarihli kararı -Karar No: 39-; "Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığının 1.6.1987 tarih ve 3094 sayılı cevabı yazısı: Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretim programlarının anayasamız ile Milli Eğitim Temel Kanunun hükümlerine uygun olarak hazırlandığı buna göre T.C. uyruklu Hıristiyan ve mücevilik [Musevi] dinlerine mensup öğrencilerden isteyenler, bu dinlerden birine mensubiyetlerini belgelendirmeleri kaydıyla belirlenen dini konuların [herhalde dua vs.] derste işlenmesi sırasında sınıfta bulunmayabileceklerini bildirmektedir." (T.B.M.M. Dilekçe Komisyonu Başkanlık Divanı Haftalık Karar Cetveli, Sayı 1, 18.2.1988. s. 13.) Fakat bu karar bugüne kadar fiilen işlemedi. Çocuklar tüm ders boyunca sınıfta oturmak zorunda bırakıldıkları gibi dua ve benzeri materyalleri de ezberlemek zorunda bırakıldılar.

Eğitim ve Öğretim Yüksek Kurulu Başkanlığı ise 9.7.1990 tarihinde şu kararı aldı: "Milli Eğitim Bakanlığı'nın teklifi üzerine, azınlık okulları dışında kalan ilk ve orta öğretim okullarımızda öğrenim gören T.C. uyruklu Hıristiyanlık ve Musevilik dinlerine mensup öğrencilerin; bu dinlerden birine mensup olduklarını belgelendirmeleri kaydıyla. Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersine girmelerinin zorunlu olmadığı ancak bu derse girmek istedikleri takdirde velilerinden yazılı dilekçe getirmelerinin gerekli olduğu hususunun kabulü kararlaştırıldı" (T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Tebliğler Dergisi. c. 53. sayı 2317. 23 Temmuz 1990). Bu kararı da her okul değişik biçimlerde uygulamakta.

KAYNAKÇA

Abdulmalek. P., Alexander. C., ve Matar. I., *Kamus Alkitabı Almukades*, Beyrut. 1981.

A'bul-Farac, *A'bul-Farac Tarihi*. C. II., Süryaniceden İngilizceye Çev. E.A.W. Budge. İngilizceden Türkçeye Çev. Ö.R.Doğrul. Ankara. Türk Tarih Kurumu, 1987.

Aydın. Cebrail. *Tarihte Süryaniler*, İstanbul. Sıralar Matbaası, 1964.

Aydın. Emanuel. *Süryaniler*, Viyana. Nuhro Yayınları. 1982.

Aytaç, Mustafa. *Urfa*, İstanbul. Arkeoloji ve Sanat Yayınları. 1988.

Ateş. Toktamış. *Siyasi Tarih*. İstanbul. İ.Ü. İktisat Fakültesi Yayınları. 1982.

Bar Salibi. *Oruutho (Süryanice el yazması)*, Mar Gabriel Manastır Kütüphanesi.

Beysanoğlu. Şevket. *Diyarbakır Tarihi*, C.I.. Ankara. Neyir Matbaası. 1987.

Çelik. Mehmet. *Süryani Kilisesi Tarihi*. C.I., İstanbul, Yaylacılık Matbaası. 1987.

Diakov, V., Ve Kovalev. S., *İlkçağ Tarihi*, C.I., Çe. Ö. İnce. Ankara. V Yayınları. 1987.

Dolapönü. Hanna. *Tarihte Mardin*, Çev. Cebrail Aydın. İstanbul, 1972.

Erdost. Muzaffer. İhan. *Şemdinli Röportajı*, İstanbul, Onur Yayınları. 1987.

Edward. Gibbon. *Roma İmparatorluğunun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi*, Çev. A. Baltacıgil. C. I-II.. İstanbul. B.F.S. Yayınları. 1987.

Göyünç. Nejat. XVI. *Yüzyılda Mardin Sancağı*, İstanbul. Edebiyat Fakültesi Basımevi. 1969

Günel. Aziz. *Türk Süryaniler Tarihi*, Diyarbakır. Oya Matbaası. 1970.

Herodotos, *Herodotos Tarihi*, Çev. M. Ökmen. İstanbul. Remzi Kitabevi. 1983.

Hooke. S.H.. *Ortadoğu Mitolojisi*, Çev. A. Şenel, Ankara, İmge Kitevi. 1991.

Işıltan. Fikret. *Urfa Bölgesi Tarihi*, İstanbul. İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Basımevi. 1960.

İşler. Cemil. *İlçemiz Midyat*, İstanbul, Kutulmuş Matbaası. 1970.

Kaplan, Evgin. *Antakya Kilisesi*, Mar Gabriel Manastır Kütüphanesi. 1982.

Küçük, Yalçın. *Kürtler Üzerine Tezler*, İstanbul, Dönem Yayıncılık. 1990.

Mor İğnatios Ephrem I.. *Süryani Halkının Adı*. Hollanda, 1983.

Mor İğnatios Yakup II., *The Syrian Orthodox Church of Antioch*, Hollanda. 1985.

Mihoyel Rabo. *Ktobo dı-Makesbonos Zebne* (Tıpkı Bakım), Paris, 1899.

Nikitin, Bazil. *Kürtler*, İstanbul, Deng Yayınları. 1991.

Oran. Baskın. *Atatürk Milliyetçiliği*, Ankara. Dost Kitabevi. 1988.

Ostrogorsky. Georg. *Bizans Devleti Tarihi*, Çev. F. Işıltan.Ankara. Türk Tarih